

T. C.

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE MUSUL MESELESİ

Ramazan NEREDE

ŞANLIURFA-2019

**Ramazan NEREDE
165224007**

**19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE
MUSUL MESELESİ**

TARİH ANA BİLİM DALI

**ŞANLIURFA
2019**

T. C.

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE MUSUL MESELESİ

Ramazan NEREDE

Danışman

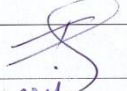
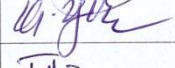
Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 165224007 numaralı **Ramazan NEREDE**'nin hazırladığı "19. Yüzyıldan Günümüze Musul Meselesi" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 12/09/2019 tarihinde, saat 10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

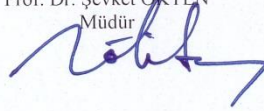
12/09/ 2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL	Kabul	
Üye	Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM	Kabul	

Bu tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

02/10/2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek ☐ Almıştır ☐ Almamıştır.

T.C.

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı

:Ramazan NEREDE

Öğrenci Numarası

:165224007

Enstitü Anabilim Dalı

:Tarih Anabilim Dalı

Programı

:Yüksek Lisans

Başlık (Türkçe)

:19. Yüzyıldan Günüümüze Musul Meselesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen "19. Yüzyıldan Günüümüze Musul Meselesi" konulu çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 84 sayfalık kısmına ilişkin 12/09/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı %28'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

12/09/2019

Hazırlayan

Ramazan NEREDE

Öğrencinin İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 12/09/2019

Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL
(İmzası)

ÖZET

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE MUSUL MESELESİ

NEREDE, Ramazan

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL

Haziran, 2019, 84 Sayfa

Bu araştırmanın konusu ana hatlarıyla 19. Yüzyıldan günümüze Musul'un coğrafi, siyasî, iktisadî ve demografik yapısını ele almıştır. Özellikle petrolün keşfi ve kullanımının yaygınlaşması Musul'un tarihi gelişimini kökten etkilemiştir. Musul ve havalisinin zengin petrol kaynaklarına sahip olduğunun anlaşılmasıyla birlikte sürekli Batılı sömürgeci devletlerin ilgi odağı olmuştur. Bölgenin kontrolünü bölgeye yönelik siyasetlerinin merkezine koymuşlardı. Osmanlı Devleti ise ısrarla Batılı güçlerin bölgedeki egemenlik iddia ve faaliyetlerini durdurmak istemişti. Ancak, Osmanlı'nın bu engelleme siyasetine karşı Batılı aktörlerden özellikle Sanayi İnkılâbı'nın öncüsü olan İngiltere çok aktif ve saldırgan bir siyaset izlemiş ve bölgede söz sahibi olmak istemişti.

İngiltere petrol bölgesi olan Musul ve çevresini ele geçirme sürecini I. Dünya Savaşı'nda Filistin, Suriye ve Irak Cephelerini açmakla hızlandırmıştı. 21 Eylül 1918'de Filistin Cephesi'nde Nablus civarında komutanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı VII. Ordu'nun ani ric'at (geri çekilme) kararının ardından yaşanan bozgun sonucunda Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni kabul etmek zorunda kalmıştı. İngiliz askerleri Mütareke şartlarına aykırı olarak 1 Kasım 1918'de Musul'a girmiş, 15 Kasım 1918'de tamamen işgal etmiş ve fiili bir durum oluşturmuştu. Söz konusu fiili durumdan sonra Lozan Konferansı sürecinde İngiltere Musul Meselesi'ni önce konferans gündeminden çıkarmayı ve daha sonra 1926 Ankara Antlaşması ile de zamanın Türk hükümetine Musul ile ilgili isteklerini tamamen kabul ettirmeyi başarmıştı. Musul bu tarihten itibaren günümüze kadar hem

bölge hem de Türkiye için büyük bir sıkıntı kaynağı olmaya başlamıştı. Günümüzde Türk hükümetleri başta Türkmenler olmak üzere bölgede yaşayan bütün etnik ve dini grupların haklarını, huzur ve güvenliklerini savunmaya çalışmaktadır. Türkiye, bölgeden kendisine gelen veya gelebilecek olan terör tehditlerini ortadan kaldırmaya ve böylece kendi sınır güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır.

Bu çalışma neticesinde Musul ve çevresinin özellikle petrolün keşfi ve bölgede çıkarılmaya başlanmasından itibaren bölgenin sürekli Batılı güçler tarafından kontrol altında tutulmaya ve sömürülmeye çalışıldığı, bu amaçlar için bölgenin demografik yapısıyla oynandığı ve bölgenin terörize edildiği açık bir şekilde anlaşılmıştır. Bu durumdan en çok bölge halkı ve Türkiye olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu çalışmada konuyla ilgili araştırma eserleri ve tezler kullanılmıştır. Bunların yanı sıra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde saklanan ve yayımlanan belgelerden de yararlanılmıştır. Dönemin gelişmeleri bu kaynaklar çerçevesinde incelenmeye ve aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Musul Petrolü, Osmanlı Devleti, İngiltere, Terör.

ABSTRACT

THE ISSUE OF MOSUL FROM THE 19th CENTURY TO THE PRESENT

NEREDE, Ramazan

Master's Thesis

Department of History

Advisor: Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL

June 2019, 84 Pages

The subject of this research has outlined the geographical, political, economic, and demographic structure of Mosul since the 19th century. In particular, the discovery and use of oil have radically affected the historical development of Mosul. Mosul and its vicinity have always been the center of attention of Western colonial states with the recognition that they have rich oil resources. They put control of the region at the center of their policies towards the region. The Ottoman State, on the other hand, insisted on stopping the claims and activities of Western powers in the region. However, the British actors, especially the pioneer of the Industrial Revolution, had followed a very active and aggressive policy and wanted to have a say in the region.

Britain had accelerated the process of seizing Mosul and its surrounding region by opening the Palestinian, Syrian, and Iraqi Fronts in World War I. On September 21, 1918, after the sudden ric'at (withdrawal) decision of the 7th Army, commanded by Mustafa Kemal Pasha at the Palestinian Front around Nablus, the Ottoman State had to accept the Armistice of Mondros on 30 October 1918. The British soldiers entered Mosul on 1 November 1918 in contradiction to the truce conditions, occupied Mosul completely on 15 November 1918 and formed a de facto situation. After the de facto situation, during the Lausanne Conference, England had succeeded in removing the Mosul issue from the agenda of the conference and then by the 1926 Ankara Treaty, the Turkish government of the time had fully accepted its wishes on Mosul. Mosul area from that date until today was becoming a source of

great distress for Turkey. Today, Turkish governments are trying to defend the rights, peace, and security of all ethnic and religious groups living in the region, especially the Turkmen. Turkey to eliminate terrorist threats from region which may come or have come seeks to provide its own border security.

As a result of this study, it was clearly understood that since the discovery and extraction of oil in the region, Mosul and its surroundings have been continuously controlled and exploited by Western powers, and the demographic structure of the region has been played for these purposes and the region has been terrorized. In this case, most of the people in the region and Turkey have been affected negatively. In this study, research works and theses are used. In addition, the documents stored and published in the Ottoman Archives of the Prime Ministry were also utilized. The developments of the period have been tried to be examined and illuminated within the framework of these sources.

Key Words: Mosul Oil, Ottoman Empire, England, Terror.

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE MUSUL MESELESİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
EKLER LİSTESİ	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI ÖNCESİNDE MUSUL

1.1. MUSUL ADININ KÖKENİ	6
1.2. MUSUL'UN COĞRAFÎ, SİYASÎ, EKONOMİK VE BEŞERİ UNSURLARI	7
1.3. MUSUL'UN TARİHÇESİ	10

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ'NDE MUSUL

2.1. OSMANLI'NIN MUSUL SİYASETİ	13
2.2. İNGİLTERE AÇISINDAN MUSUL BÖLGESİNİN SİYASİ VE EKONOMİK YÖNÜ	17
2.3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE MUSUL MESELESİ (1914-1918)	20
2.4. MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI'NDA MUSUL'UN DURUMU	23
2.5. SEVR ANTLAŞMASI'NDA MUSUL (10 AĞUSTOS 1920)	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE MUSUL MESELESİ

3.1. LOZAN ANTLAŞMASI'NDA MUSUL (24 TEMMUZ 1923)	31
3.2. MİLLETLER CEMİYETİ'NDE MUSUL	36
3.3. ANKARA ANTLAŞMASI'NDA MUSUL BÖLGESİ (5 HAZİRAN 1926)	38
3.4. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ'NDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE MUSUL MESELESİ (1926-1938)	41

3.5. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ'NDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE MUSUL MESELESİ (1939-1950)	44
3.6. ADNAN MENDERES DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE MUSUL MESELESİ (1950-1956)	46
3.7. 1960-1983 DÖNEMİNDE MUSUL MESELESİ	47
3.8. TURGUT ÖZAL DÖNEMİ MUSUL MESELESİ (1983-1993)	52
3.9. 1983-2003 DÖNEMİNDE MUSUL MESELESİ	54
3.10. RECEP TAYYİP ERDOĞAN DÖNEMİ MUSUL MESELESİ (2003-2019)	57
SONUÇ	62
KAYNAKÇA	65
EKLER	

EKLER LİSTESİ

EK-1: Osmanlı Dönemi Musul Haritası	Ek s.1
EK-2: Ankara Antlaşması Döneminde Musul Haritası	Ek s.2
EK-3: Günümüzde Musul Haritası	Ek s.3

GİRİŞ

Batılı kaynaklarda Musul adı, genellikle Mosul olarak geçmektedir. Bu kelimenin Arapça kökenli bir kelime olduğu kaydedilmektedir. Ortaya atılan bazı görüşlere göre Musul adı “ulaşmak ve birleşmek” anlamlarına gelen “vasıl” kökünden gelmektedir ki, bu da bölgenin bulunduğu coğrafi konumdan kaynaklanmaktadır. Ancak Musul bölgesi her ne kadar bu saydığımız isimlerle de anılmış olsa tarihte Musul ile ilgili birçok görüş ortaya atılmıştır. Musul, adını aslında bulunduğu bölgeden almaktadır. Musul aynı zamanda Dicle ve Fırat nehirleri arasında bir ulaşım noktası olması açısından ayrıca önemli bir husustur. Müslümanlar daha bu bölgeyi fethetmeden önce Hristiyan gruplar buraya “geçişli kale” demektedirler. Akabinde Müslümanların burayı fethetmesinden sonra bölgenin adı el-Musul adını almıştır. Bu isim geçmişten günümüze kadar gelmiş ve bölge bu isimle anılmaktadır. Bu yüzdendir ki, Musul Dicle Nehri'nin farklı kollarının birleşip tek bir nehir haline geldiği nokta üzerinde olması açısından çok önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Musul-Kerkük ve Süleymaniye bölgelerini içine alan coğrafya, Sümerler tarafından yazının icadından bu yana çok köklü bir tarih birikimine sahip olmuştur. Tarihte farklı milletlerin mücadelesine sahne olmuş ve pek çok etnik unsuru bünyesinde barındırmada başarılı olmuştur. Musul bölgesi, Halep ve Akdeniz bölgesi gibi Anadolu platolarına giriş içinde önemli bir kapı mahiyetindedir. Musul aynı zamanda tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Daha önce Hristiyanların egemenliğinde olan Musul bölgesi, Hz. Ömer döneminde Ninova'nın alınmasıyla Müslümanların hâkimiyetine geçmiştir. Abbasiler döneminde Musul bölgesi gelişme göstermiş, Halife'ye bağlı Türk kumandanlar tarafından adil bir şekilde yönetilmeye başlanmıştır. Türklerin, Musul coğrafyası ile tanışmaları Abbasi halifeliği dönemine denk gelmektedir. Abbasi Devleti'nin ordusunda görev alan Türkler, önce Bağdat yakınlarında kurulan ordugâhlara yerleştirilmiş, bu yerleştirilen ordular Abbasi Devletinin belkemiğini teşkil etmişlerdir. Türkler tarafından kurulan Samarra şehri zaman geçtikçe genişlemiş, sayıları gittikçe artan Türkler, Abbasi ordusunda olduğu kadar, siyasi teşkilatta da etkin bir konuma yükselmeyi başarmışlardır. Abbasi devleti, 9. yüzyıldan itibaren Musul bölgesine Türk soyundan

oluşan birçok valiyi idareci olarak atamıştır. Musul bu dönemde Türk valiler tarafından idare edilen bölgeler arasından yer almaktadır.¹

Selçuklu devleti, daha bağımsız bir devlet olmadan önce Musul bölgesi ile ilgilendiği görülmüştür. Çağrı beyin, 1016 Anadolu'nun keşfi sırasında Musul coğrafyası hakkında keşif hareketinde bulunduğu bilinmektedir. Selçuklular 1023 yılındaki Anadolu seferinden sonra Doğu Anadolu ve Musul coğrafyasını da denetimi altına almışlardır. Musul coğrafyası, Selçuklu Türkleri döneminde yeniden idari yapılanma ile merkeze bağlanmış ardından Türk valiler tarafından yönetilmiştir. Sahip olduğu coğrafi konumdan dolayı Musul'un Ortaçağda önemli bir kent merkezi haline geldiği görülmektedir. Türkmen gruplarının yardımlarını arkasına alan Şah İsmail, Anadolu bölgesinde güçlü duruma gelince bu bölgelerde Şiilik propagandası yaymaya çalışmıştır. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail tehlikesini ortadan kaldıracak amacıyla 1514 yılında İran üzerine sefere çıkmıştır. Yapılan sefer sonucunda da Yavuz Sultan Selim Safevî Devleti'ni ağır bir yenilgiye uğratarak bu bölgede hâkimiyet kurmaya başlamıştır.²

Bölgenin Osmanlı tarafından tam olarak hâkimiyet altına alınması Kanuni Sultan Süleyman döneminde olmuştur. Bunun sonucu olarak da İran yapmış olduğu faaliyetlerden vazgeçmemiş aksine Musul bölgesinde her geçen gün Şiilik propagandasını daha da yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Daha önce barışçıl şekilde yaşayan iki devlet bu olaydan sonra yeniden karşı karşıya gelmiş ve savaş sonucunda Musul tekrar Osmanlı egemenliğine girip, bir sancak haline getirilmiştir. IV. Murad'ın Bağdat üzerine seferler düzenlemesiyle bugünkü Türk-İran sınırı çizilmiştir. Mustafa Nuri Paşa, Musul'un Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra eyalet şeklini aldığını belirtmiştir. Musul sancağı Bacvanlu, Tikrit, Eski Musul, Horen, olarak göstermektedir. Bazı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre Musul Beylerbeyliğinin yıllık 680.000 mirlivalarının 200.000-220.000 akçe arasında hasları olduğunu ve bu coğrafyada 224 zeamet ve tımar bulunduğunu belirtmiştir. Musul eyaleti mutasarrıflık, 1862 yılında Kerkük sancak olarak Bağdat'a bağlanmıştır. 1878

¹ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, (Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2011), 1.

² Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, 2-3.

yılında Musul tekrardan vilayet olmuş, Kerkük (Şehr-i Zor) da Musul vilayetinin egemenliği altına alınmıştır.³

Tüm bunların sonucuna baktığımız zaman Osmanlı Devleti'nin bu topraklara sahip olmasıyla daha sonraki süreçlerde Batılı devletler için de büyük bir önem kazanmıştır. Örneğin Musul bölgesi İngiltere açısından öncelikle sömürgelerine giden yollar bakımında önemli olduğu gibi onun için aynı zamanda bu bölge zengin petrol yataklarına sahip olması açısından da çok önemli hale gelecekti. Musul, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren öncelikle emperyalist devletlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Avrupa'nın emperyalist ülkeleri başta İngiltere ve Almanya olmak üzere Orta Doğu'ya yönelik stratejilerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunan bu bölgenin yer altı kaynaklarına sahip olmak için ellerinden gelen her türlü yola başvurdukları gözlemlenmiştir. Musul-Kerkük bölgesinin sahip olduğu zengin petrol kaynakları, sanayi devrimini gerçekleştirmiş bulunan Avrupa'nın emperyalist güçlerinin ihtiyaç duydukları hammadde idi. Batılı devletler çoğu zaman aralarında imzaladıkları dostluk antlaşmaları ile bu coğrafya üzerinde baskın politika uygulamışlardır. Bu politikalarını Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı dönemlerinde yaptıkları gözlemlenmiştir.⁴

Bu coğrafya petrol yataklarının yanı sıra, ayrıca son derece verimli arazilere de sahipti. Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalan Mezopotamya ovası tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış son derecede zengin ve elverişli topraklara sahip bir coğrafya idi. Almanya, 19. yüzyılın çeyreğinde Berlin-Bağdat Demiryolu Hattı projesini gündeme getirmiş böylece hammadde kaynaklarına ulaşmak için çaba göstermiş, bu durum daha sonra İngiltere ve Fransa'nın da bu yarışmaya katılmaları sonucunu doğurmuştur.⁵

II. Abdülhamit zamanında Mezopotamya bölgesinde araştırma yapmak isteyenlerin sayısının her geçen gün arttığı gözlemlenmiştir. Araştırma yapmak isteyenlerin kimi arkeolog, kimi de biyolog adını kullanmışlardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Evrakı Arşivinde bu konu ile ilgili belgeye rastlamak oldukça

³ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv belgeleri (1525-1919)*, (Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri, 1993), 48.

⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv belgeleri (1525-1919)*, 49.

⁵ Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, 7.

mümkündür. II. Abdülhamit, İngiltere’de eğitim görmüş olan İstanbul da ikamet eden bir ermeni tüccarın oğlu olan Kalust Serkis Gülbenkyan’ı Musul bölgesine göndererek bu coğrafya da araştırma yapmasını istemiştir.⁶

II. Abdülhamit, 1890 yılında yayımladığı ve 1898 yılında da tekrardan çıkardığı fermanla Musul ve Bağdat vilayetlerindeki yer altı kaynakları bakımından zengin olan petrol yataklarını içine alan bölgeleri Hazine-i Hassaya bağlamış böylece II. Abdülhamit, bu bölgenin şahsi arazisi olduğunu ilan etmiştir.⁷

İngiltere, 19. Yüzyılın sonlarından itibaren gönderdiği casuslar sayesinde Orta Doğu Bölgesi hakkında birçok bilgiye sahip olduğunu görmekteyiz. 19. yüzyıldaki bu bilgi birikimi sayesinde, İngiltere’nin 20. yüzyıldaki askeri harekâtına da büyük ölçüde yön verdiği görülmektedir. Musul-Kerkük bölgesinin zengin petrol yataklarına sahip oluşu, İngiltere’nin bu bölgeyi ele geçirmek için daha önceden diplomatik ilişkilere hız verdiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁸

Bölge İngiltere’den başka aynı zamanda Almanya, Fransa ve İtalya gibi devletlerin de zamanla etkin rol oynayacağı bir alan haline dönüşecekti. Bu devletler de zamanla bölgede petrol çıkarıp işletebilmek için kendi aralarında sürekli mücadeleye girişeceklerdi. Tarihten anlaşıldığı gibi Musul her zaman dünya ve bölge siyasetinin önemli noktalarından birisi olmuştur. Özellikle sanayi devrimiyle birlikte baş göstermeye başlayan emperyalizm ve sömürgecilik hareketleri ve rekabeti dünya siyasetini farklı maceralara sürükleyecekti. Bu durum kısa sürede Osmanlı’yı da etkisi altına alacaktı. Sanayi ve teknoloji demek enerji demekti. 1850’lerden itibaren petrol denen madde keşfedilecek ve bugüne kadar en önemli enerji hammaddelerinin başında yer alacaktı. Osmanlı petrolün en kolay çıkarılabildiği alanlara sahipti.

⁶Kalust Serkis Gülbenkyan, II. Meşrutiyet döneminde Shell-RoyalDutch ve Anglo-Saxon Petrol şirketlerine danışmanlık yapmıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti’nden aldığı petrol işletme imtiyazları ile zengin olmuştur. 1920’de Mülkiyet ve kârdan %5’lik bir pay almak şartıyla haklarını Fransa, İngiltere, ABD ve Hollanda’nın dâhil olduğu Irak konsorsiyumuna devretmiştir. Gülbenkyan, Musul sorununun görüldüğü sırada ön plana çıkmıştır. 1940’dan sonra İran’ın Fransa hükümeti nezdinde orta elçisi olarak görev yapan Gülbenkyan, kurduğu vakıf ile Türk diplomatlarına suikastlar düzenleyen Ermeni ASALA terör örgütüne mali yardımlarda bulunmuştur. Bkz. Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, 6.

⁷ Kemal Melek, *İngiliz Belgelerinde Musul Sorunu (1890-1926)*, (İstanbul: Tasvir Gazetecilik ve Matbaacılık İşletmesi, 1983), 12.

⁸ Ayhan Aydın, *Musul Meselesi 1900-1926*, 1. bs. (İstanbul: Turan Yayıncılık, 1995), 32.

Osmanlı ülkesinde ise Musul, bu konuda en önemli bölgeydi. Petrolle birlikte Musul dünyanın en önemli cazibe ve rekabet noktalarından birisi haline gelecekti.⁹

Tezimizin konusunu 19. yüzyıldan günümüze Musul'un durumu oluşturmaktadır. Musul'un farklı dönemlerde şahit olduğu değişen ve değişmeyen şartlarını ele almayı uygun gördük ve konuyu ana hatlarıyla şu şekilde bölümlendirdik: I. Osmanlı Öncesinde Musul, II. Osmanlı Döneminde Musul ve III. Cumhuriyet Döneminde Musul.

⁹ Aydın, *Musul Meselesi 1900-1926*, 33-34.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI ÖNCESİNDE MUSUL

1.1.MUSUL ADININ KÖKENİ

Musul adının ortaya çıkışıyla ilgili birçok farklı fikir ortaya atılmıştır. Musul, Dicle Nehri'nin sağ tarafına düşmektedir. Müslümanlar burayı fethetmeden önce Hristiyanlar buraya “geçişli kale” demektedirler. Müslümanlar Musul’u hâkimiyeti altına aldıktan sonra buraya el-Musul adını vermişlerdir. Bu isim günümüze kadar gelmiş ve halen bu isimle anılmaktadır. Bütün beldelelere buradan ulaşmak mümkündür. Musul bölgesi Irak’ın kapısı ve anahtarı mahiyetindedir. Azerbaycan bölgesine ulaşım buradan da sağlanırdı. Cezire ve Irak topraklarını birbirine bağladığından dolayı bölgeye “el-Mevsılı” yani ulaşılan yer denilmiştir. El-Mevsılı: yolların birleştiği yer, kavşak, geçiş yeri, kavuşma yeri, ulaşma yeri gibi birçok anlama geldiğini kaynaklar bize açıkça göstermektedir. Bu sebepten dolayı, Musul birçok şehrin ve ticaret yollarının kavşak noktası olduğundan önemli bir yere sahiptir. Bu şehre bir rivayete göre, önceleri “Havlan” (toplanmak) denildiği de görülmektedir. İranlılar da bir zamanlar “Buz Ardaşir” dedikleri kaynaklarda görülmektedir. Musul kelimesi, Arapça bir isim olup bu şehir Arapların eline geçmeden önce de kendi çapında küçük bir kasaba mahiyetinde idi. Emeviler döneminde gelişmeye başlayan Musul, Şam, Mısır, Horasan, Bağdat ve Basra ticaretinin kavuşma noktasında bulunduğundan dolayı bu isimle anıldığı görülmektedir.¹⁰

Şemseddin Sami’nin, aktardığı bilgilerden şu anlaşılıyor ki; Mısır, Şam, Horasan, Basra ve Bağdat’tan gelen ticaret kervanlarının bu bölgeye ulaşmasından dolayı buraya Musul adının verildiği anlaşılmaktadır. Musul kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir.¹¹

Musul’a al-Rabi’ayn adı da verilmiştir, çünkü burası ilkbahar ve sonbahar aylarında senede iki defa yeşil şekilde görülürdü. Gerek İslam dönemi öncesinde gerekse İslam hâkimiyetinden sonra Musul hakkında hep farklı isimler kullanılmıştır.

¹⁰ Remzi Kılıç, “Kerkük ve Musul’un Tarihi Coğrafyası”, 38. *İcanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, ed. Zeki Dilek vd. (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012), 247-248.

¹¹ Şemseddin Sami, *Kamusü'l- Alam*, (İstanbul: Mihran Matbaası, 1889), 6: 4480.

“Musul” isminin hangi zamandan itibaren kullanılmaya başlandığı ve hangi manada kullanıldığı hususunda bilinen ve var olan kaynaklarda herkes tarafından kesin ve anlaşılır resmi bir kayıt bulunmamaktadır. Sadece tarihçilerin ve bilim adamlarının kendilerine göre yaptığı yorumlar söz konusudur. Özetle Musul adının kökeninin bulunduğu coğrafyadan kaynaklandığını söylemek mümkündür.¹²

1.2.MUSUL’UN COĞRAFÎ, SİYASÎ, EKONOMİK VE BEŞERÎ UNSURLARI

Musul, Yukarı Mezopotamya’da Dicle Nehri’nin batısında antik Ninova şehrinin karşısında kurulmuş bir yerleşim merkezidir. Musul adı; kimi kaynaklara göre Anadolu-Irak; İran- Suriye arasındaki yol kavşağında bulunmasından dolayı, bazı kaynaklara göre de nehrin çeşitli kollarının birleştiği bir yerde kurulmasından dolayı daha önce de belirttiğimiz gibi “el-Mevsilu” kelimesinden gelmektedir. 34-15° ve 37-15° kuzey meridyenleri arasında yer alan Musul kenti, güneyde Bağdat, doğu da İran, Kuzeyde Van ve Diyarbakır, batıda Zûr şehri ile çevrili olan bir kenttir. Musul, Türkiye’den başlayıp Basra körfezine dökülen Dicle Nehri’nin sağında yer alan, Bağdat şehriden sonra ikinci büyük vilayet konumundadır.¹³

Şehrin bir tarafında Dicle Nehri bir tarafında da çeşitli uygarlıklar tarafından yapılmış olan surların mevcut olduğu görülmektedir. Musul’daki yerleşim ve tarım alanları Dicle Nehri boyunca ve Dicle Nehri’nin doğusundaki araziler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.¹⁴

Evliya Çelebi zamanında Musul Eyaleti’nin coğrafyası ve sancaklarının sayısı hakkında çok değişik bilgilerin verildiği görülmektedir. Aynı zamanda Kâtip Çelebi “Cihânnümasında” 1648 yılında Musul’un sancaklarını 6 liva şeklinde saymış ve isimlerini de şu şekilde sıralamıştır: Liva-i Musul, Liva-i Bacuvanlu, Liva-i Tikrit, Liva-i Kara Dasni olarak belirtmiştir. Aynı zamanda bu sancaklardan bazıları değişik dönemlerde Musul eyaletine bağlı olmuş yine değişik zamanlarda Şehrizar eyaletine

¹² Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2003), 1-2.

¹³ Umut, *Musul Meselesinde Petrol Faktörü*, 2-3.

¹⁴ Cihan Daban, “Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17/33 (Nisan 2017): 78-79.

bağlandığını görmekteyiz. Örneğin: Sincar kalesi bazı dönemlerde Musul eyaletine ve Diyarbakır eyaletine bağlanmıştı.¹⁵

Siyasî tarihlere bakıldığı zaman Osmanlı İmparatorluğu topraklarının Batılı emperyalist güçler tarafından taksimi anlamında kullanılan bir terim olan “Doğu Meselesi” Sanayi İnkılabından sonra Batılı güçlerin takip ettiği en önemli politika konularından birisi olmuştur. İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya gibi Batılı güçler ve Rusya, Sanayi İnkılabından sonra Kuzey Afrika ülkelerinden Mısır bölgesine kadar yayıldıkları görülmektedir. Kısa sürede aralarında Osmanlı ülkesi üzerinde büyük bir rekabet başlamıştı. Özellikle Osmanlı topraklarına göz diken Rusya’nın bölgedeki yayılmacı siyasetine karşı endişe duyan İngiltere hemen bu bölgeye girmek için çareler aramaya başlamıştı. İngiltere’nin sömürgeleştirdiği toprakların çoğunlukla İslam coğrafyası olduğu için İngilizler İslam’a ve onların birlikteliğini temsil eden Halifelîğe karşı büyük bir düşmanlık içerisindeydi.¹⁶ İngiltere’nin hedeflerinden birisi de Hindistan yolu üzerinde mesafeyi takip ederek Orta Doğu’da tam anlamıyla söz sahibi olmaktı. Bu noktadan bakıldığında Musul’un konumu çok önemliydi. Musul Doğu-Batı yönündeki ticaret yollarının geçtiği önemli bir noktaydı. Eski ve büyük bir yerleşim yeri ve merkezi konuma sahipti. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nde Musul bir eyaletti. Bu nedenle bir zamanlar Osmanlı’nın Musul, Bağdat ve Basra vilayetleri İngilizler tarafından birleştirilmiş ve bir çatı altında toplanarak Irak kurulmuştu.¹⁷

Irak’ın çok uzun süre hayatta ve ayakta kalması mümkün olmamıştır. Çünkü Batılı Devletlerin ilk hedefi bu coğrafyayı ele geçirmektir. Musul’un İngiliz devleti tarafından işgali ve burayı emniyet altına almasında her ne kadar Hindistan yolu bakımından taşıdığı stratejisi önemli bir unsur ise de en önemli etken zengin ve gelişmiş petrol yataklarına sahip olmasıydı.¹⁸

Musul’un adına petrol denilmesine bile petrol yataklarına sahip olduğu eski tarihlerden beridir bilinen bir husustur. Sümerler ve Asurlular zamanında bu bölgede zaman zaman kendiliğinden yer altından ateş çıktığı görülmüştür. Petrolün değeri

¹⁵ Bzhar Othman Ahmed, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne Göre Musul, Şehrizar ve İmâdiyye*, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 24-25.

¹⁶ Kadir Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, 4. bs. (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1985), 17-36.

¹⁷ Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, 25-30.

¹⁸ Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, 21-30.

diğer Batılı devletler tarafından 1860 yıllarında anlaşılmıştı. Üç kıtaya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu sanayileşme konusunda herhangi bir ilerleme kaydedemediği için petrolün bu aşamada ne kadar değerli olduğunun farkında olamamış ve konuyla ilgili herhangi bir çalışma başlattığı da görülmemiştir.¹⁹ Petrolün dünya siyasetindeki önemini kavramış olan Sultan II. Abdülhamid, Musul'da petrolün var olduğuyyla ilgili haberleri sadece geciktirmekle kalmamış buraların Batılılar tarafından alınmasına karşı Musul'u kendi şahsi devlet mülkü haline getirmiştir.²⁰

Musul'un nüfus yapısına baktığımız zaman, Birinci Dünya Harbi öncesinde 350.000-400.000 civarında bir nüfusu barındırmaktadır. Nüfus sayımı yapıldığı sıralarda ise sadece erkek nüfus temel alınmış bu nüfusun dinsel inançlara göre dağılımı yapılmıştır. Daha çok toplanacak vergi ve asker potansiyelini belirlemek için yapılan bu sayıma kadınların dâhil edilmediği görülmüştü. Musul bölgesinin Nüfusuna bakıldığında yaklaşık % 90'lık kesimini Müslümanlar, Müslüman nüfusunun da % 97'sini Sünnî grup oluşturmaktadır. Etnik olarak, toplam nüfusun % 55-60'nın Kürtler, % 10-15'inin Türkler, % 10-15'inin Araplar, % 4-5'inin Hristiyanlar, % 1-2'inin ise Yahudi kesiminden oluştuğunu görmekteyiz. İngiltere'nin Musul bölgesinde ait çıkarlarının belirlenmesiyle birlikte, bölgede yapmış olduğu nüfus sayımlarında, Arap ve gayrimüslim nüfusunu kendi lehine biraz abartmış, Türk ve Kürt nüfusu ise gerçek sayılarının daha da altında göstermekten geri durmamıştır.²¹

Nüfusun erkek ve kadın olarak dağılımı 1897 yılında yapılan sayımda verildiği görülmektedir. Yapılan sayımın verilerine göre Musul vilayetinin toplam nüfusu 205.013 kişi olarak hesaplanmış ve bu hesaplanan rakamın 193.512'si erkek 11.501'i de kadın olarak verilmiştir. 1817 yılında Musul bölgesine giden seyyah William Heude, Musul'un nüfusundan bahsederken her evde 6 ile 7 kişinin yaşadığını ifade etmiştir. Bu durumla birlikte Irak eyaletlerindeki nüfus sayımı meselesi, Osmanlı Devleti için her zaman sorun olduğu görülmektedir.²²

¹⁹ Erol Umut, *Musul Meselesinde Petrol Faktörü*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007), 2-3.

²⁰ Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, 25-29.

²¹ Nevin Yazıcı, *Petrol Çevresinde Musul Sorunu (1926-1955)*,(Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2007), 2-3.

²² Serdar Sakin, *Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu*, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2007), 36-37.

Musul nüfusunun ekonomik hayat kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Bölge sahip olduğu su kaynakları ve ziraat alanından dolayı bir ziraat bölgesi konumuna getirmiştir. Tarım ürünlerinin başında hububat, buğday ve arpa gelmektedir. Bölgede pamuk, tütün, kenevir, susam üretildiğini ve bağcılık yapıldığı da görülmektedir. Musul'un doğusu ile Dicle Nehri ve dağlık bölgelerinde koyun ve keçi yetiştiriciliğine, çöllerde ise deve yetiştiriciliğine dayanan hayvancılık söz konusudur. Musul bölgesi, coğrafi olarak dağ ve çöl arasında bulunduğundan dolayı ticaret yapmak için dağları kullanan tüccarlar ve çöllerden gelen bedevilerin alış veriş merkezi haline gelmiştir. Dicle Nehri'nden Bağdat, Basra ve İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasından uzanmakta olan kervan yolunun Musul'dan geçmesi bölgeye ayrıca büyük bir canlılık kazandırmıştır.²³

Musul, bulunduğu konum itibarıyla çok önemli ve zengin alüvyon ovalarına sahiptir. Musul bu konumundan ve zengin yer altı yataklarından dolayı geçmişte birçok siyasi gücün kontrolü altına girmiştir. Bu kadar önemli bir bölge olmasına rağmen ilk başlarda Fırat ve Dicle Nehir'lerinin taşması sonucunda meydana gelen bataklık alanlarından dolayı kimse bu bölgede oturmamıştır. Daha sonraları bazı devletler bu bataklık alanları kurutarak elverişli bir bölgeye dönüştürmüşlerdir. İlerleyen dönemlerde Sami ırkına mensup olan Akad, Babil ve en son olarak da Araplar bölgeye gelip bu zengin coğrafyaya yerleşmişlerdir. Bunların haricinde tarihte zaman zaman Türk kavimleri de buralara yerleşmişlerdir. Bir zamanlar Fırat ve Dicle Nehir'lerinin taşması sonucu oluşan bataklıklardan dolayı insan yüzü görmeyen Musul, daha sonraları zengin yer altı kaynakları ve beşeri unsurlardan dolayı değer görmüş ve günümüzde Batılı devletlerinde kontrol altına almak için mücadele ettikleri bir yerdir.²⁴

1.3. MUSUL'UN TARİHÇESİ

Musul, eskiden El- Cezire, sonradan Musul Eyaleti ve günümüzde ise Batılıların tabiriyle Orta Doğu bölgesinin önemli kilit noktasında bulunmaktadır. Bu coğrafi konumundan dolayı birçok çeşitli milletlerin ve büyük medeniyetlerin

²³ Yazıcı, *Petrol Çevresinde Musul Sorunu (1926-1955)*, 3.

²⁴ Selçuk Yılmaz, *Irak Türkmenlerine Yapılan Katliamlar ve Bunun Türk Kamuoyuna Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2005), 11-13.

buluşma noktası haline gelmiştir.²⁵ Yapılan araştırmalar neticesine göre daha önce dağınık halde bulunan toplumların Musul bölgesinde teşkilatlanıp toplum hayatına geçmekte geç kalmadıkları görülmüştür. Bu yüzden daha önce de vurgulandığı üzere Musul bölgesinin çok eski bir tarihi bulunmaktadır. Çünkü yapılan araştırmalar bu bilgiyi doğrulamaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda Akad, Babil gibi medeniyet ve kültürlerin bu bölgede yaşamaya başlayıp birçok faaliyette bulundukları anlaşılmıştır. Musul bölgesinde yapılan araştırmalar sonucunda buraya ilk gelenlerin Sümerler olduğu kabul edilmiştir. Sümerler M.Ö. 4000'den önce bu coğrafyaya yerleşmiş ve yüksek bir medeniyet meydana getirmişlerdir. Bunların kurmuş oldukları şehirler zaman geçtikçe sayı bakımından daha da kuvvetli bir hale gelmişlerdir. Bunlar kendilerini iç ve dış tehlikelerden koruyabilmek için her şehrin başına bir kral koymuşlardır.²⁶

Hız. Ömer'in yapmış olduğu önemli fetihler sayesinde İslamiyet, Arap yarımadasının dışına çıkmış ve buralara akınlar yani seferler düzenlenmiştir. Musul bölgesinin İslam devletlerinin idaresi altına girmesi yine Hız. Ömer döneminde olmuştur. Musul bölgesi İslam tarihinde Emeviler, Abbasiler, Büyük Selçuklu Sultanlığı ve en son olarak Osmanlı Devleti dönemlerinde önemli bir İslam beldesi olarak kalmıştır. Bu bölge daha önce de bahsedildiği gibi hem yer altı kaynakları bakımından hem de sahip olduğu coğrafi konumdan dolayı tarih boyunca hep önemini korumuştur.²⁷

Osmanlı Devleti'nden önce Musul bölgesinde zenginler, Timurlular, Akkoyunlular ve Safevî devletleri bulunmakta idi. Musul bölgesi, Birinci Cihan Harbi'nin sonlarına kadar Batı kaynaklarında çoğunlukla, Irak'tan ayrı olarak, yukarı "el-Cezire" bölgesi içerisinde gösterilmiştir. Birinci Cihan Harbi'nden sonra bölge, siyasi sebeplerden dolayı yani İngiltere'nin menfaatleri doğrultusunda Irak Devleti'nin bir parçası olarak kabul edilmiş ve öyle tanımlanmıştır. Ancak bölge, son bin yıldır Türklerin egemenliği altında kalmıştır. Musul ilk olarak 1055-1056 yıllarında Selçuklulara bağlanmıştır. Bu tarihlerden itibaren Türleşmeye başlayan

²⁵ Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, 2-3.

²⁶ Altay Bayatlı, "Irak Türkmenleri ve Kerkük-Musul Sorunu", *Kardeşlik Vakfı*, 78, (Nisan-Haziran 2018): 26-28.

²⁷ Bayatlı, "Irak Türkmenleri ve Kerkük-Musul Sorunu", 28-29.

Musul'un, Birinci Cihan Harbi'nin sonuna kadar farklı Türk devletleri ve beylikleri tarafından yönetildiğini görmekteyiz.²⁸

Musul, Osmanlı Devleti'nin idaresine Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında Çaldıran Seferi'yle girdi. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534-1535'de gerçekleştirdiği Bağdat Seferi ile bölgede Osmanlı hâkimiyeti perçinlenmiştir. Osmanlı hâkimiyeti altında Musul, Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancaklarından meydana gelen bir vilayetin merkezi haline gelmiştir. Yirminci yüzyılda Musul bölgesinin nüfusunun rakamsal olarak 350.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.²⁹

Batılı devletlerin Musul bölgesine ilgileri, bölgede önemli petrol yataklarının bulunmasıyla başlamıştır. İngiltere 1910 yıllarında gerek petrol yatakları gerekse Hindistan ticaret yolu açısından taşıdığı stratejik yol nedeniyle Irak'ın özellikle Musul vilayetine göz dikmiştir. Birinci Cihan Harbi, Batılı sömürgeci devletlerin hayallerini gerçekleştirmeleri için büyük bir fırsat olmuştur. Henüz savaş devam ettiği sıralarda İngiltere ve Fransa, gizlice kendi aralarında antlaşmalar (Sykespicot) imzalayarak Orta Doğu bölgesini paylaşmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa katılmasının, İngiltere ve Osmanlı'yı Orta Doğu'da karşı karşıya getirdiği görülmektedir. İngiltere'nin saldırısıyla açılan Irak Cephesi'nde Hindistan'dan gönderilen İngiliz kuvvetleri Basra bölgesine çıkararak kısa bir süre içerisinde Bağdat'a kadar ilerlemişlerdi.³⁰ Ancak Osmanlı kuvvetleri, İngiltere'nin bu ilerleyişini güçlkle de olsa durdurmayı başarmış, böylece Irak Cephesinde kısa sürede ciddi başarılar elde etmişlerdir. Burada özellikle 1916 yılındaki İngilizlerin tarihlerinde almış oldukları en ağır yenilgilerden birisini yaşadıkları Kut'u'l-Amare savaşı ve Osmanlı zaferini belirtmek gerekir. Dicle Nehri'nin batısındaki bu kasaba, İngiltere tarafından ele geçirildikten sonra Halil Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından kuşatılmış ve bunun sonucunda İngilizler ciddi anlamda ağır kayıplar vererek teslim olmuşlardır.³¹

²⁸ Nefi Demirci, *Dünden Bugüne Kerkük*, (İstanbul: Dizgi Matbaacılık, 1990), 8-10.

²⁹ Ayhan Aydın, *Musul Meselesi*, (İstanbul: Tuna Yayıncılık, 1995), 14-18.

³⁰ Şevket Koçsoy, *Irak Türkleri ve Türk Irak İlişkileri (1918-1926)*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1987), 128.

³¹ Musul-Kerkük ve Türkmenler İçin Gerçek Çözüm, "Musul-Kerkük Meselesinin Tarihçesi" (erişim: 18 Nisan 2019), <https://www.kerkuk-musul.com/tarihce.html>.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ'NDE MUSUL

2.1. OSMANLI'NIN MUSUL SİYASETİ

Orta Doğu'da önemli bir konumda bulunan Musul bölgesi tarihin her döneminde önemli uygarlıkların doğup yayıldığı çeşitli milletlerin ve devletlerin yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Musul-Kerkük bölgesi Türk tarihinde sürekli önemini korumuş ayrıca önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti Musul bölgesini idaresine Yavuz Sultan Selim döneminde katmıştır. Musul bölgesi İran sınırında yer almasından dolayı aynı zamanda askeri ve stratejik bir öneme sahip olmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin ilgisini çekmiştir.³²

Safevî Devleti'nin, İran bölgesine hâkim olmasından en çok huzursuz olan devlet Osmanlı Devleti olmuştur. Türkmen beylerinin yardımlarıyla İran ve Azerbaycan bölgesindeki egemenliğini güçlendirip Osmanlı Devleti'ni kendisine rakip olarak gören Şah İsmail, Anadolu'da göçebe yaşam sürdüren Türkmenleri kontrol altına almaya çalışmış, bunun sonucu olarak da Doğu Anadolu'da Şiilik propagandasını başlatmıştır. Bu Şiilik propagandası neticesinde de Şah İsmail, her geçen gün gücüne güç katmıştır.³³ Bu durum Osmanlı Devleti açısından tehlike arz ettiğinden ikili arasında çok gergin bir dönem başlamıştır. Gelişen bu durumu yakından takip eden Osmanlı Devleti Hükümdarı Yavuz Sultan Selim, İran üzerine büyük bir kuvvetle gitmiş ve oluşan bu durum neticesinde 1514 yılında İran hükümdarı Şah İsmail'i Çaldıran'da büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bu sefer neticesinde Doğu Anadolu bölgesi Osmanlı egemenliğine girmiştir. Yavuz Sultan Selim, Safevîlerle yapılan bu savaş sonucunda İran sınırını güvence altına almış, İdris-i Bitlisi'yi de bölgedeki Kürt ve Türkmen aşiretlerinin Osmanlı'ya bağlılıklarını sağlamak için bölgeye göndermiştir. O da bu görevini hakkıyla yapmıştır.³⁴ Bu

³² Zerrin Yılmazçelik, *İkinci Körfez Savaşı Sırasında Musul ve Kerkük Meselesinin Türk Basınındaki Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 48.

³³ Davut Hut, *Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006), 7-8.

³⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, 47.

durumun oluşmasında bölgeyi yakından takip eden, dönem tarihi açısından adından sıklıkla bahsedilen İdris-i Bitlisi ve Mehmed Paşa'nın emeği çok büyüktür.³⁵

Çaldıran Savaşı'ndan önce Safevî hükümdarı olan Şah İsmail, Doğu Anadolu bölgesinde yaşamlarını sürdüren Kürtlere çok sıkı ve sert müdahalelerde bulunmuştu. Hatta Şah İsmail, Kürt beylerini sürgün etmiş, bunların ellerinde bulunan mallarını gasp etmiştir. Tüm bunların neticesinde her ne kadar Şah İsmail'in adı hutbelerde okutulmuş ise de buradaki halk bu olaya rızalarıyla değil kendi canlarını ve mallarını kaybetme korkusundan dolayı mecbur kalmışlardır.³⁶

Bölgede durum böyle iken Yavuz Sultan Selim, sefere çıkarak Doğu Anadolu bölgesinde hüküm süren bu beyleri rahatlığa kavuşturmuş ve bunun akabinde bu beylere bölgedeki topraklar üzerinde beylik hakları bile verilmiştir. Bunun üzerine Musul ve Kerkük bölgesi dâhil olmak üzere civardaki yerler Yavuz Sultan Selim'in adını hutbelerde okutmuşlardır. Bu da gösteriyor ki, Osmanlı Devleti bu bölgede tam olarak hâkimiyet sağlamıştır. Bu olay neticesinde diğer bazı bölgelerde olduğu gibi Musul bölgesi de Osmanlı Devletinin sınırları içerisine dâhil edilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra Osmanlı'nın egemenliği altında yaşayan bazı beyler, Osmanlı hâkimiyetinden uzaklaşıp İran'ın hâkimiyeti altında yaşamaya başlamışlardır. Tüm bu olaylar neticesinde bir zamanlar İran ile yaşanan sükûnet dönemi yerini tekrardan huzursuzluğa bırakmıştır. Çünkü Yavuz döneminde İran ile sürekli sorunlar yaşanmış, bunun sonucunda başarılı seferler neticesinde hâkimiyet bu bölgede sağlanmıştır. Yavuz'dan sonra bu beylerin İran tarafına katılıp bunları desteklemesi Kanuni Sultan Süleyman'ı harekete geçirmiştir. Kanuni elde ettiği bilgiler neticesinde İbrahim Paşa komutasındaki orduyu Musul'a göndermekte geç kalmamıştır. Amaç Musul ve Bağdat bölgesini tekrardan ele geçirip İran nüfuzu altına girmiş olan o beyleri tekrardan kendi taraflarına kazanmaktır.³⁷

Kanuni Sultan Süleyman, Tebriz Seferi sırasında Hemedan ve Kirmanşah yollarını takip ederek Cebel-ü Hamrin, Sülükân Çayırı ve Leylan'dan geçerek 1534 yılında Kerkük şehrine girmiştir. Kerkük bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce Türkmenlerin elinde bulunduğundan burası "Gök Yurt" olarak adlandırılmış ve

³⁵ Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, 23-24.

³⁶ Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, 50-51.

³⁷ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 24 (Kasım 1999-2003), 487-526.

resmi kayıtlara bu şekilde geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman Kerkük bölgesinde edinilen bilgiye göre tam olarak yirmi sekiz gün kaldığı bilinmektedir. Aynı yıl içerisinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat Seferi ve Bağdat'ın fethedilmesiyle Musul bölgesinde Osmanlı hâkimiyeti kesinleşmiş, Musul altı sancak ihtiva eden eyalet merkezi haline gelmiştir.³⁸

Musul, Osmanlı Devleti'nden çok önce oluşan sorunlardan dolayı istikrarsızlığı hat safhaya ulaşmış, ancak Osmanlı Devleti'nin tekrardan burada hâkimiyeti sağlamasıyla ticaret ve ekonomi tekrardan gelişmeye başlamıştır. Durum her ne kadar böyle olsa da bu bölgede zamanla hem valilerin bazıları hem de bu bölgenin ileri gelen aşiretleri isyanlar çıkarmışlar ve bunlar kısa sürede bastırılıp bölgede refah sağlanmıştır. Osmanlı Devleti Musul bölgesinde tekrardan refah seviyesini yükseltmek için bölgeye âlimler ve işin ehli olan devlet adamlarını göndermiş ve bunlar bölgede sükûnetin sağlanmasında birinci derecede rol oynamışlardır.³⁹ Bölgede İran'ın bozguncu faaliyetleri devam etmiş ve hatta bazı devlet adamlarını kendi lehlerine kullanmaktan geri kalmamışlardır. Öyle ki, tüm faaliyetler sonucunda o dönemde Musul valisi olan Ahmet Paşa, her ne kadar olumsuz olaylara engel olmak istemişse de bunda başarılı olamamıştır. Sonunda daha önce kaybedilen Kerkük gibi Musul da İran'ın egemenliği altına girmiştir. Çünkü İran kendi adamlarını ve ajanlarını Musul bölgesinde bulunduruyordu. Bu devletin amacı ve beklentisi, kendilerinin harekete geçebilmeleri için bölgede bir an önce olumsuz bir durum yaşanmasıydı. Neticede Safevî'lerin istediği olmuş ve Musul bölgesindeki emellerine ulaşmışlardı.⁴⁰

Her şeye rağmen Musul bölgesi, İran'ın elinde fazla kalmamıştır. Sultan IV. Murad, Ahmet Paşa'nın emrindeki Osmanlı ordusunu Musul bölgesine göndermiş ve buranın eskiden olduğu gibi tekrardan Osmanlı egemenliği altına girmesini istemişti. Sonunda Ahmet Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusu bu bölgeyi tekrardan zapt etmişti. Bağdat bölgesi Osmanlı egemenliği altında kalmış ise de bu bölgenin

³⁸ Kısıklı, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul meselesi”, 487-526.

³⁹ Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, 25-26.

⁴⁰ Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, 26-28.

hâkimiyeti için Osmanlı ve İran 1638 yılına kadar sürekli mücadele etmeye devam etmişlerdi.⁴¹

Osmanlı ordusunun amacı bu bölgeyi tamamıyla ele geçirmektir. Bunun içinde yapılan güçlü kaleler ile bölge ele geçirilmek istenmiştir. Ancak yapılan bunca hazırlıklara rağmen bölge ele geçirilememiştir. Sultan IV. Murad, Osmanlı ve İran arasındaki bu sorunu bitirebilmek için 1638 yılında Bağdat'a sefer düzenlemiştir. Sultan Murad, İmdadiye'ye geldiğinde Kubad Bey tarafından törenle karşılanmıştır. Kubad Bey'in bu hareketi Sultan Murad'ı memnun ettiğinden İmdadiye'yi kalıcı olmak şartıyla ona hediye olarak vermiştir. Böylece tüm bu olaylar neticesinde Osmanlı ordusu 8 Ekim 1638 tarihinde Musul bölgesine ulaşmıştır. Şah Abbas, Sultan Murad'ın geldiğini haber alınca Bağdat kalesini askerleriyle donatmıştır. IV. Murad, Bağdat yakınlarında Samra kazasında karargâh kurup şehrin bütün giriş ve çıkışlarını kontrol altına almıştır. Yapılan sefer sonucunda başta Bağdat bölgesi ele geçirilmiştir. Sultan IV. Murad bu başarılı Bağdat Seferinden sonra İstanbul'a dönmüş, bunun akabinde de 1639 yılında İran devletiyle Kasr-ı Şirin antlaşması imzalanmıştır.⁴²

Bu antlaşmanın ardından Musul bölgesinden sıkça göç hadisesi yaşandığı görülmektedir. İran'ın saldırılarının yanında sıkça meydana gelen depremler ve kuraklıklardan dolayı ortaya çıkan kıtlık sebebiyle bölgede bulunan halk, başka bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. 1667 yılında Musul bölgesinde meydana gelen şiddetli deprem çok büyük bir zarara neden olmuştur. Yine 1711 yılında bölgede kıtlık yaşanmış ve ekili olan bölgeler çekirgelerin istilasına uğramıştır. Devlet, yaşanan bu gibi kıtlık ve doğal afetlerden dolayı tedbir almakta gecikmemiş halkın zahire gibi ihtiyaç duydukları şeyleri başka vilayetlerden karşılamış ve ahalinin uğradığı zararları ellerinden geldiği kadar karşılamaya çalışmışlardır.⁴³

Musul, Sultan II. Abdülhamid döneminin ilk üç yılında Bağdat vilayetine bağlı bir sancak durumundaydı. Daha sonra 1879 yılında tekrar bağımsız bir vilayet

⁴¹ Murat Şenoğlugil, Nesturi İsyanı ve Musul Sorununa Etkileri, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 18.

⁴² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, 50.

⁴³ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, 51.

yapıldı. Böylece Musul vilayeti, Musul sancağına ilaveten Süleymaniye ile Kerkük sancaklarını kapsamış oldu.⁴⁴

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Musul vilayeti Dicle ve Fırat Nehirlerinde vapur işletme imtiyazı, petrol kaynaklarının işletilip kullanılması hakkı, Bağdat Demir Yolları'nın yapımı, Hindistan ve Uzak Doğu ile bağlantısının bulunması gibi sebeplerden dolayı İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi devletlerin ilgilendiği bir saha olmuştu. Yine de bu olumsuz gelişmelere rağmen Musul, 1918 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalmıştır.⁴⁵

Yapılan araştırmalar neticesinde 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarında yer altı kaynaklarından dolayı en önemlisi de petrol yataklarından dolayı Musul bölgesinde çeşitli arkeolojik ve misyonerlik bahanesini öne sürerek bölgeye gelmeye başlayan İngiltere devleti burada başlayan ayaklanmaları desteklemiş, hatta bu durumun ötesine giderek Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmışlardır. Bunlar yetmezmiş gibi bölgeyi haksız yere ilhak ettikleri görülmüştür.⁴⁶

2.2. İNGİLTERE AÇISINDAN MUSUL BÖLGESİNİN SİYASİ VE EKONOMİK YÖNÜ

Orta Doğu bölgesinin sahip olduğu yer altı kaynaklarına bağlı olarak artan jeopolitik konumu, Sanayi İnkılâbı sonrasında hammadde arayışına girişen Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunan Musul bölgesine göz dikmeleri neticesinde yeni gelişmelere zemin hazırladığı görülmektedir. Orta Doğu bölgesinin zengin petrol yataklarına sahip olmak isteyen İngiltere, bu bölgeye yönelik politikasını çok yönlü olarak ortaya koymuştur. İngiltere, 19. yüzyılın sonlarından itibaren gönderdiği casuslar aracılığıyla Orta Doğu bölgesi hakkında çok büyük bir bilgi birikimine sahip olmuştur. 19. yüzyılda elde edilen bu bilgiler İngiltere'nin 20. yüzyıldaki askeri harekâtına da büyük ölçüde zemin hazırladığı görülmektedir. Musul-Kerkük bölgesinin zengin petrol yataklarına sahip olduğunun anlaşılması, İngiltere'nin bu bölgeyi ele geçirmek üzere siyasî girişimlere hız

⁴⁴ Yousif Farhad Mahdi, *Birinci Meşrutiyet Döneminde Musul Sancağı (1876-1908)*, (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 14-15.

⁴⁵ Yiğit Yücel, *İngiltere'nin Musul Vilayeti'nde Kürt Devleti Projesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2004), 39-40.

⁴⁶ Mehmet Yalçınkaya, *Musul Meselesi Bağlamında Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Yezidiler*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 50.

vermesine neden olmuştur. Birinci Cihan Harbi öncesinde ve savaş yıllarında yapılan gizli antlaşmalarda İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu Orta Doğu bölgesini istedikleri gibi kendi aralarında paylaşmışlar, her fırsat bulduklarında, bu bölgeye askeri harekât düzenleyerek hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır.⁴⁷

İngiltere'nin en önemli Orta Doğu politikası öteden beri olduğu gibi hem ekonomik yönden bu bölgeyi hem de kendileri için çok önem taşıyan Hindistan bölgesini güvenli bir şekilde elde etmektir. Bu hedefe bakıldığında İngiltere'nin Musul bölgesini elde etme amacı anlaşılmış olur. İngiltere eskiden beri bu bölgeye sahip olma arzusundaki kararlılığını sürekli göstermiştir. Çünkü burası hem stratejik bakımdan hem de elde edilen kaynaklar bakımından son derece önemlidir. İngiltere, bu amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek için diğer Batılı devletlere karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumaya özen göstermiştir.⁴⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ile olan dostluğu Napolyon'un Mısır'ı ele geçirmek istemesiyle başlamıştır. Bu duruma bakıldığında İngiliz devletinin öteden beri bu topraklarda gözü olduğu için Osmanlı devletine yanaştığı anlaşılmıştır. Bu konuda Mezopotamya bölgesi büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü Arabistan ve Doğu Akdeniz ülkeleri karadan Orta Doğu'ya ve Uzak Doğu'ya bağlanmaktaydı. İngiltere de hep şunu gözlemlemiştir: Eğer Hindistan'a bir saldırı yapılırsa Mezopotamya bölgesi de istila edilip yağma edilecekti. Tüm bu hususlar göstermektedir ki, Sultan II. Abdülhamid zamanından bu yana Mezopotamya bölgesi, zengin yer altı kaynaklarına sahip olmasından dolayı sürekli başta İngiltere olmak üzere diğer Batılı devletlerinde dikkatlerini üzerine çekmiştir. Almanya gibi büyük bir devlet, her ne kadar Osmanlı'nın pazarlarına hâkim olmuş ise de bu bölgenin en büyük ticaretini elinde bulunduran İngiltere devleti idi. Mezopotamya ve özellikle Musul bölgesinde büyük Batılı devletler petrol arama ve çıkardıkları bu petrolün işletilmesi için birbirleriyle kıyasıya mücadele etmişlerdir. Mezopotamya bölgesinde petrol yataklarının varlığıyla ilgili araştırma yapan bir Alman heyeti bu durumu Osmanlı devletine bildirmiştir. Sultan II. Abdülhamid bu durumu öğrenir öğrenmez büyük bir çabayla sondaj işine hız vermiştir. Bu durum Batılı devletlerin

⁴⁷ Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, 11.

⁴⁸ Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan sorunu (1918-1926)*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992), 2-3.

ilgisini çekecektir. Daha sonraları Osmanlı Devleti ile Alman hükümeti arasında yapılan antlaşmalar İngiltere devletini harekete geçirecektir. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti ile temasa geçilmiştir. İngiltere öteden beri bu bölgedeki zengin petrol yataklarını bilmekte ve buranın egemenliğini de ele geçirmek için Osmanlı Devleti'ni sürekli rahatsız etmekteydi.⁴⁹

Musul bölgesindeki Osmanlı egemenliği, Birinci Cihan Harbi'ne kadar sürmüştür. Birinci Cihan Harbi ile İtilaf devletleri'nin Musul bölgesi üzerindeki siyasi hedefleri Irak cephesinin açılmasına neden olmuş, savaşın başlamasıyla birlikte Hindistan bölgesinden gönderilen İngiliz kuvvetleri Basra bölgesine çıkartma yaparak kuzeye doğru ilerlemişlerdir. Bölgede faaliyet gösteren Türk ordusu ise savaşın ilk aylarında herhangi bir varlık gösterememiştir. Ancak ordu takviyesinin ardından Türk kuvvetleri İngiliz kuvvetlerini durdurabilmiştir. Halil Paşa komutasındaki Türk ordusu Selman-ı Pak'ta İngiliz kuvvetlerini yenilgiye uğrattıktan sonra Kut bölgesini almayı başarmışlardır. Böylece Irak'taki Osmanlı egemenliğinin tekrardan güçlendiği görülmüştür.⁵⁰

Nihayet I. Dünya Harbi başlar başlamaz 5 Kasım 1914 tarihinde bu bölgeye çıkartma yapan İngilizler, karşılarında Osmanlı devleti ile müttefiki olan Alman ordusuyla karşılaşmış ve bunun sonucu olarak da yenilmişlerdir. Böylece İngiltere bu tarihlerde amacına ulaşamamış, Musul bölgesinin kaynaklarını da ele geçirememiştir. Daha sonraki dönemlere bakıldığında ise İngiltere'nin bu politikasından vazgeçmediği gibi, 1917 yılında Bağdat'ı işgal edip ele geçirdiği görülecektir. Bunun sonucunda İngiltere'ye artık Musul bölgesinin yolları açılacaktır. Savaşın devam etmesi İngiltere'nin petrol ihtiyacını her geçen gün daha da artmasına neden olmuştur. Nitekim bu sıralarda İngiltere başkanlarından Churchill, "... Bir damla petrolün bir damla kandan daha değerli olduğunu" ileri sürerek bu durumun önemini vurgulamaktan geri durmamıştır.⁵¹

⁴⁹ İlyas Doğan, *Lozan Antlaşması ve Musul Sorunu Çözümü*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 14-15.

⁵⁰ Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, 13.

⁵¹ Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, 11.

Bağdat artık İngiltere'nin hâkimiyeti altındaydı. Zaman ilerledikçe Batılı devletler bölgeyi hem kendi aralarında bölüşmüş hem de Osmanlı Devleti'ni nasıl parçalayabiliriz düşüncesi içerisine girmişlerdi.⁵² İngiltere'nin Mezopotamya bölgesinde alacağını alması ve Musul'u Fransız devletine bırakması biraz düşündürücü olmuştur. İngiltere, Fransa ile arasındaki ittifak antlaşmasının devam edeceği düşüncesinden dolayı böyle bir taviz vermeyi şimdilik uygun bulmuştur. Gerçek duruma bakıldığında İngiltere'nin sadece kâğıt üzerinde Musul'u Fransa'ya bıraktığı görülmüştür. İngiltere'ye ait casuslar bölgede durmadan propaganda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti, Irak Cephesi'nde önemli başarılar elde etmesine rağmen savaşın sonlarına doğru diğer cephelerde olduğu gibi bu cephede de çok kayıp vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu arada bir kısım aşiretler ve yöneticiler Osmanlı Devleti'nden yana tavır sergilemekten geri durmamışlardır. Durum her ne kadar böyle olsa da bu bölge üzerinde herhangi bir uzlaşma sağlanamamıştır.⁵³

2.3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE MUSUL MESELESİ (1914-1918)

Birinci Cihan Harbi'nin temel sebebini, Batılı büyük devletlerin ekonomik yayılma ve yeni sömürgeler elde etme arzusu sonucunda meydana gelen çıkar çatışmaları teşkil etmekle beraber, savaşın başlama kıvılcımını ise 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Veliahdı Ferdinand'ın Saray Bosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nin, 1903 yılında Berlin-Bağdat Demiryolu'nu yapma ve işletme hakkını Almanya'ya vermesi, İngiltere'nin Süveyş Kanalı, Basra Körfezi ve Hindistan ile Uzak Doğu'daki menfaatleri açısından ciddi bir tehdit teşkil etmeye başlamıştır. Bu sebepten dolayı, bazı tarihçiler, Almanya'ya İngiltere'nin Hindistan yoluna karadan tehdit imkânı sağlamasından dolayı 1906 yılında ulaşım açılan Bağdat Demiryolu'nu Birinci Cihan Harbi'nin en önemli sebebi olarak göstermişlerdir. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a verdiği ülkesinin bütünlüğüne karşı yapılan propaganda faaliyetlerinin önlenmesi ve cinayetle ilgisi olanlar hakkında soruşturma açması hakkındaki uyarı daha önce yapılmış ancak bu durum yumuşamayınca

⁵² Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan sorunu (1918-1926)*, 4-5.

⁵³ Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, 15.

Avusturya-Macaristan 28 Temmuz 1914 tarihinde Belgrad'ı bombalayarak savaşı resmen başlatmıştı. Durum böyle olunca Almanya'nın Avusturya-Macaristan'ın, Rusya'nın da Sırbistan'ın yanında yer alması İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmeleri sonucunda askeri harekât Avrupa'ya yayılmıştır. Musul bölgesi, stratejik hammadde niteliği taşıyan petrol rezervlerine sahip olmasından dolayı ve İngiltere'nin Anadolu'nun güneyini tehdit etmesiyle önem kazanmıştır.⁵⁴ Musul bölgesi, öteden beri İngiltere devleti açısından önemli bir yerdi. Çünkü burada bulunan petrol kaynakları İngiltere devleti açısından en önemli hedefti. I. Dünya Harbi sırasında Irak cephesi Bağdat demiryolu güzergâhının Halep-Musul istikametini takip etmesi, bu istikametın Basra bölgesine kadar uzatılmak istenmesi düşüncesi hem Musul'un stratejik açıdan önemi hem de petrol kaynaklarına sahip olması İngiltere'yi bu bölgeyi kontrol altına alınmaya zorlayan sebepler olacaktır.⁵⁵

İngiltere, Osmanlı Devleti daha savaşa başlamadan önce planlamış olduğu düşüncelerini faaliyete geçirerek bir kısım askerlerini Bahreyn adalarına, diğer bir kısmını ise Osmanlı orduları tarafından savunulan bölgeye yani Fav bölgesine göndermişti. İngilizler Fav bölgesine geldikten sonra bölge halkına amaçlarının kötü olmadığını dile getirmişlerse de amaçlarının ne olduğu apaçık ortadaydı. Buna rağmen İngiliz ordusu halkın gönlünü kazanmak için çalışmalardan geri durmamıştır.⁵⁶

Enver Paşa, Basra bölgesini tekrardan geri alabilmek için bu bölgeye Süleyman Askeri'yi görevlendirmişti. Ancak Süleyman Bey, her ne kadar bazı taarruzlarda bulunmuş ise de başarılı olamamış ve bunun sonucu olarak canına kıymıştır. Bu taarruzları gören İngiltere, Osmanlı ordusunu bu bölgelerden atmak amacıyla Rusya ile ittifak etmişti. Yapılan savaş sonucunda Türklerin başarılı manevraları karşısında dayanamayan İngiliz ordusu 1915 yılında Kut'ü'l-Amare'ye çekilmişlerdi. Enver Paşa İngiltere'yi bu bölgeden atmayı planlamıştır. Paşa, Kut'ü'l-Amare'de kazanılan bu başarıyı güney istikametinde geliştirerek, Basra bölgesini ele geçirmeyi ve İngiltere'yi Irak'tan tamamen çıkarmayı hedeflemişti. Enver Paşa, Almanya'nın isteklerine uyarak İran bölgesini Rus ordusundan temizlemek üzere 13.

⁵⁴ Cemal Kemal, *Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007), 647-648.

⁵⁵ Kemal, *Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*, 648-649.

⁵⁶ Kemal, *Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*, 643-654.

Kolordu'yu İran'a göndermiş, Irak Cephesi'ni böylelikle zayıflatmıştı. Bu durumu fırsat olarak değerlendiren İngiltere, Irak Cephesi'ndeki ordusunu takviye ederek, 13 Aralık 1916 tarihinde tekrar kuzey istikametinde ilerlemeye başlamışlardı. Bu sırada, İngiliz ordusuna karşı savaşmak üzere Irak Cephesi'nde bulunan 6. Ordunun 13. Kolordusu İran'da, 7. Kolordusu Musul'da ve 18. Kolordusu ise Bağdat'ın güneyinde hazır bulunmaktaydı. Irak Cephesi'nin zayıflığını gören İngilizler, bu durumu fırsat gördükleri için hemen takviye ordularını bu bölgeye göndermişlerdi. Yapılan savaşın sonucunda Osmanlı ordusu bu mücadeleyi kaybetmiş ve Bağdat, İngiltere tarafından 1917'de ele geçirilmişti. Sonuçta İngiltere emellerine ulaşmış ve öteden beri planladığı bu bölgeyi ele geçirmiştir.⁵⁷

Bu gelişmeler yaşandıktan sonra, bu defa Almanya'nın bu bölgedeki payına bakılacak olursa şöyle bir izlenimle karşı karşıya kalınır: Almanya, İngiltere'nin yürüttüğü bütün politikalarına karşı Akdeniz bölgesine bir donanma gönderip Musul petrollerini ele geçirmek düşüncesi içerisinde olmuşsa da hiçbir zaman İngiltere'ye karşı herhangi bir başarı elde edememiştir. Çünkü Rusya'nın da esasen bu bölgede sözünün geçtiği görülmüştür. Rusya, İskenderun'da hâkimiyeti ele geçirmek istiyordu. Ancak Rusya 1904-1905 yıllarında Japonya'ya karşı yenik düşüp donanmasının büyük bir kısmını kaybetmişti. Böylece Rusya, Orta Doğu'da söz sahibi olamamıştır. Rusya, 1916 yılına kadar da bu hedefine ulaşamayacaktır. Tüm bu olayların neticesinde durum yine İngiltere'nin lehine olmuştur.⁵⁸

İngiltere, bu olayları ve neticelerini görüp bildiği için hem Almanya'yı oyalamış hem de bu bölgede en büyük payı kendisine ayırmıştır. Tüm bunların sonucunda İngiltere Fransa'yı kendisine müttefik edip Musul'daki petrolün bir kısmına ortak etmiştir. Yani İngiltere ve Almanya'nın izlediği bu politikalar neticesinde şöyle bir durum ortaya çıkmıştır: Almanya, Bağdat demiryollarının devreye girdiği antlaşma ile İngiltere karşısında mağlup olmuştur. Akabinde yapılan bazı antlaşmalar sonucunda Almanya, büyük payı İngiltere'ye vermekle kurulan bazı şirketlere ortak olmuştur. Durum böyle olunca İngiltere, Irak bölgesinde rakipsiz bir duruma gelmiştir. Bunun sonucu olarak büyük pay İngilizlerin eline geçmiştir.

⁵⁷ Kemal, *Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*, 651.

⁵⁸ Fahri Armaoğlu, *20. yy Siyasi Tarihi (1914-1980)*, (Ankara: Türk İş Bankası Yayınları, 1994), 1: 45-46.

Ayrıca, İngiliz uçaklarının Musul bölgesinde keşif uçuşları yapmasıyla ileride bu bölgeye taarruz yapacağı anlaşılmıştır.⁵⁹

Bu gelişmelerin sonucunda İngiliz birlikleri karşısında Osmanlı ordusu dayanamamış, Türk askerinin çoğu ölmüş bir kısmı da esir düşmüştür. Antlaşma imzalanması hususunda haber gönderilmiş ise de İngiltere bu durumu ciddiye almayarak ileri hareketine devam etmiştir. Zaten amaçları Musul bölgesini ele geçirip, Türk ordularının daha kuzeye çekilmelerini sağlamaktır. Netice olarak İngiltere, yapılan işgal ve taarruzun ardından bu meselenin barış masasında halledilmesinden başka bir çaresinin de olmadığını geç de olsa anlamıştır. Ancak durumun neticesine bakılacak olursa Musul kurulacak olan barış masasında kurtarılamamıştır. Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak parçası sayılan ve zengin petrol yataklarına sahip olan Musul bölgesi Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Almanya'nın savaştan çekilmesiyle Osmanlı Devleti, İngiltere ile Mondros Mütarekesi'ni (Ateşkes Antlaşması) imzalamıştır.⁶⁰

2.4.MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI'NDA MUSUL'UN DURUMU

Birinci Cihan Harbi'nde özellikle Filistin Cephesi'nde İngilizlere karşı 1918'de VII. Ordu Komutanlığının aldığı ani ric'at (geri çekilme) kararının neticesinde yaşanan bozgunun sonra Osmanlı Devleti ile Müttefik Devletler arasındaki sulh görüşmeleri 1918 yılının Ekim ayında, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda bulunan Agememnon Zırhlısında başlamıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması, 30 Ekim 1918 tarihinde muhatap devletler arasında imzalanmıştır. Son derece ağır hükümler içeren antlaşma, savaş sırasında İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli paylaşım düzenlemelerinin uygulanmasına ve Sevr Antlaşması'nın hazırlanmasına hukuki temel oluşturulduğu görülmektedir. Mondros Ateşkes Antlaşması, salt bir ateşkes olmanın ötesinde siyasi hükümler de içermektedir. İngiliz Bakanlar Kurulu'nda Musul bölgesinin mutlaka alınması gerektiği konusunda görüş birliği olmasına rağmen bunun yöntemiyle ilgili olarak iki ayrı görüş bulunmaktaydı. Bir kısmı Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılmasının öncelikli önemi nedeniyle Musul bölgesinin ateşkes ya da barış antlaşmasına konacak bir madde ile alınmasını,

⁵⁹ Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, 58-82.

⁶⁰ H. Muhammed Ali Sawash, *Lozan Antlaşması Musul Sorunu Çözümü*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 17-18.

diğer kısmı ise savaşın uzamasını göze alarak askeri bir operasyonla Musul'un alınmasını savunuyorlardı. Bu sebepler göz önüne alınarak 27 Ekim 1918 tarihinde görüşmeler başlamış olup bu görüşmelerde antlaşma metni maddeler halinde onaya sunulmuştur.⁶¹

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddelerine bakıldığında esasen galip yani İtilaf Devletleri'nin yararına imzalanmış bir antlaşma olduğu açıkça görülür. Çünkü yapılan antlaşmalar gereği Osmanlı Devleti birçok bölgeyi kaybetmesinin yanında bir de bu mütarekenin 7. maddesi İngiltere'ye ve diğer Batılı devletlere büyük fırsatlar sağlamıştır.⁶²

Batılı devletler, bu 7. maddeyi neden göstererek antlaşmada geçen bölgeleri işgal ederken, İngiltere de, öteden beri bu bölgeye yönelik emellerini gerçekleştirebilmek adına söz konusu yedinci maddeyi gerekçe göstererek Musul bölgesini işgal etmiştir. Yani Mondros Antlaşması gereğince galip gelen yani yenen devletler (İtilaf Devletleri) kendi güvenlikleri gereğince istedikleri yerleri işgal etme yetkisini ellerinde bulunduruyorlardı. Bununla birlikte İngiltere'nin Musul'u işgali yapılan mütareke şartlarına uymuyordu.⁶³

Mütareke şartlarına göre 30 Ekim 1918 itibariyle Türk askerlerinin kontrolündeki topraklar Türklere bırakılacaktı. Hâlbuki 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Musul bölgesi ve çevresi hâlâ Ali İhsan Paşa'nın hâkimiyetinde yani Türklerin kontrolündeydi. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sıralarda Musul'da 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa bulunmakta idi. Ali İhsan Paşa, antlaşmanın imzalanmasından birkaç gün önce Musul bölgesinin İngiltere devletinin hâkimiyetine girmemesi için büyük bir çaba göstermiş, ama başarılı olamamıştır. Antlaşmanın yürürlüğe girdiği 31 Ekim 1918 günü saat:12'den itibaren, Ali İhsan Paşa'nın 6. Ordusu bulunduğu yerde durmuştur. Bu sırada 6. Ordu birlikleri, batıdan doğuya doğru Rakka, Miyadin, Telafer, Dibeke, Çemçema, Süleymaniye, üzerinde bulunmaktaydılar. İngiltere ordusu ise, El-Hazar, Gayyare, Altın köprü, Kerkük, Hanikin hattı üzerinde bulunmakta idiler. 30 Ekim

⁶¹ Mehmet Kayık, *Musul'un Türk Dış Politikasına Jeopolitik Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 75-76.

⁶² Armaoğlu, *20. yy Siyasi Tarihi (1914-1980)*, 1.79-80.

⁶³ Armaoğlu, *20. yy Siyasi Tarihi (1914-1980)*, 1.79-80.

1918 tarihinde, Kerkük hariç Musul ve Musul vilayetinin büyük bir bölümü Osmanlı devletinin kontrolü altındaydı.⁶⁴

İngiltere devleti, ateşkes olmasına rağmen devamlı bir işgal harekâtı ile Musul bölgesine hâkim olma çabası içerisindeydi. 1 Kasım'da Hamam Alil'e giren İngiltere, Musul bölgesini işgal edeceklerini söyleyerek, Türk kuvvetlerinin Musul'un 5 km. kuzeyine çekilmeleri için uyarıda bulunmuştu. Ali İhsan Paşa, İngiltere'nin bu isteğini Sadrazam'a bildirmiş, 8 Kasım 1918 tarihinde Sadrazam, Ali İhsan Paşa'ya Musul bölgesinin 15 Kasım günü boşaltması için emir vermiştir. Ali İhsan Paşa, bu emre uyarak, 10 Kasım günü Musul bölgesini boşaltmış ordu karargâhı ile birlikte Nusaybin'e çekilmiştir. İngiltere ise, antlaşma hükümlerine uymayarak haksız bir şekilde Musul bölgesini işgal etmiştir. Musul'u haksız yere işgal eden İngiltere, bölgedeki aşiretleri kontrol altına almakta ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Kerkük ve Süleymaniye halkı İngilizlerin işgaline sıcak bakmamış, Müslüman kesim, İngiltere'ye vergi verme konusunda direnç göstererek, her defasında sokak kavgalarına girişmişlerdir. Bölge halkı Osmanlı'nın tarafında yer almıştır. Musul bölgesindeki halk, Milli Mücadele hareketine destek vermiş, hatta bölgede bulunan Araplar bile, İngiltere'ye karşı Mustafa Kemal Paşa ile işbirliği yapmaktan yana olmuşlardır. Ateşkes imzalandıktan sonra İngiltere, Musul ve Zaho'daki sivil Hristiyanların toplu bir şekilde öldürüldüğünü iddia etmiş ve Türk kuvvetlerinin bu bölgeyi yani Musul'u terk etmelerini istemiştir, ancak Ali İhsan Paşa, İngiltere'nin bu haksız şekilde yapılan iftiralarını sert bir şekilde reddetmiştir. Ali İhsan Paşa ve ona bağlı birlikler, Suriye cephesinde Mustafa Kemal Paşa'nın kumandası altındaki birliklerinin Şam'dan sonra Halep'te de İngilizlere karşı direnmeden Adana bölgesine çekilmeleri üzerine Musul bölgesini bırakıp Nusaybin'e kadar çekilmişlerdir. Bunun neticesinde Türkler tarafından boşaltılan bu bölgeye İngilizler hiçbir zorluk ve direnişle karşılaşmadan girmişlerdir.⁶⁵

1924 yılında Türkiye ve İngiltere arasında İstanbul Konferansı düzenlenmiştir. Konferans boyunca Türk hükümeti, daima kararlılığını sürdürmüş, Musul'un daima Osmanlı toprağı olarak kaldığını, Birinci Cihan Harbi'nde de bu

⁶⁴ Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", 491-492.

⁶⁵ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986), 50-57.

durumun değişmediğini, hâlâ bu bölgede kalan nüfusa baktığını söylemiş ve sunulan gerekçeler gereği Musul bölgesinin Türkiye sınırları içerisinde kalması gerektiğini savunmuştur. İngiltere açıklanan bu kararları kabul etmemiş ve yapılan görüşmeler gereğince bu konferans dağılmıştır. Yine Musul sorunu çözüme kavuşturulmamış ve İngiltere sömürgelerine giden bu bölgeyi Türkiye'ye bırakmamıştır. İngiltere, ilerleyen zamanlarda bu bölgede Kürtlere desteğini daha da artırmıştır. Musul bölgesinde Kürt devletinin kurulmasını da isteyecektir. Mezopotamya bölgesinde İngiliz işgali sonrası durum daha kötüye gitmiş, sonuç olarak Musul bölgesi patlama noktasına gelmiştir. Londra da artık bu yaşanılan olumsuz durumların farkına varacaktır.⁶⁶

Churchill, bu sorunun tam olarak görüşölüp çözüme kavuşturabilmek için bir toplantının yapılmasının yararlı olduğunu düşünmüştür. Amacı Irak'ın yönetim esaslarının belirlenmesini istemesiydi. Yani kısaca Musul meselesinin nasıl çözüme kavuşturulacağı görüşölmek istenmiştir. İşte bu durum neticesinde toplantıya kim katılırsa katılsın herkes bu bölgeye başkan olarak I. Dünya Harbi'nde İngilizlerle işbirliği yapıp Osmanlı'ya isyan eden şerif Hüseyin'in oğullarından Faysal'ı getirmek istiyordu. Ama Musul halkı bu seğıimin yapılmasını uygun görmeyip bu durumu protesto edeceklerdir. Faysal da öteden beri bu seğıimi İngiltere lehine kullanmaktan kendisini alıkoymamıştır.⁶⁷

Tüm bunların dışında, elde edilen bilgiler ışığında Musul'un Mondros Ateşkes Antlaşması ve öncesindeki durumuna da değinmekte yarar vardır. İngiltere, bu antlaşma metnini imzalanmadan önce işi çabucak halledip Musul bölgesini işgal etmek istiyordu. Ancak ortada bir sorun vardı: Daha önce işgal edilmemiş bir bölge nasıl olurda bir barış antlaşmasıyla kaybedilebilirdi? Söz konusu olaylar neticesinde Ekim ayının ortalarında İngiltere'nin uçakları Musul bölgesinde keşif uçuşları yapmaya başlamışlardı.⁶⁸

İngiltere, en kısa sürede bu bölgeye saldırmaya hazırlanıyordu. Çok zaman geçmeden ilk hareket olarak iki İngiliz bölüğü Kerkük bölgesinin güneyindeki Türk birliklerine saldırı yapmışlardır. Türk birlikleri komutanı Ali İhsan Paşa, Kerkük'e

⁶⁶ Tarık Saygı, "Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10: 160-161.

⁶⁷ Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, 79-81.

⁶⁸ Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, 79-82.

kadar gelip 22 Ekim’de tekrar Musul bölgesine dönmüştür. Paşa, bu bölgeye döndüğü sıralarda İngiliz kuvvetleri Dicle’den esaslı bir şekilde saldırıya geçeceklerdir. Ali İhsan Paşa, bu saldırıya karşı emrindeki komutanlara ne açıdan olursa olsun karşılık verilmesini emretmiştir.⁶⁹

Paşa’nın amacı, Mondros Antlaşması’nın imzalanması yerine en geç bir iki ay içerisinde İngiltere’yi bu bölgeden çıkarmak ve Musul bölgesini düşmana teslim etmemektir. Durum böyle olunca Ali İhsan Paşa, birliklerine Gayyare’ye çekilmeleri için talimat vermiştir. Ancak bu talimat yerine ulaşmamıştır. Bunun neticesinde de Türk kuvvetlerinden bazıları İngiliz birliklerine esir düşmüşlerdir. 30 Ekim 1918 tarihinde Dicle birlikleri Cırnat’ın güney batısında bir alanda sıkıştırılıp daha sonra esir düşmüşlerdir. Bu birliklerdeki kayıplar resmi sonuçlara göre şöyledir: Sekiz piyade alayı, elli top ve yetmiş makineli tüfek. Ama asıl olan bu teçhizatın kaybolması ya da ele geçirilmesi değil artık bundan sonra İngiltere’nin Musul bölgesine yapmış olduğu saldırının devam etmesiydi. 30 Ekim 1918 tarihinde antlaşma resmen imzalanmış olmasına rağmen İngiltere, saldırıyı durdurmamış ve hatta sürekli bu faaliyetine devam etmiştir. İngiliz birlikleri kendilerine durulması talimatı gelmişse de bu durumu dikkate almayarak ileri hareketine devam etmişlerdir. İngiltere, Hamam-ı Ali bölgesine girip Musul bölgesini işgal ederek Türk birliklerinin daha kuzeye çekilmelerini istemiştir. Ancak bu durumun milletler arası savaş şartlarına uygun olmadığı açıkça ortadaydı. Durum her ne kadar böyle görünse de Musul Misak-ı Milli’ye dâhildi. Bu yapılan antlaşmanın yedinci maddesine bakıldığında ise İngiliz’lerin kendilerini tehdit eden bir bölge olduğunda o bölgeye saldırıp işgal edebilme hakkını elde ettikleri apaçık ortadadır. Tüm bu olayların neticesinde Türk hükümeti, artık bu durumun barış masasında halledilmesinden başka herhangi bir çaresinin olmadığını anlayacaktı. Son derece stratejik ve önemli bir petrol kaynağı olan Musul, Misak-i Milli sınırlarına dâhil olmasına ve İngiltere’nin Mondros Mütarekesi şartlarına muhalif olarak Musul’u işgal etmiş olmasına rağmen barış masasında kurtarılamamış ve kaybedilmiştir. Lozan Konferansı’nda Musul’un niçin kurtarılamadığı meselesi süreçle ilgili hâlen günümüzde de devam eden en önemli tartışma konularından birisidir. Musul’un öneminin farkında olan İngiltere en baştan beri bu bölgedeki emellerine ulaşabilmek

⁶⁹ Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, 79-83.

için sürekli çeşitli oyunlar içerisine girmiş ve Türkiye içindeki kendine bağlı yerel unsurların da etkin desteğiyle başarılı olmuştur.⁷⁰

2.5. SEVR ANTLAŞMASI'NDA MUSUL (10 AĞUSTOS 1920)

İtilaf Devletleri, Avrupalı devletlerin sorunlarını çözmek Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile yapılacak antlaşmanın şartlarını tespit etmek amacıyla daha önce Paris'te bir konferans toplamaya karar vermişlerdi. Paris Barış Konferansı, 32 devletin temsilcilerinin katılım sağlamasıyla 18 Ocak 1919 tarihinde Fransa'da toplanmıştı. ABD, Milletler Cemiyeti'nin konumu ve statüsü belirlendikten sonra, görüşmelerden çekilmiştir. Misak-i Milli yayımlandığı tarihten itibaren, mücadele hedefi haline gelmiştir. Musul, Dohuk, Erbil, Süleymaniye ve Kerkük bölgesi Misak-i Milli Sınırları içerisinde kabul edilmiştir. İtilaf Devletleri'nin, Birinci Cihan harbi sona erdikten sonra, Osmanlı Devleti'ne ait olan toprakları kendi aralarında paylaşmak adına Orta Doğu bölgesini yeniden şekillendirmek ve Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devleti Güneydoğu'da ise bir Kürdistan devleti kurulmasının koşullarını hazırlamak amacıyla San Remo konferanslarını düzenledikleri görülmektedir. İtilaf Devletleri, San Remo'da almış oldukları kararları bildirmek için Osmanlı Devleti'ni 22 Nisan 1920 tarihinde İtalya'ya davet etmişlerdir. Osmanlı devleti, barış şartlarını ağır bulduğundan dolayı defalarca yapılan toplantılardan herhangi bir sonuç alamamıştır. İtilaf devletleri; San Remo kararlarına işlerlik kazandırmak vasıtasıyla, Yunan kuvvetlerine Milne Hattı denilen Manisa-Ayvalık Hattından doğuya geçme izni vermişlerdi.⁷¹

1920 yılında Müttefik Devletler, San Remo'da görüşüp Mezopotamya bölgesinin yönetimini İngiltere devletine vermeye karar vermişlerdi. Böylece Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması ile bu durum onaylanmıştır. Musul bölgesi, savaştan sonra Osmanlı Devleti'nin bu bölgeden çekilmesinden dolayı İngiltere'nin eline geçmiştir. İngiltere, bu bölgede kendi yönetimini kurmuş, kurulan bu yönetim ise 1920 yılına kadar devam etmiştir. Birinci Cihan Harbi'nden sonra toplanan San

⁷⁰ Kemal, *Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*, 661-665.

⁷¹ Kemal, *Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*, 661-665.

Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920) ile Musul bölgesinin yönetimi İngiltere'nin hâkimiyetinde bulunan Irak'a verilmişti.⁷²

Irak'ın kuzey bölgesi Musul'un kuzey sınırı olarak belirlenmiş, bunun neticesinde de Irak'ta bulunan Araplar yapılan oy birliğiyle Faysalı Irak Kralı seçmişlerdir. Yapılan antlaşmadan ve yapılan görüşmeden sonra İngiltere Faysal ile Irak toprakları konusunda anlaşmıştır.⁷³ İngiltere'nin amacı; Kürtlerin yaşadıkları bölgede onların üzerinden petrol yataklarını ellerinde tutmaktır. Yine Sevr Antlaşması ile bir Ermeni devletinin kurulacağını duyan, bir Ermeni devletinin egemenliği altında yaşamak istemeyen ve ancak güneyde kendilerine toprak verileceğini duyan Anadolu'nun Müslüman Kürtleri Türklerle birlikte Milli Mücadeleye katılmayı tercih etmişlerdi. Ne pahasına olursa olsun İngiltere Kürtlerle bir uzlaşma sağlayamamıştı. Tüm bu olayların sonucunda Kürt sorunu önce 1920 yılında San Remo'da görüşülmüş, daha sonra ise Sevr Antlaşması ile düzenlenmiştir. Bu düzenleme neticesinde Kürtlerin yaşadığı kuzey ve güney bölgeleri iki gruba ayrılmıştır: Güney bölgesi yani Musul'un güneyi İngiltere'nin hâkimiyetinde kalacak, ancak Musul'un kuzey bölgesinde bir Kürt devleti kurulabilecekti. Yapılan gözlemler ve araştırmalardan anlaşılan şudur: Kürtlere bırakılabilir denilen yerler yani Musul'un kuzey bölgesinde herhangi önemli bir petrol bölgesi bulunmamaktaydı. Buradan da anlaşılmaktadır ki, İngiltere en önemli petrol kaynaklarını içeren Musul ve güneyinden asla vazgeçmemiştir. Buraları kontrol altında tutabilmek için Özellikle Kürtleri diğer etnik gruplara karşı sürekli kullanmaktan çekinmemiştir. İngiltere'nin bölgedeki Kürt politikası her zaman bölgenin petrollerine hâkim olabilmek için Kürtleri araç olarak kullanmaya dayanmaktaydı. Bu İngiliz politikaları bugün de devam etmektedir. İngiltere söz konusu olayların neticesinde aslan payını kendisine kazandırmıştır. Her ne kadar Faysal Araplar tarafından seçilmiş olsa da bu durumda yine İngiltere devletinin payı büyük olmuştu; çünkü Faysal devlet başkanı seçildikten sonra zamanla İngiltere ve diğer devletler onunla gizli görüşmeler yapıp bu bölge üzerinde emellerini açıkça ortaya koymuşlardı. İngiltere bu bölgedeki sömürgelerini daha etkin ve kalıcı hale getirebilmek için Kürtlere bazı imtiyazlar sağlamaya çalışmıştı. Yani İngiltere'nin

⁷² Saygı, "Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi", 160.

⁷³ Armaoğlu, *20. yy Siyasi Tarihi (1914-1980)*, 1.161-162.

bunu Kürtlerin keyfi için değil kendi menfaatlerine herhangi bir zarar gelmemesi için yaptığı açıkça ortadaydı.⁷⁴

Bu gelişmelerden sonra önce San Remo yıllarında değinilen meseleler görüşülüp, son olarak da Sevr Antlaşmasıyla düzenlenmişti. Ama nihayetinde Sevr Antlaşması da daha sonra geçersiz kalmıştı. Yapılan antlaşma ve görüşülen konularda açıkça şu görülmektedir: Alınan bu kararların hepsi Osmanlı Devleti'nin aleyhinde alınıyordu ve alınan bu kararlarda herhangi bir sakıncanın olmadığı açıkça söylenmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerde savaştan yeni çıktığı için yorgun ve bitkin bir duruma geldiği açıkça ortadaydı. Osmanlı Devleti'ne varlığını koruyabilmesi için bu devletlerin almış olduğu kararlara zorunlu olarak uymak zorunda kalmıştır.⁷⁵

Sevr Antlaşması daha sonra geçersiz kalmış olsa da İngiltere'nin bunca planı ve göstermiş olduğu çabalar boşuna mı gitmişti? Tabii ki hayır. Antlaşma her ne kadar geçersiz sayılmış ise de daha sonra Lozan Antlaşması ve akabinde imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul bölgesindeki hedeflerine tam anlamıyla olmasa da aslan payını ele geçirdiği herkes tarafından görülmüştür. İngiltere'nin, Musul bölgesine önce kendi sömürge yollarının tehlikeye düşeceği endişesiyle yaklaşmış ve zamanla yer altı kaynaklarından dolayı Musul bölgesini ele geçirmeye çalışmış ve sonuç itibarıyla de bunu başarmıştır.⁷⁶

⁷⁴ Sezen Kılıç, "Musul Sorunu ve Lozan", *Ankara Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24/71, (2008), 71.

⁷⁵ Umut, *Musul Meselesinde Petrol Faktörü*, 48-49.

⁷⁶ Umut, *Musul Meselesinde Petrol Faktörü*, 49-50.

ÜÇÜNCÜBÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE MUSUL MESELESİ

3.1. LOZAN ANTLAŞMASI'NDA MUSUL (24 TEMMUZ 1923)

İngiltere, daha Birinci Cihan Harbi sırasında petrol kaynakları nedeniyle ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak adına emperyalist amaçlarına paralel olarak 22 Kasım 1914 tarihinde Basra bölgesini işgal etmişti. Nisan 1916'da da bütün ordusuyla Kut'ül'-Amare'de Türklere teslim olmuşlardı. İngiltere, büyük kayıplar verdikten sonra durumlarını düzelterek 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat bölgesini ele geçirmişti. Osmanlı, Musul bölgesinden çekildiğinden dolayı bölge İngilizlerin eline geçmiştir. İngiltere, bölgede bir yönetim kurmuş ve bu yönetim de 1920 yılına kadar devam etmiştir. Birinci Cihan Harbi'nden sonra da toplanan San Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920) ile Musul bölgesinin yönetimi Irak'a verilmiştir. Türk heyetinin, konferansın Türkiye'nin herhangi bir şehrinde toplanması yönündeki teklifi İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmemiştir. Konferansa Türkiye'den başka İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat ve Sloven Devletleri katılmıştır. Aynı zamanda Belçika ve Portekiz bazı görüşmelerde yer almış, Rusya ise boğazlar konusundaki görüşmelere, Bulgaristan ise Boğazlar ve Trakya sınırı konularında çalışmalara katılmışlardır.⁷⁷

ABD ise yapılan görüşmelere gözlemci olarak katılmış olduğu halde konferansta aktif bir şekilde yer almıştır. Konferansın toplanma amacı, "Doğu Meselesi" denilen sorunu çözüme kavuşturmaktır. Lozan Konferansı çalışmaları Türkiye ve Yunanistan devletleri arasındaki savaşı bitirmeye değil, Türkiye ve İtilaf devletleri arasında barışı sağlamaya odaklanmıştır. İtilaf Devletleri, konferansa Ankara ile İstanbul Hükümetlerini ayrı ayrı davet ederek mevcut olan durumdan yararlanmak ve iki hükümeti birbirine düşürmek için bu durumdan kendilerine bir pay çıkarmak istemişlerdi. Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümetinin konferansa davet edilmesinin Mudanya Ateşkes antlaşmasına aykırı olduğunu belirtmiş ve bu konferansa katılmayacağını İtilaf Devletlerine bildirmiştir. Bu durumda Mustafa Kemal Paşa, Saltanat konusunu meclise taşımış, TBMM, 29 Ekim 1922 tarihinde görüşerek 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat ve Halifeliği birbirinden ayırarak

⁷⁷ Saygı, "Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi", 162-164.

Saltanatı kaldırmıştır. Konferansa katılacak olan heyete Irak sınırı ile ilgili olarak Süleymaniye, Musul ve Kerkük bölgelerinin geri isteneceğinin, bu durumdan başka bir olay çıkarsa Hükümetten talimat alınacağı uyarısı verilmiştir. Konferans'ta konuşmalar çok sert geçmiştir.⁷⁸

10 Aralık 1922 tarihinde İsmet Paşa, Curzon ile yapmış olduğu görüşmede Musul meselesine değinmiş Curzon ise hükümetten almış olduğu talimat doğrultusunda Musul meselesini olumsuz değerlendirmiştir. Bu noktada her ne kadar uzun bir tartışma olsa da İsmet Paşa, her yönüyle karşılık verdiği görülmüştür. Curzon, 10 Aralık 1922 tarihinde İsmet Paşa ile yapmış olduğu görüşmeyi 12 Aralık 1922 tarihinde 106 sayılı telgrafında görüşmelerin dostça fakat verimsiz geçtiğini ifade etmiştir. Curzon, İsmet Paşa'nın Musul bölgesinin kurtarılması hakkındaki ısrarında devam ettiğini aynı zamanda Musulsuz Ankara'ya dönmeyeceğini söylediğini ifade ettiği görülmüştür. Lord Curzon, Musul'un Kuzey yarısını Süleymaniye'ye kadar olan bölgeyi Türkiye devletine bırakmayı düşünmüştür. Yaşanılan bu durum üzerine Londra Hükümetinden gönderilen talimat doğrultusunda bu toprakları Türkiye devletine bırakılmaması gerektiğini bildirerek bu konuda çeşitli gerekçeler gösterilmiştir. Şöyle ki Musul bölgesini verince İngiltere'nin durumunun zayıflamasından ve Türklerin ondan sonra Musul vilayetinin tamamını istemesinden çekinmişlerdir.⁷⁹

Musul meselesi, 1922 yılında Lozan Konferansı'nda masada gündeme gelmiştir. İsmet Paşa, masaya oturduğu zaman İngiltere'nin haksızlığını dile getirmiş ve yazmış olduğu tezini İngiltere'ye kabul ettirmeye çalışmışsa da İngiltere bu tezin haksızlığını her defasında dile getirmiş ve reddetmiştir. Paşa, konferansta Musul'da çoğunluk olarak Türklerin ve Kürtlerin yaşam sürdüğünü ve yine Türklerin ve Kürtlerin aynı soydan geldiğini ifade etmiştir. İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nda İngiltere'nin Musul'da halkın kendi kaderini belirlemesine karşı çıktığını dile getirmiştir. İsmet Paşa, Musul'u topraklarının bir parçası olarak gördüklerini ve bu olayın ülke meselesi olduğunu belirtmiştir. İngiltere'nin temsilcisi olan Curzon konferansta, Türkiye açısından da çok önemli bir konu olan Musul meselesini hemen gündeme getirmeye çalışmıştı; çünkü bu konu İngiltere'nin çıkarlarını yakından

⁷⁸ Saygı, "Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi", 159-162.

⁷⁹ Serdar Sakin, *Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu*, 168-169.

ilgilendiren konferansın ve akabinde imzalanan antlaşmanın en önemli konu başlıklarından birisiydi.⁸⁰

İngiltere'nin, Musul meselesini ele alırken petrolün kendilerini ilgilendirmedigini her defasında dile getirdiği görülmektedir. İşgal ettikleri Musul bölgesinin Irak sınırları içerisinde kalma konusunda ısrar etmişlerdir. Lozan Konferansı'nda Türk-Irak sınırının oluşturulması sınırlar meselesinde sürekli tartışma konusu olmuştur. Tüm bu olayların yanında Türkiye'nin temsilcileri daha Lozan'a gitmeden önce bu kişilere Musul ile ilgili herhangi bir netice alınamayacağını söylemişlerdir. Lozan'da Musul meselesi pazarlık haline gelmiş ve bu şekilde konuyu halletmeye çalışmışlardır. Tüm dünya devletleri İngiltere'nin sırf Musul'un petrolü için bu bölgeyi terk etmediğini bilmekteydi. Ancak hiçbir dünya ülkesi bu konu hakkında herhangi bir netice elde edememiştir; çünkü İngiltere öteden beri bu bölgede savaşırken bile amacını açıkça göstermemiş olup buradaki petrol yataklarına sahip olmak istemiştir. Türkiye bu dönemde daha savaştan yeni çıkmıştı. Maddî açıdan zor durumdaydı. Musul bölgesinin bu dönemde elde kalmasıyla Türkiye'nin yarasına etkili bir merhem olacağı açıkça ortadadır. Bu konferansta İngiltere ajanları aracılığıyla Türk heyetine Musul bölgesindeki hedeflerini açıkça göstermiştir.⁸¹

Bu sıralarda eğer istenilseydi İngiltere'den bazı tavizler koparılabilirdi. İngiltere'de Lord Curzon, Musul'dan vazgeçilip Suriye topraklarının verilmesi gerektiğini söylemiş ise de bu durum anlaşılmamıştır. Musul meselesinde ilk etapta herhangi bir sonuç alınamamıştır. Ertelenen konferans sonucunda İngiltere Türkiye'nin açığını iyice öğrenmiştir. Bunun sonucu olarak İngiltere, konferansı artık istediği duruma getirmede başarılı olmuştur. İngilizlerin Türkiye'nin Asya, Suriye ve Mezopotamya sınırlarını bilmeleri ve iyice anlamaları lazımdı. Bunun içinde Asya'da Irak bölgesinin kuzey ve güney sınırlarındaki tayin sorununun antlaşmada yer alması gerekmektedir. Musul meselesini Earl Of Ronaldshay eserinde bir olayı şöyle anlatmaktadır: "Curzon, kendi sorununu Avrupa'ya sunmak için gelebilecek bir fırsatı sabırsızlıkla beklemekteydi. Ocak ayının sonlarına doğru İsmet Paşa, büyük bir cesaretle Curzon'un bunca zamandır arayıp bulamadığı bir kozu ortaya

⁸⁰ Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan sorunu (1918-1926)*, 104-106.

⁸¹ Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, 88-91.

koyunca Curzon, bu olayı canlı ve acılı bir tavırla kavramıştır. İsmet Paşa'nın, bu fırsatı verdiğinden dolayı da çok pişman olduğu anlaşılmıştır. Konferansta durum her ne kadar Türkiye ve İngiltere devleti için bir sorun olsa da diğer Avrupalı ülkeler İngiltere'ye destek sağlamışlardır.⁸²

Lozan Konferansı'nda Musul meselesi hayati bir önem taşımaktaydı. Bakıldığında Musul meselesi ilk olarak Lozan Konferansı'nda 23 Ocak 1923 tarihinde ele alınmıştır. İsmet Paşa, bu konferans sırasında ele aldığı tezinde Musul bölgesindeki nüfus 53.000 olarak gösterilmiş olup aynı zamanda bu bölgede Türk ve Kürt ayrımı yapılmadan çoğunluğu Türklerin oluşturduğunu iddia etmiş, yine aynı zamanda bu bölgenin Anadolu topraklarından ayrılmayacağını ifade etmiştir. İsmet Paşa'nın hazırlamış olduğu tezin bazı hususlarını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Musul bölgesinde oturanlar tekrardan Türkiye devletine bağlanmayı ısrarla istemektedirler. Çünkü burada yaşam süren halk bağımsız bir devletin bayrağı altında yaşamayı istemektedir.
2. Siyasî ve coğrafi açıdan Musul vilayeti Anadolu bölgesini tamamlayan bir unsurdur. Bunun neticesi olarak da Musul sadece Anadolu'ya bağlı kalmalıdır.
3. Hukuken Musul bölgesi hala Osmanlı Devleti'nin bir toprağı sayıldığı için İngiltere ile yapılacak bir antlaşmanın herhangi bir değerinin olmayacağı savunulmuştur.
4. Musul bölgesi, Türkiye'nin daha yeni çıktığı savaşın akabinde yapılan antlaşma şartlarına aykırı olarak Türkiye devletinden alınmıştır.

Konuşma hakkına sahip olan Lord Curzon, savunduğu tezle Türk tarafının ortaya attığı tezi çürütmeye kalkmıştır. Curzon, bu olayda herhangi bir netice alamayacağını öğrenince başka yollar denemeye başvurmuştur. Bunun sonucu olarak da petrol meselesini saklamaya çalışmıştır. Tüm bunların neticesinde olaylar çıkmaza girmiş ve Lord Curzon, Musul sorununun Cemiyet-i Akvam'a götürülmesi teklifini yapmıştır. Bu durum diğer bazı devletler tarafından da kabul görülmüştür. Türkiye sürekli bu bölgenin kendilerine bırakılmasını ısrar etmiş ise de İngiltere bu bölgeyi

⁸² E. Semih Yalçın, *Mustafa Kemal Atatürk Hayatı ve Eseri*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2011), 282-288.

kendi sömürgesi altında görmekten bir nebze de olsa geri durmamıştır. Mesele konferansta çözüme kavuşturulamamıştır.⁸³

Diplomatik olarak Musul meselesi ile ilgili görüşmeler Lozan Konferansı kapsamı içerisinde görüşülen temel konulardan bir tanesiydi. Musul meselesi ve İngiltere, Ankara medyasında fazlaca gündeme gelen konular arasında yer almıştır. Çünkü bu dönemde halk İngiltere'ye büyük bir öfke ve hırs duymuş, bunun sonucu olarak da bu konu hep takip edilmiştir. Musul meselesi aslında Lozan Konferansı'nda çözülmesi zor olan konuların başında gelmiştir. Bu konferans sırasında İngiltere'nin ortaya attığı tez tartışma konusudur. İngiltere, Musul bölgesinde Arapçanın Türkçeden daha fazla konuşulduğunu söylemiştir. Buna karşılık olarak da İsmet Paşa, Musul bölgesinde oturanların hiçbirinin Arap ve Irak halkından sayılmadıklarını, çünkü bu bölgede sadece Arapça değil Türkçe de konuşulduğunu ifade etmiştir. İsmet Paşa'nın üzerinde durduğu konularından biri de Türkiye'nin Musul bölgesi için her zaman aynı yolda kararlılığını göstermiş olmasıdır. Ancak İngiltere bu konuda işine nasıl gelirse o şekilde davranmıştır.⁸⁴

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının Misak-i Milli'de yer alan ilkelere aykırı bir durum oluşturduğu açıkça ortadadır. Konferansta İsmet İnönü her ne kadar bazı hususları dile getirmiş olsa da İngilizlerin bütün taleplerini kabul etmiştir. Musul Meselesinde de gerektiği gibi savunma yapılmamıştır. Misak-i Milli sınırları içerisinde tespit edilmesine rağmen Lozan Konferansı'nda çözüme kavuşturulamayan Musul'un durumu Türkiye'yi fazla uğraştırmıştır. Musul sorunu, Lozan Konferansı'ndan sonraki dönemlerde de en önemli mesele haline gelmiştir. Musul, coğrafi olarak Orta Doğu bölgesini ilgilendirmesine rağmen Orta Doğu halkları o dönemlerde daha kendi bağımsızlıklarını kazanamadıklarından bu sorunun çözümünde Türkiye Devleti'nin karşısında İngiltere ve Fransa devletlerinin yanında bulunmuşlardır. Savaştan sonra imzalanan Londra Konferansı ve Haliç Konferanslarında mesele çözüme kavuşturulamayınca bu bölgenin geleceği Milletler Cemiyeti'nin vereceği karara bırakılmıştır.⁸⁵

⁸³ Yalçın, *Mustafa Kemal Atatürk Hayatı ve Eseri*, 280-288.

⁸⁴ Saygı, "Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi", 164.

⁸⁵ Saygı, "Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi", 164-166.

3.2. MİLLETLER CEMİYETİ'NDE MUSUL

Milletler Cemiyeti Musul araştırma komisyonu, 11 Şubat 1925 tarihinde çalışmalarına başlamış olup, iki gün sonra 13 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait İsyanı'nın çıktığı görülmektedir. Komisyonun Musul'daki incelemeleri çıkan isyanın etrafında gerçekleşmiş ve Musul bölgesi İngiliz sömürgesi altındaki Irak Devletine bırakılmıştır. Musul bölgesinin, statüsü belirlenmemiş olmasına rağmen, Irak Devleti, 14 Mart 1925 tarihinde TPC (Türk Petrol Şirketi)'ye ayrıcalıklar tanımıştır. Milletler Cemiyeti "Musul Araştırma Komisyonu" Türkiye ve Irak hakkındaki kararını 14 Aralık 1925 tarihinde açıklamıştır. Açıklanan Komisyon raporuna göre; Musul bölgesindeki Arapların bir kısmı Türkiye Devletine katılma arzusu içinde olduğunu ve Kürt eşrafı ve halkı olmasa bile Kürt halkının büyük bir bölümü de Türkiye Devleti yanlısı olduğunu açıkça ortaya koymuşlardır.⁸⁶

Musul bölgesindeki Türklerin tavrı zaten belliydi. Hristiyan ve Yezidi grup ise Irak Hükümeti yanlısı idi. Rapora bakıldığında, Musul bölgesinin ekonomik açıdan Irak Devletine, siyasi açıdan ise Türkiye Devletine bağlanması gerektiğini belirtilmekte, halk nazarında zaman zaman yapılan değişiklikler sonucunda Musul bölgesinin kaderi de sürekli değişmekteydi. Milletler Cemiyeti Konseyi, Brüksel Hattı'nın kuzeyini Türkiye Devletine, güneyini ise Irak Devletine bırakmıştır. Baktığımız zaman Musul bölgesi, Irak devletine bırakılmış ve İngiltere devletinin Irak'taki sömürge rejiminin süresi 25 yıla kadar uzatılmıştır. Bu olayların yanı sıra, İngiltere Devleti, bölgedeki Kürt halkını muhafaza edecek ve idari önlemler de alacaktı. İngiltere, Irak hükümeti ile 13 Ocak 1926 tarihinde geçerlilik süresi 25 yıl olacak şekilde bir antlaşmaya varmış ve Türkiye devleti ile ikili görüşmeler başlatmıştır. Sürece baktığımız zaman, Türkiye'nin siyasi yalnızlık içinde olması, Sovyet Rusya'nın olaya tarafsız kalması, İtalya ve Fransa'nın Türkiye üzerindeki baskıları sonucu Türkiye'nin İngiltere Devleti ile yakınlaşma sürecini daha da hızlandırmıştır. Türkiye-Irak sınırı ve bunun sonucu olarak iyi komşuluk ilişkileri antlaşmaları 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır.⁸⁷

⁸⁶ Nevin Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (Güz 2011), 141-142.

⁸⁷ Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", 140-141.

Musul bölgesi, 15 Kasım 1918 tarihinde İngiltere tarafından işgal edilmiş ve Milli Mücadele yıllarında düşman işgalinden kurtulamamıştır. Misak-i Milli kararlarına bakıldığında Musul bölgesi, fiilen herhangi bir işgal altında bulunmadığı için Türkiye sınırları içerisinde görülmüştür. Lozan Konferansı sırasında Türk heyeti, Türk-Irak sınır sorununu görüştüğü sıralarda bu bölgenin Türkiye'ye bırakılması gerektiğini söylemiş ise de Irak'ı sömürgesi altında bulunduran İngiltere ısrarla Musul bölgesinin Irak sınırları içerisinde kalması gerektiğini ısrarla savunmuştur. Lozan Konferansı'nda çözüme kavuşturulamayan bu meselenin daha sonra Milletler Cemiyeti'ne gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir. İki devlet yapılan görüşmeler gereği herhangi bir netice elde edemeyince Musul sorunu, Lozan Antlaşması'ndaki ilgili madde gereğince Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir. Milletler Cemiyeti'nde Türkiye hâlâ ısrarcı olarak Musul bölgesinde bir plebisit yayılmasını istemiş ancak İngiltere, kendi açısından değerlendirdiği bu konuyu reddetmiştir. Ancak Milletler Cemiyeti'nde Musul sorunu görüşüldüğü sıralarda Türkiye ve İngiltere orduları arasında az da olsa sınır çatışmaları ortaya çıkmıştır. Ancak yapılan bazı görüşmeler sonucunda Milletler Cemiyeti'nde Musul bölgesinin Irak'ta bırakılması gerektiği görüşü öne çıkmıştır. Her ne kadar Türk heyeti, bu durumu tepkiyle karşılamış olsa da Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925 tarihindeki raporunda Musul bölgesinin Irak'a bırakılması kararı almıştır. Türkiye de alınan bazı kararlar neticesinde 5 Aralık 1926 tarihinde yapılan Ankara Antlaşması ile petrol gelirlerinin % 10'luk payının Türkiye'ye bırakılması karşılığında Musul'u Irak'a bırakmayı kabul etmiştir.⁸⁸

Türkiye, Musul sorunundan dolayı herhangi bir savaşı göze alamamıştır. Bu konuda zamanın Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras'ın 7 Haziran 1926 tarihinde mecliste yaptığı konuşmasında belirttiği gibi "fedakârlık" yapılmıştır.⁸⁹

Yaşanılan bu olayların sonucunda İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir Ronald Lindsay, 26 Ocak 1926 tarihinde İsmet Paşa ile görüşerek durumunu İngiltere'ye bildirmişti. 1926 yılında Musul vilayeti manda idaresi ile birlikte Irak devletine verildiği görülmektedir. Bundan sonra İngiltere devleti petrol ülkesini elinde tutmak için suni problemler çıkararak bölgede bir Türk ve Kürt ayrımı siyaseti

⁸⁸ Yalçın, *Mustafa Kemal Atatürk Hayatı ve Eseri*, 334-336.

⁸⁹ Yalçın, *Mustafa Kemal Atatürk Hayatı ve Eseri*, 334-336.

gütmüştür. Kürtlere bazı kültürel ve idari haklar vermiştir. Ancak Türkmenleri bu haklardan mahrum bırakarak bir takım baskı hareketlerine girişerek Türkmenlerin kendi gelişmelerine de müsaade etmediği görülmektedir. Tüm bu olayların neticesinde Türkmenler kaderleriyle baş başa bırakılmıştı.⁹⁰

3.3.ANKARA ANTLAŞMASI'NDA MUSUL BÖLGESİ (5 HAZİRAN 1926)

Türkiye, daha Milletler Cemiyeti'ne üye olmadan önce İngiltere bu cemiyetin en etkili isimlerinden biriydi. Bununla birlikte Türkiye'nin daha yeni bir savaştan çıkmış olması ve fazlaca yıpranmış olmasından dolayı Türk ordusunun, İngiltere ile yapılacak olan bir savaşa sıcak bakmaması Musul bölgesinin elden çıkmasında en önemli etken olarak ileri sürülmüştür. Bununla birlikte Musul gibi stratejik konuma sahip ve dünyanın en zengin ve kaliteli petrolüne sahip bir kaynağın söz konusu gerekçelerle zamanın Türk karar vericileri tarafından gözden çıkarılması günümüze kadar süren bir tartışmanın konusunu oluşturmuştur. Türkiye, her şeyden önce Adalet Divanı'na herhangi bir temsilci göndermemiş ve Estonyalı General'in de Türkiye bölgesine girmesine izin vermemiştir.⁹¹

Estonyalı general, bölgedeki Hristiyanların baskı ve zulme uğradığını her defasında dile getirmekten geri durmamıştır. Musul meselesi, görüşüldüğü sıralarda ortaya çıkan Şeyh Sait ayaklanmasıyla Türkiye Türklerin Kürtlerle bir olduğu düşüncesini İngiltere devletine kanıtlamaktan geri durmamıştır. 3 Mart 1924 tarihinde halifeliğin kaldırılmasıyla İngiltere, Orta Doğu'daki Müslüman halkları Türkiye aleyhine kışkırtmış ve bu konuda başarılı olmuştur. İngiliz hükümeti adına, Irak konusundaki kararın kabul edilmesinden sonra İngiltere Başbakanı Baldwin kendi kaldığı makamında 22 Aralık 1925 tarihinde Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ahmet Ferit Bey'le görüşmüştü. Bunun neticesi olarak daha önce İngiltere ile görüşülen konular bir kez daha tekrarlanmış ve bunun üzerine Musul bölgesi için herhangi bir savaş istemediklerini ve Türkiye ile bu konuda anlaşmak istedikleri yönündeki düşüncesini söylemekten çekinmemiştir. Daha sonra İngiliz büyükelçisiyle görüşen Tevfik Rüştü Aras İngiliz büyükelçisine Milletler Cemiyeti'nde almış oldukları kararların tutarsız olduğunu beyan etmiş, raporun metin kısmındaki yazılar

⁹⁰ Yılmazçelik, *İkinci Körfez Savaşı Sırasında Musul ve Kerkük Meselesinin Türk Basınındaki Yansımaları*, 60-61.

⁹¹ Abdullah Işık, "Musul Sorunu ve Ankara Antlaşması", erişim: 18 Nisan 2019, <https://abdullahabdurrahman.wordpress.com/2015/02/08/musul-sorunu-ve-ankara-anlasmasi-alintidir/>

ile karar kısmındaki yazıların birbiriyle bağdaşmadığını bu yüzden de Milletler Cemiyeti'nin almış olduğu kararın Türkiye devleti tarafından pek önemsenmediğini dile getirmişti.⁹²

Zamanın Türk yetkilileri hem bir an önce savaş ortamından kurtulmak hem de aynı zamanda devlet içerisinde ve ülkede girişecekleri yeniliklere bir an önce başlamak istedikleri için Misak-ı Milli sınırları içerisinde olan Musul meselesinde “fedakârlık” yapmayı uygun görmüşlerdi. Musul meselesi ile ilgili görüşmeler devam ettiği sıralarda bölgede çıkan ayaklanmalar neticesinde Türkiye Devleti sıkıntılar yaşamış ve bunun yanında Irak Kralı Faysal sorunlar çıkarmaya başlamıştı. Irak Devleti'nin Musul bölgesi olmadan yapamayacağını söyleyen Faysal İngiltere'nin yanında yer almış ve bu yönde Musul ve çevresinde İngiltere'nin tezini destekleyen ziyaret ve görüşmelerde bulunduğu görülmüştü. Kral Faysal'ın İngiltere'nin savunduğu görüşleri desteklemesi üzerine bölge siyaseti değişmiş Türk Hükümetine bağlı idareciler sürgün edilmiş ve bunun sonucu olarak da Türkiye Devleti'nin bölgedeki etkinliği gittikçe zayıflamıştı. Türkiye, her ne kadar Musul konusunda İngiltere'nin görüşlerine karşı koysa da iç kargaşalar yüzünden bu politikasını sürdürememiş ve 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul bölgesini Irak'a bırakmıştı.⁹³

Türkiye'nin Musul meselesinde kazandığı tek şey, 25 yıl süreyle Irak petrol gelirlerinden Türkiye'ye % 10 pay verilmesinin kabul edilmiş olmasıdır. 5 Haziran 1926 tarihli antlaşma ile Brüksel hattı, Türkiye-Irak sınırı olarak kabul edilmiştir. Ancak Türkmen grubunun azınlık haklarından herhangi bir şekilde bahsedilmemiştir. 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan antlaşmaya bakıldığında göze çarpan en önemli hususlardan bir tanesi de, Türkiye-Irak Sınırı ve iyi komşuluk üzerinde kurulmuş olmasıdır. Çünkü yapılan antlaşmanın ikinci bölümü, güvenlik sorunuyla ilgili ve antlaşmanın da bel kemiğini oluşturmaktadır. Zira iyi komşuluk olabilmesi için güvenliğin olması şarttı. Güvenliğin olmadığı bir bölgede iyi komşuluk ilişkilerinin de olması mümkün değildi. Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1926 tarihinde TBMM toplantısında yaptığı konuşmada 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan antlaşmanın

⁹² Umut, *Musul Meselesinde Petrol Faktörü*, 102-103.

⁹³ İbrahim Erdal, “Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1920-1938) Türk-Irak İlişkileri ve Sadabad Paketi”, *International Journal of SocialScience* 5/ 5 (Ekim 2012), 98.

“özellikle iyi komşuluk amaçlanarak yapılmış” olduğunu vurgulamıştı ve aynen şunları söylediği görülmektedir:

“Suriye ve Irak hudutlarında tehdit muameleleri başlamak üzeredir. Muahedat, bu hudutlar üzerinde tarafeyn için bilhassa emniyet ve hüsn-ü mücaverat istihdaf edilerek yapılmıştır. (Antlaşmalar, bu sınırlar üzerinde taraflar için özellikle güvenlik ve iyi komşuluk amaçlanarak yapılmıştır.) “Ümit ediyorum ki bu maksatların tahakkuku; muahedanın mübteni olduğu (dayandığı) samimiyeti, fiiliyat sahasında göstermiş olacaktır. Bu halin Fransa ve İngiltere’yle münasebatımız üzerinde hüsn-ü tesir icra etmesi tabiidir. Görüyoruz ki Şark komşularımızla münasebatımızda takip ettiğimiz ve aradığımız hattıhareket, her türlü müzmirattan azade olarak yekdiğerine emniyet ve yekdiğerine huzur ve müsalemet içinde inkişaf veren açık ve samimi bir istikamettir”.⁹⁴

Yapılan antlaşmaya bakıldığında Türkiye-Irak sınırında güvenlik ve asayişin sağlanması bağlamında gerekli önlemler titizlikle belirlenmiş ve bu antlaşmanın titizlikle uygulanması iki taraf içinde gerekli görülmüştür. Bu antlaşmanın kabul edilmesinden sonra Türkiye, hem İngiltere hem de Fransa hükümetiyle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Antlaşmadan sonra Avrupa ülkeleri Ankara’da büyükelçiliklerini açmışlardır. Bu antlaşma Türkiye, İngiltere ve Irak hükümetleri arasında imzalanmıştır. Türkiye ile Irak arasında sınır kabul edilmiştir. Ancak durum her ne kadar böyle olsa da Türkiye devleti günümüze kadar Musul’u sadece petrol bölgesi olarak görmemiş, buranın her zaman Türkiye’nin bir toprak ve vatan parçası olarak gördüğünü açıkça vurgulamıştır. Türkiye yine imzalanan bu antlaşma ile Musul bölgesine vali tayin edebilecekti. Bu antlaşmanın on beşinci maddesinde ise, Türkiye ile Irak devletlerinin görüşülen konular içerisinde dost kalacakları ifade edilmişti. Sonuç olarak bakıldığında Musul sorunu Lozan Konferansı’nda da çözülemeyen sorunlar içerisinde yer almaktadır. Bu konferansta, Irak sınırı Türkiye ile İngiltere arasında görüşülüp karara bağlanması için bu durum daha sonraya bırakılmıştır. Bu bir İngiliz taktiği idi. İngiltere Musul meselesinin en belirleyici üyesi olduğu için Milletler Cemiyeti’ne götürmüştür. Millet Cemiyeti’nde de

⁹⁴ Bilal N. Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye -İngiltere-Irak İlişkileri", Erişim Tarihi:05.03.2019, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Bil%C3%A2l-N.-%C5%9E%C4%B0M%C5%9E%C4%B0R-Musul-Sorunu-ve-T%C3%BCrkiye-%C4%B0ngiltere-Irak-%C4%B0li%C5%9Fkileri.pdf>.

Musul'un İngiliz sömürgesi olan Irak'a bırakılması kararı alınmıştır. Durum böyle olunca da meselede Türkiye kaybeden taraf olmuştur.⁹⁵

Haziran 1926 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması hükümlerince Türkiye-Irak sınırı çizilmiştir. Yapılan antlaşma gereği durum özetle şöyledir:

1. Yapılan antlaşma gereği Musul Irak'a bırakılacaktır.
2. Türkiye devleti, petrol gelirlerinden 25 sene süreyle %10 pay alacaktır. Yine Kerkük bu antlaşma ile İngiliz sömürgesi altındaki Irak devletine bırakılmıştır. Bu anlaşmayı İngiltere adına Sir Ronald Charles Lindzey ve Irak adına daha sonra Başbakan olan Miralay Nuri Sait ve Türkiye adına ise Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras imzalamıştır.⁹⁶

3.4. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ'NDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE MUSUL MESELESİ (1926-1938)

Mustafa Kemal Atatürk ve ekibi konuya dair takip ettikleri Türk dış politikasını, yeni kurulan Türk devletinin bağımsızlığını korumak amacıyla Lozan Antlaşması'nın gerçekleştirilmesi ve bunun için de Misak-ı Milli sınırları dâhilinde olmasına rağmen Türkiye'nin Musul'daki haklarından "feragatte" bulunmak şeklinde tanımlamışlardır. Bu dönemde Türkiye, uluslararası diğer gelişmeleri takip etmekle beraber önemli olan Lozan Antlaşması'ndan geriye kalan sorunların çözüme kavuşturulması için uğraşmıştır. Öncelikle Musul meselesinin çözümü için İngiltere ve Türkiye'nin Musul vilayeti üzerindeki haklardan vazgeçmesini sağlayan unsur, Musul bölgesindeki petrol yatakları ve Türkiye'nin bu meseleyi çözdüğü sıralarda takip ettiği yalnızlık ve "fedakârlıktır". Irak ve Musul bölgelerinde İngiltere'ye karşı direniş gösteren ileri gelen aşiretleri Mustafa Kemal Paşa'yı desteklediği görülmüştür. 13. Kolordu Kumandanlığı İngiltere'ye karşı savaşıyan aşiretlerin Türk taraftarlığını sürdürmek amacıyla Musul vilayetine hem para hem adam gönderilmesini istemiştir. Bunun için gereken yardımın sağlanması için derhal harekete geçilmiştir.⁹⁷

⁹⁵ Abdullah Işık, "Musul Sorunu ve Ankara Antlaşması", erişim: 18 Nisan 2019, <https://abdullahabdurrahman.wordpress.com/2015/02/08/musul-sorunu-ve-ankara-anlasmasi-alintidir/>

⁹⁶ Abdullah Işık, "Musul Sorunu ve Ankara Antlaşması", erişim: 20 Nisan 2019, <https://abdullahabdurrahman.wordpress.com/2015/02/08/musul-sorunu-ve-ankara-anlasmasi-alintidir/>

⁹⁷ Yazıcı, *Petrol Çevresinde Musul Sorunu (1926-1955)*, 9-10.

İngiltere, Irak sınırındaki aşiretleri Türkler aleyhine kışkırtmış ve onları kendi yanlarına çekmek için para yardımıyla bulunmuştur. Milli Mücadele yanlıları, İngiltere'nin bu politikalarını 13. Kolordu Kumandanlığı aracılığıyla takip etmiş ve gerekli önlemleri almışlardır. Kral Faysal da Türkiye sınırındaki ileri gelen aşiretleri Türkiye aleyhine kışkırtmıştır. TBMM'nin kazandığı her zafer Kral Faysal tarafından her defasında tepkiyle karşılanmıştır. Kral Faysal'ın İngiltere'den Irak halkının Türkiye yanlısı eğilimini önlemek amacıyla askeri güç kullanmayı istediği görülmektedir. Türkiye'nin ülkesinde sömürgecilere karşı savaşıması Irak'ta yaşayan halk tarafından büyük itibar görmesini sağlamıştır. İngiltere, Musul vilayetindeki Hristiyan ve Ermeni grupları Türkiye aleyhine kışkırtmış ve bu grupları silahlandırmıştır. İngiltere tarafından silahlandırılan Ermeni ve Hristiyan unsurlar Cizre kazasına bağlı Silopi nahiyesine bağlı köylere baskın ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. İngiltere, Asya Müslümanlarını çökertebilmek için Orta Doğu milletlerini birbirlerine düşürme planı bile yapmıştır. İngiltere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki ileri gelen aşiretleri Türkiye'ye karşı harekete geçirebilirse bu birlikteliğin yıkılabileceği hissine kapılmış ve bu yönde çalışmalar başlatmıştır. Kral Faysal, Irak'ta Arap milliyetçileri ile değil krallığını borçlu olduğu İngiltere devleti ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Kral Faysal, İngiltere'yi ikna edebilmek için Mezopotamya Yüksek Komiseri Cox'a şöyle demiştir: “Arap milliyeti doğrultusundaki şahsi düşüncelerime rağmen, ben İngiliz siyasetinin bir aracayım. Benimle majestelerinin Hükümeti aynı gemideyiz, beraber batar, beraber yüzeriz”.⁹⁸

1922 yılından itibaren Türklerin kazandıkları zaferlerin etkisiyle Irak'taki Türk propagandası hep güçlenmiştir. Bu dönemde Irak bölgesinde kurulan hükümetler İngiltere'nin etkisiyle kendi otoritelerinin kurulması yönünde Türkiye taraftarlığını sürekli engel olarak görmüşlerdir. Saddam Hükümeti, İngiltere Yüksek Komiseri ile birlik içerisinde çalışarak Türk taraftarı basın yayını kapatmış ve Türkiye taraftarı yazıların ülkesine girmeyi yasaklamıştır. Türkiye, Musul işgal edildiği sıralarda Mondros Ateşkes Antlaşması maddelerine aykırı olarak bu yapılan işgalin gerçekleştiğini beyan etmiştir. Çünkü Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Ali İhsan Paşa'nın Osmanlı Hükümeti'nin emri üzerine 10 Kasım 1918

⁹⁸ Ömer Osman Umar, “Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/ 1 (2010), 456-457.

tarihinde Musul bölgesinden Nusaybin'e doğru çekilmesi ile İngiltere devleti Musul bölgesini işgal etmişlerdi. Mustafa Kemal paşa, 28 Aralık 1920 tarihinde Ankara'da Ziraat Okulu'nda yapmış olduğu konuşmasında Musul'un Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddelerine aykırı olarak işgal edildiğini dile getirmekten geri durmamıştır. Bölge halkı, İngiltere devletini hoş bir şekilde karşılamadığından dolayı Lozan Antlaşması yapılanaya kadar İngilizler Kerkük ve Süleymaniye'ye tam olarak hâkimiyet kuramamışlardır.⁹⁹

Türkiye hükümeti, savaştan yeni çıkmış olan Türkiye için İngiltere açısından bu kadar önemli olan bir bölgede savaşmanın, elde edilenlerin kaybedilmesi anlamına geleceğini düşünmüştü. Devletlerin çıkarlar elde etmeleri için Türkiye devletine karşı harekete geçebileceklerini düşünmüştü. Yalnız Konferans devam ettiği sıralarda Lozan Konferans'ındaki Yunanistan temsilcisi, Türkiye'nin Musul bölgesine silahlı müdahalede bulunmasını destekleyerek, Trakya bölgesinde kendilerinin rahat hareket etme fırsatı bulabileceklerini düşünmüşlerdir.¹⁰⁰

Bu olaylar neticesinde Mustafa Kemal Paşa, o dönemki görüşmelerde üzerinde ısrarla durduğu Musul ve Kerkük'ün Türkiye'ye bağlanması hususunda dönemin siyasi gelişmelerine bağlı olarak Lozan görüşmeleri ardından Haliç Konferansı'nda da bir sonuç alınamamış, çözüm Cemiyet-i Akvama bırakılmıştı. Ancak İngiltere her defasında Türkiye'yi engellemeye çalışmıştır.¹⁰¹

Musul sorununun devam ettiği sıralarda İtalya, Yunanistan ve Yugoslavya devletlerinin Türkiye'ye karşı hazırladıkları iddia kaynaklarda şöyle geçmektedir: “Yunanistan, doğu Trakya'yı alacak, İtalya Anadolu'da serbest kalacak, Yugoslavya, Arnavutluk'u ilhak edecektir”. Musul meselesi, Türkiye ve Fransa devletlerinin ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye ve Irak sınırı Türkiye, Irak ve İngiltere arasında 1926 yılında Ankara Antlaşması'yla belirlenmiştir. Türkiye bu antlaşma ile Musul üzerindeki haklarından vazgeçmiş ve buna karşılık Musul petrol gelirlerinin %10 hissesinin 25 sene boyunca Türkiye'ye ödenmesi karara

⁹⁹ Umar “ Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası”, 456-457.

¹⁰⁰ Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları, “Musul Meselesi” erişim: 16 Nisan 2019, <http://www.Altayli.Net>,

¹⁰¹ Özdemir Akbal, *Misak-ı Milli Sınırları İçerisindeki Musul ve Kerkük İllerinde Yürütülen Psikolojik Harekât: Albay Özdemir Projesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 76.

bağlanmıştır. 1930'lu yıllar ise Türkiye ve İngiltere arasında ekonomi ve siyasî alanda ittifakların kurulduğu bir dönemdir. Ancak Türkiye, 1923 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmasıyla ilişkiler İngiltere ile daha yakın bir safhaya ulaşmıştır. Durum ne kadar böyle olsa da Türkiye-Irak ilişkilerini, İngiltere'den hiçbir zaman bağımsız olarak görmek mümkün olmamıştır. Türkiye ve Irak arasında diplomatik şekilde başlayan ilişkiler dostluk olarak devam etmiştir. Kral Faysal, Ankara'da misafir olup Mustafa Kemal'e saygılarını sunma arzusunu Tahir Lütü Bey aracılığı ile iletmiştir.¹⁰²

3.5. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ'NDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE MUSUL MESELESİ (1939-1950)

İsmet İnönü'nün tarihte imzaladığı en önemli antlaşma Lozan Antlaşması'dır. Türkiye İngiltere ile bu antlaşmayı imzalamak üzere masadaydılar. İsmet İnönü, Yusuf Kemal Bey'in yerine Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilip Lozan Konferansı'na gidecek olan Türkiye heyetinin başkanı olarak seçilmiştir. Konferans'ta Musul meselesi görüşüldüğü sıralarda İsmet İnönü, daha çok etnik, tarihi, sosyal, dini, ekonomik, siyasal ve askeri stratejik sebepler ileri sürmekteydi. İsmet Paşa'nın Musul vilayetini istemesindeki gayesi petrol kaynaklarını elde etmek istemesiydi. Bu duruma karşılık olarak Lord Curzon'un, Musul bölgesini vermek istememesinin nedeni de zengin petrol yatakları idi.¹⁰³

Türkiye ile İngiltere arasında en önemli siyasi uyuşmazlık konusu olan Musul meselesinin çözümünden sonra, Türkiye ile İngiltere ilişkileri, önce İtalya'nın daha sonra ise İngiltere lehine Almanya'nın Orta Doğu'da siyasi ve ekonomik nüfuzlarını artırmak gayretinin etkisi altında gelişmiştir.¹⁰⁴

Musul sorunundan dolayı iyi olmayan Türk-İngiliz ilişkileri 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar sözleşmesi ile yeni bir dönüm noktasına girmişti. İlişkiler bu yönde gelişmişken öte yandan Sovyetlerle olan ilişkiler bozulmaya

¹⁰² Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", 133-179.

¹⁰³ Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, 34-35.

¹⁰⁴ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012), 31.

başlanmıştır. 1939 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile olan ilişkileri tamamen değişmiştir.¹⁰⁵

Dönemin en önemli gelişmelerinden biri II. Dünya Harbi'dir. II. Dünya Harbi sırasında Orta Doğu petrolleri için sürekli bir rekabet ve hareketlilik söz konusu olmuştur. Türkiye, bu savaşta sessiz kalmaya çalışırken Irak ise, İngiltere ve Almanya nüfuz mücadelelerine konu olacaktır. Roosevelt ile Churchill, Casablanca Konferansı'nda Türkiye'yi savaşa katabilmek için Türkiye nezdinde girişimlerde bulunma kararı vermişlerdi. Churchill'in, ABD adına da bu girişimlerde bulunacağı ortadaydı. Churchill, 20 Ocak 1943 tarihinde alınan kararı İngiltere hükümetine bildirdiği zaman Dışişleri Bakanı Eden'in karşıtlığıyla yüz yüze gelmiştir. Eden, Türkiye'nin savaşa giremeyeceğini ileri sürerek bu girişimlerden vazgeçilmesi gerektiğini önemle vurgulamıştır. Ancak, Churchill'in kararlılığı üzerine İngiltere hükümeti, Türkiye nezdinde yapılacak girişimleri kabul etmiştir. Bu durum üzerine, Churchill ve Roosevelt, 25 Ocak 1943 tarihinde İsmet İnönü'ye mesaj göndererek, Churchill'in buluşma önerisini kabul etmesi için rica etmişlerdir. İsmet İnönü, Churchill ve Roosevelt'e 26 Ocak'ta gönderdiği cevabında buluşmayı kabul ettiğini bildirmiştir. Casablanca Konferansı'nda İngiltere Başbakanı Winston Churchill'i düşündüren konu, Mısır bölgesinden Tunus bölgesine geri atılan Almanya'nın Orta Doğu bölgesindeki hâkimiyetini kaybetmemek için bu defa Balkanlar'daki üslerinden hareket ederek, Türkiye üzerinden Irak ve Suriye bölgelerine girme ihtimaliydi.¹⁰⁶

İngiltere, Almanya'nın, Musul bölgesindeki petrol kaynaklarını ele geçirebilmesinden endişe duymaktaydı. Bu durumun önlenmesi için Türkiye'nin savunulması ve ordusunun daha iyi bir şekilde kuvvetlendirilmesi gerekiyordu. Ayrıca, Türkiye savaşa katılması durumunda Türkiye topraklarındaki havaalanlarında üslenerek ittifak uçakları, Romanya'nın Ploesti bölgesindeki petrol yataklarını bombalayarak, Almanya'yı bu çok zengin petrol kaynaklarından tamamen yoksun bırakmalıydı. Bu durum içinde Türkiye'nin 1943 yılında savaşa girecek

¹⁰⁵ Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29 (2010): 254.

¹⁰⁶ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, 114-117.

şekilde hazırlanması ve Türk ordusunun çağdaş silahları kullanmayı öğrenmesi gerekmektedir.¹⁰⁷

3 Mayıs'ta Hitler'in Irak'a Almanya savaş uçaklarını göndermesi İngiltere'ye karşı verilen mücadeleye yardımcı olmuştur. 1945 yıllarında Türkiye ve Irak arasında olumlu temasların başladığı görülmektedir. 29 Mart 1946 tarihinde Irak Ayan Meclisi Başkanı Nuri Sait Paşa bir heyet ile Türkiye'ye ziyarette bulunmuş ve yapılan görüşmelerden sonra Türkiye ve Irak'ı ilgilendiren ve kendileri için önemli olan sorunlar karara bağlanmıştır.¹⁰⁸

3.6. ADNAN MENDERES DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE MUSUL MESELESİ (1950-1956)

I. Dünya Harbi'nden sonra Türkiye, Orta Doğu topraklarından kopartılmıştı. Ancak II. Dünya Harbi'yle Türkiye yine bu bölgede etkili olmaya başlamıştır. Türkiye'nin batılı devletlere özellikle Amerika'ya yüzünü çevirmesindeki dış etken Sovyetler Birliği olmuştur. Batılı devletlerin Orta Doğu'daki menfaatleri, Adnan Menderes Hükümeti tarafından Türkiye'nin kendi çıkarları ile aynı olarak algılanmış, Türkiye, bu coğrafyada “Batı kulübünün aktif bir üyesi rolünü” üstlenmiştir. Batılı devletler, Türkiye öncülüğünde Orta Doğu bölgesinde bir askeri pakt kurarak bölgedeki menfaatlerini korumak için çaba sarf etmişlerdir. Türkiye bu dönemde NATO'ya üye olmuş, Orta Doğu politikalarına destek vermekten geri durmamıştır.¹⁰⁹

Yine bu dönemde Bağdat Paketi'nin imzalanması önemli bir faktördür. Bu antlaşma Sovyet nüfuzuna karşı kurulmuştur. Bu paktın kurulmasında Türkiye ve Irak müttefikliği önemli bir etkidir. Adnan Menderes ve Fuad Köprülü, 6-14 Ocak 1955 tarihlerinde Bağdat'ı ziyaret edip Irak hükümetiyle görüşmüşlerdir. Irak'ın bu pakta dâhil olmasındaki en önemli neden, Batılı devletlerin askeri yardımını alarak bölgede en güçlü Arap devleti seviyesine ulaşmaktır. Türkiye'nin ise bu paktan beklentisi çok farklı ve çok fazlaydı. Adnan Menderes, Arap devletlerini ikna edebilmek için Ürdün ve Lübnan'a ziyarete dahi gitmiştir. Tüm bu olaylar Sovyetlerin bir hayli tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine Sovyetler bir nota yayımlamışlardır. Yine bu dönemde Irak'ın Türkiye'ye sağladığı petrol gelirleri

¹⁰⁷ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, 117.

¹⁰⁸ Yazıcı, “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, 133-179.

¹⁰⁹ Yazıcı, “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, 135-177.

artmıştır. Çünkü Türkiye Irak hükümetine müracaatta bulunarak petrol hisselerinin artırılması gerektiği düşüncesini dile getirmiştir.¹¹⁰

Adnan Menderes döneminde, Irak'ın Türkiye'ye petrol gelirleri nedeniyle 1951 ve 1954 yıllarında iki defa ödediği paranın tutarı yaklaşık 1 milyon sterlin olduğu görülmektedir. Bu döneme bakıldığında Irak'ın petrol üretimi artmış, bunun sonucu olarak da Türkiye devletine petrol hisselerinden ödenecek tutarın fazla olması ihtimalini doğurmuştur. Bağdat Paktı vesilesiyle Türkiye ile Irak arasında meydana gelen dostluk o dönemin basınında Türkiye devletine ödenecek gelirin yüksek olacağı yönünde tartışmalar başlattığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak ileriki zamanlarda Türkiye hükümeti, Irak devletine müracaat ederek Türkiye'nin Irak petrol kaynaklarının üzerindeki hissenin artırılması talebinde bulunarak iki taraf arasında antlaşmalar yapılmıştır. Türkiye ve Irak devletlerinin ilişkilerine bakıldığında Orta Doğu bölgesinde güvenliğin sağlanmasındaki öncü rolleri (Bağdat Paktı) ile yakın iş birliği bu borcun ödenmesinde bir dış etken olarak dikkate alınması gerekmektedir. Musul meselesi, hâlen günümüzde de devamlılığını sürdüren bir konudur. Çünkü bu bölge dünyanın en zengin ve en kaliteli petrol yataklarına sahip olmaya devam etmektedir. Türkiye Lozan'da ve daha sonra 1926 yılında Ankara'da imzaladığı antlaşma ile Musul'u bir İngiliz sömürgesi olan Irak'a bırakmakla yani Misak-ı Milli'den taviz vermekle en büyük tarihi hatalarından birisini yaptığı görülmüştü. Petrolün o tarihlerden sonra başta sanayi ve teknoloji üretiminde olmak üzere hayatın her alanında kullanımı oldukça artmıştır. Türkiye'nin en büyük gider kalemi dışarıdan satın almak zorunda kaldığı petrol olmuştur.¹¹¹

3.7. 1960-1983 DÖNEMİNDE MUSUL MESELESİ

Gerek coğrafî, gerek ekonomik getirisi ve gerekse askeri bakımdan yıllar geçse de hâlâ önemini koruyan Musul'u Türkiye Lozan'da ikili görüşmelere bıraktığı sıralarda aslında kaybetmişti. Ancak bu durumun ardından sarf edilen çabalar sonucunda bölgeyi kazanmaya ve Misak-ı Milli sınırlarına dâhil etmeye gücü yetmemişti. Burada önemli mesele Musul bölgesinin fiziki olarak kaybedilmesi

¹¹⁰ Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", 136-178.

¹¹¹ Ahmet Eyicil, "Türkiye Irak İlişkilerinde Musul Sorunu", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2015), 77-79.

değil, burada yaşayan Türk unsurunun durumudur. Bölgede yaşayan Türkler rahat ve huzurlu günlerini Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşamışlardır. Ancak burada Türk egemenliğinin sona ermesinin ardından çok sıkıntılı bir dönem yaşadıkları açıkça ortadadır.¹¹²

Türkiye'nin Orta Doğu politikası tarihsel olarak değerlendirildiğinde coğrafi ve kültürel yakınlığı sebebiyle Orta Doğu'daki barış ve istikrara olumlu etki ettiği görülmektedir. Dönemsel olarak bakıldığında Orta Doğu'da yaşanan Musul meselesi, İran-İrak Savaşı, Körfez Savaşları gibi gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin Orta Doğu'ya dönük uygulamaları genel itibarıyla tarafsızlık esasına dayalı gerçekçi ve dengeli bir politikanın ürünü olarak gözükmektedir.¹¹³

Türkiye ve Irak ilişkilerinde 1958 yılına kadar herhangi bir sorunun çıkmadığı görülmektedir. Hatta Türkiye ve Irak hükümetleri Bağdat Paketi'nin çevresi içinde müttefik olmuşlardır. Musul sorununun 5 Haziran 1926 Ankara Antlaşması ile çözüme kavuşmasından sonra Irak devleti ile dostça ilişkiler yavaş yavaş gelişme göstermiştir. Türkiye'nin Irak devleti ile olan ilişkisi 1958 yılında Irak'ta yapılan Kasım ihtilali ile son bulmuştur.¹¹⁴

Özellikle 1960-1983 dönemine bakıldığında çeşitli sıkıntıların gündemde olduğu anlaşılmaktadır. 14 Temmuz 1958 tarihinde Bağdat'ta çok kanlı bir darbe olmuştu. Kral Faysal, II. veliaht Prens Abdüllillah ve Başbakan Nuri Sait Paşa anında öldürülmüşlerdi. Böylece Krallıklar devrilmişti. Abdülkerim Kasım liderliğindeki darbeciler Cumhuriyeti ilan etmişlerdi. Abdülkerim Kasım Hükümeti'nin Kürtleri kayıran bir siyaset izlemeye yöneldiği görülmüştü. 11 yıl boyunca Sovyetler Birliğinde sığınmacı olarak yaşamını sürdüren Kürt lider Mustafa Barzani, af edilmiş ve Irak'a dönmüştü. Barzani, 1942 ve 1944 yıllarında Kuzey Irak'ta çıkan Kürt ayaklanmasının elebaşlarından. Önce İran Devleti'ne sığınmış, orada bulunan

¹¹² Meşkure Yılmaz Börklü, "Lozan Sonrası Irak Türkmenlerinin Durumu ve Genel Problemleri", *Bilgi*, 15 (Güz 2000): 20-21.

¹¹³ Atilla Sandıklı vd, *Uluslar Arası Gelişmeler Işığında Türkiye'nin Orta Doğu Vizyonu ve Stratejisi*, (İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2016), 14-17.

¹¹⁴ Halil Yılmaz, *Küresel Ekonomik Güçlerin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Enerji Kaynaklarına Yatırım Stratejisi İle Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Enerji Kaynaklarına Yatırım Stratejisi*, (Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 143.

işgalci Rusların ortadan kaldırılınca Sovyetler Birliğine kaçmıştı.1958 yılında da tekrardan Bağdat'a dönmüştü.¹¹⁵

Irak İhtilali'nin birinci yılında şenlikler yapıldığı sıralarda 14-16 Temmuz 1959 tarihlerinde Kerkük Türklerine karşı çok geniş bir katliam yapılmıştı. Olayları silahlı Kürtlerin çıkardığı kaydedilmiştir. Güvenlik güçleri Kürtlerin çıkardığı bu olaylara göz yummuş ve hatta daha ileriye giderek onlara destek vermişti. 70 Türkmen evi yağma edilmiş ve birçok dükkân da yıkılmıştı. Pek çok Türkmen de öldürülmüştü. Türk Hükümeti bu olayı duyar duymaz hemen diplomatik girişimlerde bulunmuştu. Burada bulunan Türkmenlerin can ve mal güvenliği için Irak hükümetine ne gibi önlemler alındığını sormuştu. Irak Hükümeti ise, üzüntülerini dile getirip olayları komünistlerin çıkardığını söylemiştir. Ardından Kasım, kendisine yapılan suikast girişimi üzerine söylenilen lafı değiştirmiştir. Kerkük olaylarından komünistleri değil Baasçıları sorumlu tutmuştur. Tüm bu olayların ardından General Abdülkerim Kasım, 8 Şubat 1963 tarihinde Baas Partisinin desteklediği askeri bir darbe sonucu devrilip kurşuna dizilmiş, onun yerine Cumhurbaşkanı olarak Abdüsselâm Arif geçmişti. Bağdat'ta General Kasım devrildiği tarihlerde Türkiye'de Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü Başbakan ve Feridun Cemal Erkin Dışişleri Bakanı olarak bulunmaktaydı. Mayıs 1950 seçimlerinden bu yana ana muhalefet partisi olarak CHP lideri durumunda bulunan İsmet İnönü, 20 Kasım 1961 tarihinde tekrardan başbakan olmuş ve 13 Şubat 1965 tarihine kadar başbakan olarak kalmıştı. Bağdat'ta General Abdülkerim Kasım'ın devrilmesinden sonra İsmet İnönü Hükümeti derhal harekete geçerek Bağdat Hükümetine şu mesajı iletmiştir:

“Yeni Irak ihtilal rejimini tanıyoruz. Irak'la dostluğa önem veriyoruz. Ancak (General) Kasım rejiminde sıkıntılar yaşadık. Şimdi yeni rejimden memnunuz. Yeni dönemde dostluk ve kardeşliği geliştirmek istiyoruz. Devrik rejimde Irak Türkleri, Kürtlerden daha aşağı muamele gördü ve ezildiler. Bundan böyle bu ayrımcılığa son verilmesini bekliyoruz.”¹¹⁶

Irak Türkleri, kültürel haklarını elde etmek için 28-30 Ağustos 1960 tarihinde Kerkük bölgesinde bir eğitim kongresi düzenlemişlerdi. Türk öğretmenler sendikası

¹¹⁵ Bilal N. Şimşir, “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-Irak İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21/63 (Kasım 2005): 891.

¹¹⁶ Şimşir, “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-Irak İlişkileri” 892.

tarafından düzenlemekte olan Erbil, Telafer, Hânikin, Tuzhurmatu, Kifri, Altunköprü ve diğer bölgelere mensup öğretmenlerin toplanıp katılım gösterdiği kongrede Türklerin eğitim ve kültür meseleleri tespit edilmiş ve bunun sonucu olarak da durum merkezi hükümete sunulmuştu. Bu girişimler sonucunda Bağdat radyosu yarım saat Türkçe yayınlar yapmaya başlamıştı. Bağdat'ta kurulan “kardeşlik Ocağı”1961 tarihinden itibaren sanat, kültür, folklor ve edebiyat konularında Türkmenlere önemli bir kaynak teşkil edecek olan “kardaşlık” adı verilen dergi yayımlamaya başlamıştı. 17 Ağustos 1961 tarihinde Türkmen gruplarına yapılan zulmü protesto etmek adına İstanbul'da büyük bir miting düzenlenmişti. 9 Ocak 1962 tarihinde suikasta kurban giden İbrahim Hamza ve Salâh Terzi'nin cenaze merasimi sırasında baş gösteren olaylarda 1 kişi ölmüş, 15 kişi ise ağır bir şekilde yaralanmıştı. 120 kişi ise sürgüne gönderilmişti. 1960 yılında Abdüsselam Arif'in devlet başkanı olmasının ardından daha önceleri haklarında idam hükmü bulunan 28 Kerkük katliamı sanığının infazı gerçekleşmişti. Yaşanılan bu olay Türkmenlere karşı daha ılımlı bir döneme girildiğinin kanıtı olarak görülmüştü.¹¹⁷

Türkiye, Irak Türklerinin arka planda olmasını hiçbir zaman kabul etmemiştir. Irak'ta Kürtler ile Türkmen gruplar eşit düzeyde idi ve böyle de kalması gerekiyordu. Türklere yapılan bu haksızlığın bir an önce düzeltilmesi gerekiyordu. Türkiye, yeni hükümetten bunu bekliyordu. Türkiye, beklenti içerisinde olarak Abdüsselam Arif rejimini tanıdığını ayrıca açıklamıştı. “Kürtlere tanınan haklar Türkmenlere de tanınmalıdır” talebini ifade etmişti. Türkiye, her defasında Irak hükümetinden Türkmenler için eşitlik istemiştir. İsmet İnönü'nün başbakanlığı sırasında, 13 Haziran 1963 tarihinde Dışişleri Bakanlığından Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği'ne şu talimat gönderilmiştir:

Ankara'daki Irak Büyükelçisi, Kuzey Irak'ta, asayiş sağlandıktan (Barzani ayaklanması bastırıldıktan) sonra, âdemimerkeziyet rejimi uygulanacağını ve Kürtçe eğitim yapılacağını açıkladı. Gazetecilerin bir sorusu üzerine Büyükelçi, Irak Türkleri ile ilgili olarak hükümetimiz tarafından bir çalışma yapılmaktadır. Türklerin de Kürtler gibi âdemimerkeziyet ve umumi valilik sistemlerinden faydalanmaları

¹¹⁷ Ferhat Güngör ,“Orta Doğu Denkleminde Irak Türkmenleri ve Geleceği”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1/2 (Aralık 2014), 22.

sağlanacaktır dedi. Ancak Türklerin nüfusunun Kürtlere göre az olduğunu da söyledi. Bakanlığımız bu konuda bir açıklama yaptı. Irak Hükümetinin, bütün azınlıkların eşit haklardan yararlanacakları sözü gerçekleşmemiştir. Irak Hükümetinin, âdemimerkeziyet sistemi çerçevesinde soydaşlarımıza da ayrı bir muhafızlık (bölge) verileceği yolundaki sözünün Irak Dışişlerine acele hatırlatılması ve Türk azınlığının her türlü hak ve hukukunun güvence altına alınmasında büyük önem verdiğimizizin belirtilmesini rica ederim.¹¹⁸

1963-1968 yıllarında bölgede bulunan Türkler az da olsa rahatlamışlardır. Siyasî baskıların azaldığı görülmektedir. Türkiye'ye ziyaretler kolaylaşmıştır. Temmuz 1968'de Baas Abdüselam Arif'in kardeşi Abdurrahman, askeri darbe yaparak yönetime el koymuştur. Baas Partisi, bölgede bulunan azınlıkların desteğini kazanmak amacıyla bu gruplara 24 Ocak 1970 tarihinde bazı haklar tanıdığı görülmektedir. Bu durumdan faydalanan Türkler çoğunlukta bulundukları bazı merkezlerde Türkçe eğitim vermekte olan 48 ilkokul açmışlardır. Yaşanılan bu gelişmeler Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Yapılan bir antlaşma ile Ankara'da Irak ve Kerkük'te Türk kültür merkezlerinin açıldığı görülmüştür. 1974 yılında Ahmet Hasan Elbekir Cumhurbaşkanı olmasına rağmen Saddam Hüseyin yönetimi ele geçirmiştir. Bunun sonucu olarak da Türkler aleyhine birçok değişiklik yapıldığı görülmektedir. 1978-1980 yıllarında Irak Türklerine karşı baskı ve şiddet politikasını takip eden Saddam Hüseyin, Türkmenleri bu bölgeden uzaklaştırıp Türkiye'ye göç etmelerinde başarılı olmuştur. Irak Türkleri, 1980'li yıllarda devam eden baskılara ve zulümlere maruz kalmışlardır. 1983 yılına gelindiğinde Musul ve Kerkük bölgelerinde yaşayan Türkler sürekli baskılara maruz kalsa da Türkiye her defasında burada bulunan Türkmenlerin halkının hakkını savunmuştur.¹¹⁹

Saddam Hüseyin'e destek veren Avrupa sonunda İran'ı ekonomik ve sosyal yönden bir sıkıntının içine sokmuş, sonuç olarak Saddam Hüseyin kendini Arap âleminin lideri olarak görmeye başlamıştı. Hatta daha ileriye giderek Türkiye Devleti'ne tehditler savurmaya başladığı görülmektedir. O kadar ileri gitmiş ki Türkmen gruplara "Türkiye'nin gücü varsa gelsin alsın" demiş, dönemin Başbakanı

¹¹⁸ Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-Irak İlişkileri" 893-894.

¹¹⁹ Börklü, "Lozan sonrası Irak Türkmenlerinin Durumu ve Genel Problemleri", 22.

Turgut Özal'ın İran devletine yapmış olduğu resmi ziyareti sırasında Tahran'ı füze atışı ile bu gerçekleşen ziyareti protesto ettiği görülmüştü.¹²⁰

3.8. TURGUT ÖZAL DÖNEMİ MUSUL MESELESİ (1983-1993)

II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Irak, Türkiye'nin Musul bölgesini istemesinden endişelenmiştir. Ama bu durumun dışında farklı gelişmeler de olmuştur. Bu döneme bakıldığında iki ülkenin birbirilerine yardımcı oldukları görülmektedir. Irak'ın Ankara Temsilcisi Naci Şevket, Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini belirtmiştir. Bu arada Boğazlar Sözleşmesi'nde Irak Türkiye'ye destek vermiştir. Irak'ın birbiri ardına gelen hükümetlerinin hepsi Türkiye devletinin Musul'u talep etmesinden endişelenmekteydi. Ancak bu talep hiçbir şekilde gündeme gelmemiştir. Bu durumun aksine Türkiye-Irak ilişkileri diğer komşu devletlerle kıyaslandığında daha da gelişmiştir. 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve bu bölgenin Irak'ın bir parçası olduğunu ilan etmesiyle birlikte bu bölgeyi Irak'ın 19. ili ve adını da Kazmiye olarak ilan etmesi üzerine Musul sorunu tekrar gündeme gelmiştir. Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1989 yılında Irak'a yapmış olduğu bir ziyareti sırasında, “hiç kimsenin toprağında gözümüz yok, mevcut topraklarımız bize yeter. Çünkü meydana gelecek sorunlar neticesinde Irak'ın kuzeyindeki ekonomik çıkarlarımız elimizden gidecektir” demiştir. Turgut Özal, bu sözü söylediği zaman İran-Irak savaşından dolayı sınır bölgelerinde bir boşluğun yaşandığı hissedilmiştir. Turgut Özal, dış dünyaya karşı Musul'ın toprak bütünlüğünden yanayız söylemini sürdürmekle birlikte iç kamuoyuna yönelik bir milli hedef olarak Musul ve Kerkük'ün Türkiye'ye ait olduğunu savunmaktadır.¹²¹

Savaş sonrasında Baas Rejimi, Irak'ta Kürtlerin bastırılması için insanlık dışı yöntemler kullanmıştır. Bu sebeple Irak'ın kuzeyinde karışıklıklar çıkmış ve bu bölgede yaşayan Kürtler, Türkiye'ye sığınmışlardır. 1990 yılında Türkiye'deki merkezler Kuzey Irak bölgesinin tarihi haklarından söz etmeye başlamışlardır. Türkiye'deki yayın organları Musul ve Kerkük bölgelerinin Türklüğü ile ilgili olarak geniş bir süreç başlatılmıştır. Bu süreci başlatan kişiler, Mustafa Kemal Atatürk'ü

¹²⁰ Yılmazçelik, *İkinci Körfez Savaşı Sırasında Musul ve Kerkük Meselesinin Türk Basınındaki Yansımaları*, 71.

¹²¹ Fuat Uçar vd., “Turgut Özal'ın Kürt Sorununa Yaklaşımı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 61 (Güz 2017): 369-372.

örnek alıyorlardı. Mustafa Kemal Atatürk, 1926 yılında Musul meselesinin çözümü kavuşturulduğu sıralarda parlamento üyelerinin memnuniyetsizliğini gidermek adına “Musul’un uygun bir vakitte geri alınması için çaba göstereceğiz, gün gelecek güçlenecek ve Musul’u tekrar ele geçireceğiz” demişti. Körfez savaşında Türkiye, ABD’nin yanında Irak’a karşı yer alma kararı almıştır. Turgut Özal’ın fikrine göre Orta Doğu’nun haritası değişecekti ve Türkiye devleti bu duruma hazır olması gerekiyordu. Kerkük ve Musul sözleri, açıkça ortada dolaşmaktaydı. 1991 yılında Turgut Özal, Musul meselesi ile ilgili olarak 1925 yılına ait bütün bilgileri toplamaya başladı. Toplamış olduğu bu belgelerden birçoğu çok önemli idi. Çünkü bu toplamış olduğu belgelere göre Musul bölgesinde yaşayan Kürt, Türkmen, Keldani, Yezidiler ve bazı gayri Arap uluslar Irak’tan ziyade Türkiye devletinde yaşamayı istiyorlardı. Türkiye, Körfez savaşı sıralarında bölgede aktif bir şekilde rol oynamıştır. İran ve Arap ülkelerinin, Türkiye’nin Musul ve Kerkük dâhil olmak üzere Kuzey Irak bölgesini topraklarına katmak isteyeceğinden endişelendikleri açıkça ortadadır. Türkiye, ABD temsilcileri ve koalisyon güçleri ile yapmış oldukları görüşmeler sonucunda her defasında Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini ifade etmekten asla geri durmamıştır. Türkiye Hükümeti, ABD’nin Irak’ı zayıflatmak adına Kürtler ile işbirliği yapıp kendilerine bağımsız bir devlet sözü vermesinden veya savaş sonucunda Irak’ı zayıf düşürüp parçalanmasından ve ayaklanan Kürtlerin bağımsız bir devlet kurmasından endişe duymaktaydı. Bu durum ile ilgili olarak Turgut Özal, “Irak içinde yeni bir devletin kurulmasına karşıyız. Biz her zaman Irak’ın toprak bütünlüğünün korunmasından yanayız. Bu, bizim politikamızın ve çabalarımızın temel ruhudur. Bizim istemediğimiz bir durum yaratılmamalı. Bir Kürt devleti kurulmamalı” demiştir.¹²²

Turgut Özal, Kürt sorununu Türkiye’nin Yakın Doğu ve Orta Asya siyasetinde yeni bir strateji belirlemesi doğrultusunda değerlendirme yaparak soruna daha geniş bir açıdan bakmıştır. Bu amaçla Turgut Özal, ABD’ye Körfez savaşında verilecek güçlü bir destek sonucunda Türkiye’yi savunacağını düşünmüştür. Türkiye’nin daha hızlı bir politika izlemesini, özellikle Amerika’yı memnun edecek adımlar atarak Orta Doğu bölgesi haritasını tekrardan çizileceği “sulh masası”nda bir yer sahibi olmasını isteyen Turgut Özal, Irak’ın parçalanabileceğini ve bir Kürt federasyonunun

¹²² Eyicil, ”Türkiye Irak İlişkilerinde Musul Sorunu”, 77-79.

kurulabileceğini önceden hesaplamıştır. Böylece Körfez Savaşı sırasında ABD'nin yanında yer alınırsa ya da ABD'ye yardım edildiği sırada savaş sonucunda ABD'nin de bu durumu unutmayacağı ihtimalinden hareket edilerek Musul ve Kerkük'ün tekrardan Türkiye devletine verilmesini gündeme getirmiştir. Bu amaçla dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay'dan Musul ve Kerkük bölgelerini alabilmek için olası bir işgal anında ne kadar asker kaybedileceği sorulması üzerine 30-40 bin askerin kaybedileceğinin öğrenilmesi üzerine işgal fikrinden vazgeçildiği öne sürülmüştür. Bu durum karşısında Turgut Özal'ın kimseye danışmadan yürüttüğü politikalarla karşı çıkan Torumtay'ın 3 Aralık 1990 tarihinde istifa etmesi üzerine Özal'ı biraz tedirgin etmiş ancak bu durum daha güvenli ve maceracı bir yol izlemesine neden olduğu gözükmemektedir. Tüm bu olayların sonucunda Kürt sorununun çözülmesi konusunda önemli gelişmelerin yaşanmasında önemli ve aktif bir rol oynayan Turgut Özal, 17 Nisan 1993 tarihinde kalp krizinden ölmesi ya da iddialara göre öldürülmesi sonucunda Kürt sorunun çözümünde uygulamaya koymak istediği liberal politikasının bir kısmının uygulanması gündemden düşmüştür.¹²³

3.9. 1983-2003 DÖNEMİNDE MUSUL MESELESİ

Türkiye, ABD temsilcileri ve koalisyon güçleri ile yapmış olduğu toplantılarda sürekli Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye, ABD'nin Irak'ı zayıflatmak için Kürt gruplar ile sürekli işbirliği yaparak bu gruplara bağımsız bir devlet sözü vermesinden veya savaş sonrası Irak'ın zayıf düşüp parçalanmasından ve ayaklanan Kürt gruplarının sözde bağımsız ama ABD-İsrail'in kontrolünde bir paravan devlet kurmasından endişe etmekteydi. Konu ile ilgili olarak Turgut Özal şu ifadeleri kullanmıştır:

“Irak içinde yeni bir devletin kurulmasına karşıyız. Biz her zaman Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasından yanayız. Bu, bizim politikamızın ve çabalarımızın temel ruhudur. Bizim istemediğimiz bir durum oluşturulmamalı ve bir Kürt devleti kurulmamalı”.¹²⁴

Irak'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapmakla birlikte ABD'nin Irak'ı bölme çalışmalarına karşılık öylesi bir duruma hazırlık olarak Turgut Özal, Kuzey Irak'a

¹²³ Uçar vd. “Turgut Özal'ın Kürt Sorununa Yaklaşımı”, 378-379.

¹²⁴ Eyicil, “Türkiye Irak İlişkilerinde Musul Sorunu”, 79.

girip Musul ve Kerkük bölgelerine ulaşmak istemiştir. Ancak Türk yetkililerden bir kısmı Turgut Özal'ın bu planına karşı durmuşlardır. Bu durumun sonucu olarak Turgut Özal bu plandan vazgeçmiştir. Anavatan Partisi Başkanı Mesut Yılmaz, Turgut Özal planını tehlikeli ve sır olarak saklıyordu. Çünkü bu durumun Türkiye için bir tehlike oluşturacağına inanıyordu. Ayrıca bu planın gerçekleşmesi için ABD başkanı George Bush'un muvafakatinin gerektiğini düşünüyordu. Bu durumlardan dolayı Turgut Özal'ın söz konusu planı vefatına kadar gerçekleşmemiştir. Bu konu yıllar sonra Başbakan Süleyman Demirel tarafından 1995 yılında gündeme getirilmiştir. Süleyman Demirel, Başbakan olduktan sonra her zaman Irak'ın toprak bütünlüğünü koruyacağını dile getirmiştir. Bu durumun yanı sıra Türkiye-Irak Devletlerinin ilişkilerinin geliştirilmesi için çaba sarf etmiştir. Konu ile ilgili olarak 1 Mayıs 1995 tarihinde Süleyman Demirel, yapmış olduğu bir basın toplantısında “Türkiye'nin Irak ile olan sınırı petrol hattıdır. Türkiye sınırı petrolün bittiği yerde başlamaktadır” demiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, güvenlik sebebinden dolayı Türkiye-Irak sınırının yeniden belirlenmesini istemekte ve Musul bölgesinin halen Türkiye devletine bağlı olduğuna vurgu yapmaktaydı. Ancak bu durum iki devletin arasının açılmasına neden olmuştur. Süleyman Demirel'in yapmış olduğu bu açıklamalarının ardından PKK'nın sınır bölgesindeki faaliyetleri daha çok artmıştır. Yani Irak üzerinde emelleri olan Batılı güçler terör örgütünü harekete geçirmiştir.¹²⁵

1998 yılında Kenan Evren vermiş olduğu bir mülakatta Musul bölgesine girmek isteyen Turgut Özal'ı kendisinin durduğunu dile getirmiştir. Aynı dönemde Musul bölgesinin alınmasını isteyen bir başka önemli devlet adamı Alparslan Türkeş'ti.¹²⁶

İsmet İnönü'nün, CHP'nin genel sekreteri olduğu dönemlerde Bülent Ecevit'i yanına çağırarak “Atatürk bana Musul'u al diye vasiyet etmişti. İlerde sen başbakan olacaksın. Fırsatını bulursan Musul'u al” dediği öne sürülmüştür. Yalçın Küçük, Bülent Ecevit'in bu vasiyeti 2000'li yıllarda Ahmet Necdet Sezer'e açtığını ve

¹²⁵ Eyicil, “Türkiye Irak İlişkilerinde Musul Sorunu”, 80.

¹²⁶ Yeni Akit, “Baba Bush'tan Özal'a: Musul hakkınızdır alın” erişim:25 Mayıs 2019, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/baba-bushtan-ozala-musul-hakkinizdir-alin-556016.html>.

“Musul’u almamız lazım yoksa onlar gelip alacak” diye uyarılarda bulunduğunu iddia etmiştir.¹²⁷

2000’li yılların başlarında Kuzey Irak, PKK ve Türkiye’yi etkileyen önemli unsur ABD’nin Irak’ı işgali ve ardından da Saddam Hüseyin rejimini devirmesi olmuştur. Irak’ın iç dinamikleri bağlamında düşünüldüğünde bu durumdan en fazla kârlı çıkan grup savaş boyunca ABD’nin yanında yer alan ve Irak bölgesinde yaşayan Irak Kürtleri olmuştur denilebilir. Irak’ın tekrardan yapılandırılması hususunda Kürtleri bir yandan merkezi yönetim karşısında özerk konumlarını güçlendirmeye çalışırken, diğer taraftan da içinde bulunduğu toprakları genişletme imkânına kavuştukları görülmektedir. İşgalin olduğu sıralarda ABD askerleri ile işbirliği içinde çalışan Kürt peşmergeler Kerkük ve Musul bölgesine kadar ilerleyerek ABD askerlerine büyük kolaylıklar sağlamışlardır. Ayrıca bu işbirliği sayesinde Kürt bölgesi ABD sayesinde daha az hasar almıştır. Savaşın ardından Kürtler çalışmalarına hız vererek Temmuz 2003 yılında Geçici Yönetim Konseyi’nin kurulmasından itibaren Irak’ta söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu siyaset sayesinde geçiş dönemi hükümetlerinde ve Irak seçimlerinde çok önemli bir konuma yükselen Kürt grupların bu dönemde yapılan Irak’ın geleceği ile ilgili antlaşmalardan güçlenerek çıktığı görülmüştür.¹²⁸

ABD’nin 2003 yılında Irak’ı işgal etmesi Türkiye içinde ciddi tartışmaları ortaya çıkartmış, Türkiye’nin TBMM’de oylama sonucunda ABD’nin Irak işgalinde kuzey cephesini açmaması Türkiye ve ABD ilişkilerinde ciddi sorunlar oluşturmuştu. ABD ordusu ile birlikte Türk askerlerinin de kuzey cephesinden Irak’a girmesini öngören 1 Mart Tezkeresi’nin TBMM’nde kabul edilmemesinden sonra Türkiye bir süre Irak’ta özellikle de Kuzey Irak’taki yaşanan gelişmeleri etkileyememiştir. Bu dönemde Türkiye’nin Irak’ta iki önceliği; Irak’ın toprak bütünlüğünün bozulmaması ve PKK ile mücadelenin Kuzey Irak’taki gelişmelerden olumsuz şekilde etkilenmemesiydi. Türkiye’nin 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgalini önlemek amacıyla başlatmış olduğu “Irak’a Komşu Ülkeler Formu”nu daha sonraları Irak’ın siyasi birliği ve toprak bütünlüğünün korunması amacıyla devam ettirmesi Irak’ta

¹²⁷ Kafkassam, “Türkiye Irak’a Girmede değil ABD sokmadı” erişim: 26 Mayıs 2019, <https://kafkassam.com/turkiye-iraka-girmede-degil-abd-sokmadi.html>.

¹²⁸ Berkan Öğür, vd. *Kuzey Irak-Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği*, (Ankara: Karınca Yayınları, 2014), 39.

yükselen Suudi Arabistan ve İran çatışması ve Irak Başbakanı Maliki'nin mezhep esasına dayanan politikalarının devamını imkânsız hale getirdiği görülmüştür.¹²⁹

3.10. RECEP TAYYİP ERDOĞAN DÖNEMİ MUSUL MESELESİ (2003-2019)

II. Dünya Savaşı'nın ardından bir türlü çözüme kavuşturulamayan Musul meselesi, bu dönemde de sürekli sorun olmaya devam etmiştir. Ancak her seferinde Recep Tayyip Erdoğan'ın Musul halkının güvenliği için siyasî alanda ne gerekiyorsa yerine getirdiği görülmektedir. Fakat burada yaşayan halkın dışında Batılı devletlerin, petrol kaynaklarından dolayı bölgeye göz dikmeleri Türkiye'nin Musul bölgesini ve halkını sürekli kontrol altında tutmasını gerektirmiştir. 2003 yılında Amerika'nın işgalinden sonra bölgede istikrarsızlık başlamış fakat bugün hâlâ ABD kurtarıcı olarak görülmeye devam etmektedir. Ancak mevcut Bağdat yönetiminin İran ve Amerika'nın nüfuzu altında hareket etmekle beraber, herhangi bir birleştirici gücünün bulunduğu görülmemektedir.¹³⁰

Irak, zengin petrol kaynakları ve sahip olduğu coğrafi konumundan dolayı Orta Asya'ya uzanma konusunda çok önemli bir yere sahiptir. Bu sebepten dolayı Amerika tarafından, hem bölgesel güçlerin ortaya çıkmasını engelleyip Irak'taki petrol kaynaklarını elinde tutup bunu değerlendirmek, hem de Orta Asya'daki kaynaklara ulaşabilmek için Irak bölgesini işgal etmiştir. Irak bölgesinin işgal edilmesi Türkiye için ayrı bir önem arz etmiştir. Çünkü bölgede meydana gelebilecek olaylar karşısında Türkiye'nin tavrı Irak Krizi'nin sonucuna ve sürecine etki edebileceği görülmüştür. Bu sebeple olayın Türk basınındaki yansımalarını ortaya koymak aynı zamanda Türkiye Devleti'nin ve Türk kamuoyunun da yaşanan olaylara bakışını yansıtabilir.¹³¹

2005 yılında parlamento seçimlerinin ardından 2006 yılında başbakanlık görevine gelen Nuri el- Maliki'nin bölgede uygulamış olduğu politikalar nedeniyle ülkede bölünmelere sebebiyet verdiği açıkça ortadadır. Sünnî toplum üzerinde baskı kuran ve bunu yaparken de İran ve Amerika ile birlikte hareket eden Maliki, Irak'ı bu

¹²⁹ Bilge İnsanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, "Irak'ta ki Gelişmeler ve Türkiye" erişim: 27 Mayıs 2019, <http://www.bilgesam.org/incele/2460/-irak-taki-gelistmeler-ve-turkiye/#.XOvmIxYzbIU>.

¹³⁰ İnsamer, "Yaklaşan Musul Operasyonu ve Türkiye'nin Tutumu", erişim: 25 Ağustos 2019, https://insamer.com/tr/yaklasan-musul-operasyonu-ve-turkiyenin-tutumu_378.html

¹³¹ Sakin, *Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu*, 423-424.

şekilde zihinlerde parçalamıştır. Bölgede yaşayan Sünnî halkın dışlanmasıyla birlikte birçok ayaklanma ortaya çıkmıştı. Bu tür ayaklanmaların çıkış noktalarından bir tanesi de Musul vilayetidir. 2014 yılında Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olmayan yaklaşık 65.000 kişilik Irak ordusu bölgeyi DEAŞ militanlarına bırakmıştır.¹³² DEAŞ militanlarının bu bölgeyi ele geçirmesinin ardından Türkiye, dikkatini tekrardan Irak'a çevirmiştir. Çünkü Kuzey Irak ve Musul bölgesi Türkiye için bir beka meselesi olarak değerlendirilmiştir. Türkiye, Musul operasyonuna Haşdi Şabi¹³³'nin katılmasıyla DEAŞ'ın yokluğunda bile Musul bölgesinin parçalanabileceği konusunda endişelenmiştir. Musul bölgesinde ortaya çıkan etnik ve mezhepsel bölünmeler Irak'taki çözölmeyi de beraberinde getirmiştir. Yaşanan bu gelişmelere bakıldığında PKK'nın Musul'un batısında bulunan Sincar bölgesinde yönetim kurduğu ortadadır. PKK, bu bölgede etkili olamaya çalışmakla beraber Sincar'da yaşayan bölge halkını özellikle de Yezidileri kullanarak Kandil ve Suriye bölgesindeki PYD birlikleri arasında bağlantı sağlayıp geçiş alanı oluşturmak istemiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Irak ve etrafındaki bölgelerin Türkiye'nin bir parçası olduğunu ifade etmekten geri durmamıştır. Recep Tayyip Erdoğan, Bursa vilayetinde yapmış olduğu bir konuşmasında şöyle demiştir: “Ülkemizin sınırlarını gönüllü olarak kabul etmedik.” Recep Tayyip Erdoğan ayrıca modern Türkiye'nin en büyük hatalarından birinin "kültürel bağlarımızı zayıflatmak" olduğunu söylemiştir. Türkiye'nin Musul bölgesinde toprak elde etmeye dair herhangi bir niyeti yoktur fakat Türkiye'nin asıl endişesi PKK'nın Kandil bölgesinden Akdeniz kıyılarına uzanan bir koridor oluşturma teşebbüsüdür. Türkiye'nin, aynı zamanda Musul ve Telafer bölgelerinde DEAŞ militanlarına karşı yürütölen operasyonlara katılma ihtimali konusunda da endişe duyduğu açıkça ortadadır. Recep Tayyip Erdoğan'ın “Musul halkı Musul'u, Telafer halkı da Telafer'i kurtarmalı” ifadelerinden hareketle Türkiye'nin aynı zamanda Haşdi Şabi kuvvetlerinin Musul ve Telafer bölgelerinde etnik ve mezhepsel bir girişim karşısında kaygılandığını ifade etmek mümkündür. İran yanlısı ve Şii ağırlıklı Irak Hükümeti ise, Recep Tayyip

¹³²İnsamer, “Yaklaşan Musul Operasyonu ve Türkiye'nin Tutumu”, erişim: 11 Nisan 2019, https://insamer.com/tr/yaklasan-musul-operasyonu-ve-turkiyenin-tutumu_378.html

¹³³Haşdi Şabi “Kelime anlamı Halk Seferberlik Güçleri demektir. İŞİD'in 2014 yılında Musul'u ele geçirmesinden dolayı Şii dini lider Ayetullah Sistani'nin yayınladığı fetva ile kurulmuştur. Haşdi Şabi yaklaşık 120 bin kişiden oluşan Şii milis kuvvetidir. Bkz. Akşam, “Haşdi Şabi nedir lideri kimdir perde arkasındaki ülke hangisi”, erişim: 29 Ağustos 2019, <https://www.aksam.com.tr/guncel/hasdi-sabi-nedir-lideri-kimdir-perde-arkasindaki-ulke-hangisi/haber-562517>

Erdoğan'ın bu açıklamalarına sert tepki göstermiş bu da yetmezmiş gibi BM Güvenlik Konseyi'nde Türkiye'ye karşı bir siyaset izlemiştir.¹³⁴

Türkiye'nin ABD ve Batılı devletlerin yapacağı bir Musul operasyonu çerçevesinde bir diğer endişesi de yapılacak operasyon sırasında ve sonrasında Musul bölgesinin demografik yapısının bozulma korkusudur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan: “Musul halkını kendi kaderine terk edebilir miyiz? Musul’un tarihinde kim var? Biz varız. Şimdi ne yapıyorlar? Musul’u Musulludan alıp birilerine vermenin hesapları var. Biz de hayır diyoruz. Musul’da Musullu yaşamalı.” sözleriyle bu endişeye işaret ettiği görülmektedir. Öteden beri sıkıntılar içerisinde olan Irak ABD işgalinin ardından zaman zaman iç savaşa sürüklenmiş böylece bu durum Türkiye devleti için büyük bir güvenlik riski oluşturmuştur. PKK terör örgütünün Irak bölgesinde yer edinmesinin ardından bu ülkeden Türkiye’ye çok sayıda mültecinin göç ettiği görülmektedir. On binlerce insanın bu zulümden kaçmak için Türkiye'ye sığınmaları da ayrıca bir sorun haline gelmiştir.¹³⁵

Son dönemlere bakıldığı zaman ABD ve diğer Batılı ülkelerin desteğini arkasına alan PYD hâkim olduğu yerlerde Kürt olmayan nüfusu göçe zorlayıp Suriye’nin kuzeyinde PKK/PYD devleti kurması yönünde adımları atmasına şahit olan Türkiye'nin Irak konusunda yumuşak bir tavır göstermesi kesinlikle beklenemezdi. İran ve Irak hükümetlerinin bütün çağrılarına rağmen Türkiye Başika Askeri Üssünü boşaltmayacağını belirtmiştir.¹³⁶

İngiltere, her zaman olduğu gibi savaşla kazanamadığı bir bölgeyi yani Musul’u, kendi menfaatleri uğruna yürüttüğü diplomasi oyunları, Türkiye içinde etkili olan siyaset adamları arasında bulduğu taraftarları ve onların "fedakârlıkları" sayesinde elde etmişti. Günümüzde ise özellikle zengin ve kaliteli petrol kaynaklarını kontrol etmek isteyen Batılı güçlerin ve onlarla birlikte hareket eden İran’ın sözde işid/daeş terör örgütüyle mücadele adı altında müdahaleleri sonucu şuanda hâlâ Musul bölgesinde sorunlar yaşanmaktadır. Aslında bölgenin kaderi 100 yıl sonra yeniden çizilmeye çalışılmaktadır. Türkiye ise 100 yıl önce yapılan yanlışları tekrar etmek istememektedir. Türkiye ortaya koyduğu “bölgenin kaderi Türkiyesiz

¹³⁴ Othman Ali, “Deaş Sonrası Musul İç ve Bölgesel Dinamikler”, *SETA*, 186 (Ocak 2017), 18-19.

¹³⁵ Othman Ali, “Deaş Sonrası Musul İç ve Bölgesel Dinamikler”, *SETA*, 186 (Ocak 2017), 19-20.

¹³⁶ Kemal İnât vd. “Orta Doğu’daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları” *SETA*, 177 (2016), 10-11.

belirlenemez, bölgenin enerji kaynakları için bölge halkına kimsenin zarar vermeye hakkı yoktur, Musul Musullularındır.” tezini askeri olarak bölgede gerçekleştirdiği operasyonlarıyla ve müdahaleleriyle uygulamaktadır. Türkiye her zaman Musul bölgesinde yaşayan Türkmenlerin, Arapların ve Kürtlerin haklarını savunmakta, Musul’un sadece bir etnik gruba ait olmadığını ve bölgenin bölgeye ait olmayan bir unsura bırakılmasının yol açacağı felaketlere vurgu yapmaktadır. Aslında bölgede Rusların da katılımı ile büyük bir küresel mücadele yaşanmaktadır ve Musul bu mücadelenin ortasında yer almaktadır.¹³⁷

Son dönemlerde Türkiye’nin Musul bölgesi ile yakından ilgilendiği açıkça ortadadır. Çünkü Türkiye kendisini bu bölgede varlığını göstermek zorunda hissetmektedir, aksi takdirde PKK terör örgütü dış ülkelerden almış olduğu destekle Türkiye’ye karşı sürekli bir tehdit oluşturacaktır. Aynı zamanda Musul bölgesinin PKK terör örgütünün kontrolünden alınıp gerçek sahiplerine teslim edilmesi gerektiğini Türk Hükümeti her defasında dile getirmiştir. Musul bölgesine ayrıca önem veren Recep Tayyip Erdoğan 2015 yılında yaptığı bir konuşmasında:

“Türkiye şu anda 300 bin Iraklıyı kamplarında misafir eden bir ülkedir. Bunu ne İran ne yapıyor ne de Rusya yapıyor. Bu kadar hassas davranan bir Türkiye’ye karşı böyle bir yaklaşım tarzını biz bir defa, yani Irak’tan da yanlış buluruz. Türkiye’nin bu hassasiyeti üzerinde kimsenin spekülasyon yapmaması lazım. Bizim bütün bu hareket tarzımız, bir defa birinci derecede Musul halkının çağrısı üzerine atılmış bir adımdır” şeklinde ifade etmiştir.¹³⁸

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 26. Dönem 2. Yasama yılı toplantısında yapmış olduğu konuşmalarının ardından Musul bölgesi ile ilgili çok önemli bilgiler aktardığı görülmektedir. Musul bölgesi ile ilgili masanın dışında kalınmaması gerektiğini vurgulayan Cumhurbaşkanı, aynı zamanda diğer devletlerin böyle bir derdinin olmadığını dile getirmiştir. Dış devletlerin bu bölgede sonuç belirlemek istediğini, Türkiye devletinin ise kesinlikle bu duruma seyirci kalmayacağını ifade etmiştir. Türkiye devleti olarak huzur ve güven içerisinde yaşanılması gerekiyorsa bu istikamette ilerlenmesi gerektiğini

¹³⁷ Eyicil, ”Türkiye Irak İlişkilerinde Musul Sorunu”, 78-81.

¹³⁸ A Haber, “Erdoğan’dan Musul Açıklaması” erişim: 14 Nisan 2019, <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2015/12/27/erdogandan-musul-aciklamasi>

söylemiştir. Devletler arasındaki ilişkilere bakıldığında bu ilişkinin karmaşık olduğunu ifade etmiştir.¹³⁹

Recep Tayyip Erdoğan, Musul bölgesinin mezhep ve etnik çatışmalarının içerisine çekilmesini önleyebilmek için her türlü gayretin gösterilmesi gerektiğini her defasında vurgulamıştır.¹⁴⁰

¹³⁹ Karar, “Erdoğan Meclis'te konuştu: Yenikapı ruhu devam etmeli, Musul'da masada olmalıyız Son dakika” erişim: 21 Mart 2019, <https://www.karar.com/guncel-haberler/erdogandan-yenikapi-mesaji-262014#>

¹⁴⁰ Karar, “Erdoğan Meclis'te konuştu: Yenikapı ruhu devam etmeli, Musul'da masada olmalıyız Son dakika” erişim: 22 Mart 2019, <https://www.karar.com/guncel-haberler/erdogandan-yenikapi-mesaji-262014#>

SONUÇ

Musul, coğrafi konumundan dolayı tarihte her zaman dikkat çeken bir bölge olmuştur. Aynı zamanda Misak-i Milli sınırları içerisinde kalmaktadır. Musul bölgesi, Dicle nehrinin sağ tarafına düşmektedir. Müslümanlar Musul bölgesini hâkimiyetine aldıktan sonra bu bölgeye el-Musul demişlerdir. Musul, sahip olduğu konum itibariyle çok önemli bir bölgedir. Musul bölgesi her zaman Orta Doğu bölgesinin en önemli kilit noktalarından birini teşkil etmiştir. Daha ilk çağlardan beri birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu bölge Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı egemenliğine girmiştir.

İngiltere devleti özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgenin önemini görüp yakından ilgilenmeye başlamıştır ve burada bulunan zengin petrol yatakları, hem de sömürgelerine giden yolun bu bölgeden geçmesi sebebiyle bölgeyi hâkimiyeti altına almak istemişti.

Osmanlı Devleti I. Dünya Harbinde Musul bölgesinde İngiliz ordularına karşı başarılı manevralar gerçekleştirmiştir. Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul Osmanlı'nın kontrolü altındaydı. Mütareke şartlarına göre mütareke imzalandığı tarihte Osmanlı askerinin kontrolü altındaki topraklar Osmanlı'da kalacaktı, ama İngilizler buna rağmen Kasım 1918'in başlarında Musul'a ilerleyip bölgeyi işgal etmiştir. Avrupa devletleri ise Osmanlı devletine karşı İngiltere'yi desteklemişlerdir.

Musul bölgesi hem sahip olduğu konum itibariyle hem de zengin petrol kaynakları bakımından özellikle Türkiye ve İngiltere açısından çok büyük bir öneme sahipti. Mondros Mütarekesi gereği İtilaf Devletleri güvenlikleri gereği istedikleri yerleri işgal etme hakkını elde ettikleri için İngiltere Musul'daki işgalini daha da güçlendirmiştir.

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmış fakat Musul meselesi Türkiye-İngiltere arasında görüşülmek üzere anlaşmanın dışında tutulmuştur. Musul fiilen İngiltere'nin işgali altında kalmış ama hukuki açıdan Türkiye'nin toprağı olmaya devam etmiştir. 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile küçük bir petrol geliri payı karşılığında Türkiye dünyanın en zengin petrol yataklarının başında yer alan Musul'daki haklarından vazgeçmiştir.

İsmet İnönü döneminde Musul'daki petrol yataklarının gelirlerinden fazlasıyla yararlanılmıştır. Adnan Menderes ve sonraki dönemde Türk-Irak ilişkilerinde daha farklı bir siyaset uygulamaya konulmuş, önemli antlaşmaların imzalandığı görülmüştür. Adnan Menderes, ilişkilerin daha iyi hale gelebilmesi için Bağdat'a gitmiş ve bunun sonucunda antlaşmalar imzalamıştır. Bağdat Paketi'nde Türkiye'nin yer alması Sovyetler tarafından tepkiyle karşılanmışsa da bir netice elde edilmemiştir.

Musul meselesi hâlâ günümüzde de devam eden bir konudur. Hem siyasî hem ekonomik açıdan büyük önem arz etmektedir. Musul bölgesi her ne kadar kâğıt üzerinde kaybedilmişse de Türkiye'nin bölgeyle ve bölge halkıyla dinî, kültürel ve demografik güçlü bağları vardır. Bu da ona büyük bir nüfuz alanı ve imkânı sağlamaktadır. Bölgenin ve özellikle Musul'un kaderinin sadece enerji kaynakları uğruna Batılı emperyalistlerce yeniden tayin edilmeye çalışıldığı günümüzde Türkiye bölge halkının kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi yönünde her zaman onların yanında ve lehinde mücadele vermektedir.

Türkiye son yıllarda bölgeye yönelik politikalarını sadece söylemleriyle değil eylemleriyle de herkese göstermiştir. Bu Türkiye'nin, Cumhuriyet tarihinde 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'ndan sonraki ikinci ileri adımı olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye devletinin Musul petrollerine yakınlık göstermesiyle Irak halkıyla kültürel, dinî ve etnik bağları ve ortaklığı olan Türkiye'yi petrol bölgelerini ele geçirmek ya da kontrol altında tutmak isteyen ülkelerin hedefi haline getirmiştir. Yaşanılan bu durum Türkiye'ye sürekli bir karmaşık ortam yaratmıştır. Musul meselesinin Adnan Menderes dönemine kadar uzanan sürecine bakıldığında Türkiye'nin en önemli dış politikalarından biri Irak devletinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün olduğu görülmektedir. Özellikle bölgede hızlı bir şekilde yayılma gösteren ırkçı politikalardan dolayı Türkiye bu durumun temel belirleyicisi olmuştur. Türkiye, bu bölgede dostluk ve karşılıklı işbirliği çerçevesinde güvenli bir ortamın oluşturulması için sürekli çaba sarf etmiştir.

Turgut Özal döneminde, Musul meselesi her zaman gündemde olmaya devam ettiği görülmektedir. Çünkü burada yaşayan farklı etnik ve mezhep grupların birbirleriyle çatışmaları bu dönemde de hissedilmiştir. Burada bulunan petrol kaynaklarını ele geçirmek için bölgeye gelen Batılı devletlerin provokasyonları neticesinde çıkan karışıklıklardan dolayı bölge halkı Türkiye devletine sığınmıştır. Ayrıca bölgede çıkan Kürt sorunundan dolayı farklı etnik ve mezhepler çatışma içerisine girmişlerdir. Bu yaşanan olaylardan dolayı Türk hükümeti, Musul meselesini her zaman yakından takip etmiş ve Batılı devletlerin bu bölgelerde kendilerine pay çıkarmalarına her defasında tepki göstermiştir.

Türkiye ile Irak'ın coğrafi yakınlığı, Musul bölgesindeki Sünnî liderler ile Türkiye arasındaki iyi ilişkiler ile çeşitli kültür ve iktisadî faaliyetlerden dolayı Batılı güçlerin Musul operasyonu esnasındaki gelişmeler Türk hükümetini önemli bir şekilde etkilemiştir. Son döneme bakıldığında DEAŞ militanlarının yenilmesinin ardından Musul bölgesinde etkin bir koalisyonun, varlığını gösterip uzlaşi istemesi DEAŞ sonrası kanlı bir çatışmayı engelleyebileceğini göstermektedir. Türkiye'nin Musul bölgesi ile ayrıca derin bir tarihi bağının da bulunduğu bir gerçektir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Irak ve etrafında bulunan bölgenin Türkiye'nin bir parçası olduğunu söylemiştir. Türkiye'nin Musul bölgesinde toprak elde etmek için bir hedefinin olmadığı sürekli vurgulanmıştır. Türkiye'nin Musul bölgesi ile asıl endişesinin PKK'nın bu bölgede Batılıların kontrolünde bir koridor oluşturmasıdır. Döneme bakıldığında Irak hükümeti ile hem siyasî hem de ekonomik olarak birçok ilişkinin kurulduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye'de bulunan mültecilere bakıldığında bu bölgeye ne derecede değer verildiği anlaşılmaktadır. Her defasında Türk hükümeti, bu topraklarda gözünün olmadığını sadece bu bölgeden gelebilecek tehlikelere karşı önlem aldıklarını sürekli dile getirmiştir. Öyle görülüyor ki, Musul, tarihte olduğu gibi gelecekte de stratejik konumu ve sahip olduğu zengin ve kaliteli petrol yatakları nedeniyle dünya ve bölge siyasetinde önemli bir tartışma ve hesaplaşma alanı olmaya ve Türkiye'yi meşgul etmeye devam edecektir. Bu tezimizde ele alınan konunun araştırılması safhasında tespit edilen en önemli husus şu olmuştur: Bölgelerin ve ülkelerin tarihî ile sahip oldukları coğrafi konumları arasında doğrudan ilişki vardır.

KAYNAKÇA

A Haber, “Erdoğan’dan Musul Açıklaması” erişim: 14 Nisan 2019, <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2015/12/27/erdogandan-musul-aciklamasi>

Abdullah Işık, “Musul Sorunu ve Ankara Antlaşması”, erişim: 18 Nisan 2019, <https://abdullahabdurrahman.wordpress.com/2015/02/08/musul-sorunu-ve-ankara-anlasmasi-alintidir/>

Ahmed, Bzhar Othman. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi ’ne Göre Musul, Şehrizar ve İmâdiyye*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Akbal, Özdemir. *Misak-ı Milli Sınırları İçerisindeki Musul ve Kerkük İllerinde Yürütülen Psikolojik Harekât: Albay Özdemir Projesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Akşam, “Haşdi Şabi nedir lideri kimdir perde arkasındaki ülke hangisi”, erişim: 29 Ağustos 2019, <https://www.aksam.com.tr/guncel/hasdi-sabi-nedir-lideri-kimdir-perde-arkasindaki-ulke-hangisi/haber-562517>

Armaoğlu, Fahri. *20. yy Siyasi Tarihi (1914-1980)*.1. Cilt. Ankara: Türk İş Bankası Yayınları, 1994.

Aydın, Ayhan. *Musul Meselesi 1900-1926*. 1. bs. İstanbul: Turan Yayıncılık, 1995.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv belgeleri (1525-1919)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri, 1993.

Bayatlı, Altay. “Irak Türkmenleri ve Kerkük-Musul Sorunu”, *Kardeşlik Vakfı*, 78, (Nisan-Haziran 2018): 26-34.

Bilal N. Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye -İngiltere-Irak İlişkileri", Erişim Tarihi: 05 Mart 2019, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Bil%C3%A2l-N.-%C5%9E%C4%B0M%C5%9E%C4%B0R-Musul-Sorunu-ve-T%C3%BCrkiye-%C4%B0ngiltere-Irak-%C4%B0li%C5%9Fkileri.pdf>.

Bilge İnsanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, “Irak’ta ki Gelişmeler ve Türkiye” erişim: 27 Mayıs 2019, <http://www.bilgesam.org/incele/2460/-irak-taki-gelismeler-ve-turkiye/#.XOvmIXzbIU>.

Börklü, Meşkure Yılmaz. "Lozan Sonrası Irak Türkmenlerinin Durumu ve Genel Problemleri", *Bilgi*, 15 (2000): 15-31.

Daban, Cihan. “Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17/33 (Nisan 2017): 77-96.

Demirci, Nefi. *Dünden Bugüne Kerkük*. İstanbul: Dizgi Matbaacılık, 1990.

Doğan, İlyas. *Lozan Antlaşması ve Musul Sorunu Çözümü*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Erdal, İbrahim. “Tük Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1920-1938) Türk-İrak İlişkileri ve Sadabad Pakı”. *International Journal of Social Science* 5/ 5 (Ekim 2012): 93-104.

Eyicil, Ahmet. ”Türkiye Irak İlişkilerinde Musul Sorunu”. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2015): 67-84.

Gündüz, Ahmet. *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2003.

Güngör, Ferhat. “Orta Doğu Denkleminde Irak Türkmenleri ve Geleceğı”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1/2 (2014), 14-43.

<https://www.yeniakit.com.tr/haber/baba-bushtan-ozala-musul-hakkinizdir-alin-556016.html>.

Hut, Davut. *Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.

İnat, Kemal vd. “Orta Doğu'daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları” *SETA*, 177 (2016): 6-22.

İnsamer, “Yaklaşan Musul Operasyonu ve Türkiye'nin Tutumu”. erişim: 11 Nisan 2019, https://insamer.com/tr/yaklasan-musul-operasyonu-ve-turkiyenin-tutumu_378.html

Kafkassam, “Türkiye Irak'a Girmedi değil ABD sokmadı” erişim: 26 Mayıs 2019, <https://kafkassam.com/turkiye-iraka-girmedi-degil-abd-sokmadi.html>.

Karar, “Erdoğan Meclis'te konuştu: Yenikapı ruhu devam etmeli, Musul'da masada olmalıyız Son dakika” erişim: 21 Mart 2019, <https://www.karar.com/guncel-haberler/erdogandan-yenikapı-mesajı-262014#>

Kayık, Mehmet. *Musul'un Türk Dış Politikasına Jeopolitik Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Kemal, Cemal. *Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007.

Kılıç, Remzi. “Kerkük ve Musul'un Tarihi Coğrafyası”, 38. *Icanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, ed. Zeki Dilek vd. 245-259. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012.

Kılıç, Sezen. “Musul Sorunu ve Lozan”, *Ankara Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 24/71 (2008): 319-340.

Kısıklı, Emine. “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul meselesi”. *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 24 (Kasım 1999-2003), 487-526.

Koçsoy, Şevket. *Irak Türkleri ve Türk Irak İlişkileri (1918-1926)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1987.

Mahdi, Yousif Farhad. *Birinci Meşrutiyet Döneminde Musul Sancağı (1876-1908)*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Melek, Kemal. *İngiliz Belgelerinde Musul Sorunu (1890-1926)*. İstanbul: Tasvir Gazetecilik ve Matbaacılık İşletmesi, 1983.

Mısıroğlu, Kadir. *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, 4. bs. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1985.

Musul-Kerkük ve Türkmenler İçin Gerçek Çözüm, “Musul-Kerkük Meselesinin Tarihçesi” erişim: 18 Nisan 2019. <https://www.kerkuk-musul.com/tarihce.html>.

Othman, Ali. "Deaş Sonrası Musul İç ve Bölgesel Dinamikler". *SETA*. 186 (Ocak 2017): 6-22.

Öğür, Berkan vd. *Kuzey Irak-Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği*, Ankara: Karınca Yayınları, 2014.

Öke, Mim Kemal. *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan sorunu (1918-1926)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992.

Özçelik, Mücahit. “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 29 (2010): 253-269.

Sakin, Serdar. *Türkiye’nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2007.

Sami, Şemseddin. *Kamusü’l- Alam*. 6. Cilt. İstanbul: Mihran Matbaası, 1889.

Sandıklı, Atilla vd. *Uluslar Arası Gelişmeler Işığında Türkiye’nin Orta Doğu Vizyonu ve Stratejisi*, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2016.

Sawash, H. Muhammed Ali. *Lozan Antlaşması Musul Sorunu Çözümü*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Saygı, Tarık. “Lozan Antlaşması’nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(5):57-174.

Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.

Şenoğlugil, Murat. *Nesturi İsyanı ve Musul Sorununa Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Şimşir, Bilal N. “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21/63 (2005):859-916.

Tuncer, Hüner. *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.

Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları, “Musul Meselesi”. erişim: 16 Nisan 2019, <http://www.Altayli.Net>,

Türkmen, Zekeriya. *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

Uçar, Fuat vd. “Turgut Özal’ın Kürt Sorununa Yaklaşımı”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 61 (Güz 2017): 365-392.

Umar, Ömer Osman. “Milli Mücadele Dönemi Atatürk’ün Ortadoğu Politikası”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/ 1 (2010): 443-470.

Umut, Erol. *Musul Meselesinde Petrol Faktörü*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007.

Yalçın, E. Semih. *Mustafa Kemal Atatürk Hayatı ve Eseri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.

Yalçinkaya, Mehmet. *Musul Meselesi Bağlamında Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Yezidiler*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Yazıcı, Nevin. “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (Güz 2011), 133-178.

Yazıcı, Nevin. *Petrol Çevresinde Musul Sorunu (1926-1955)*.Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2007.

Yeni Akit, “Baba Bush'tan Özal'a: Musul hakkınızdır alın” erişim:25 Mayıs 2019, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/baba-bushtan-ozala-musul-hakkinizdir-alin-556016.html>

Yılmaz, Selçuk. *Irak Türkmenlerine Yapılan Katliamlar ve Bunun Türk Kamuoyuna Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2005.

Yılmazçelik, Zerrin. *İkinci Körfez Savaşı Sırasında Musul ve Kerkük Meselesinin Türk Basınındaki Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

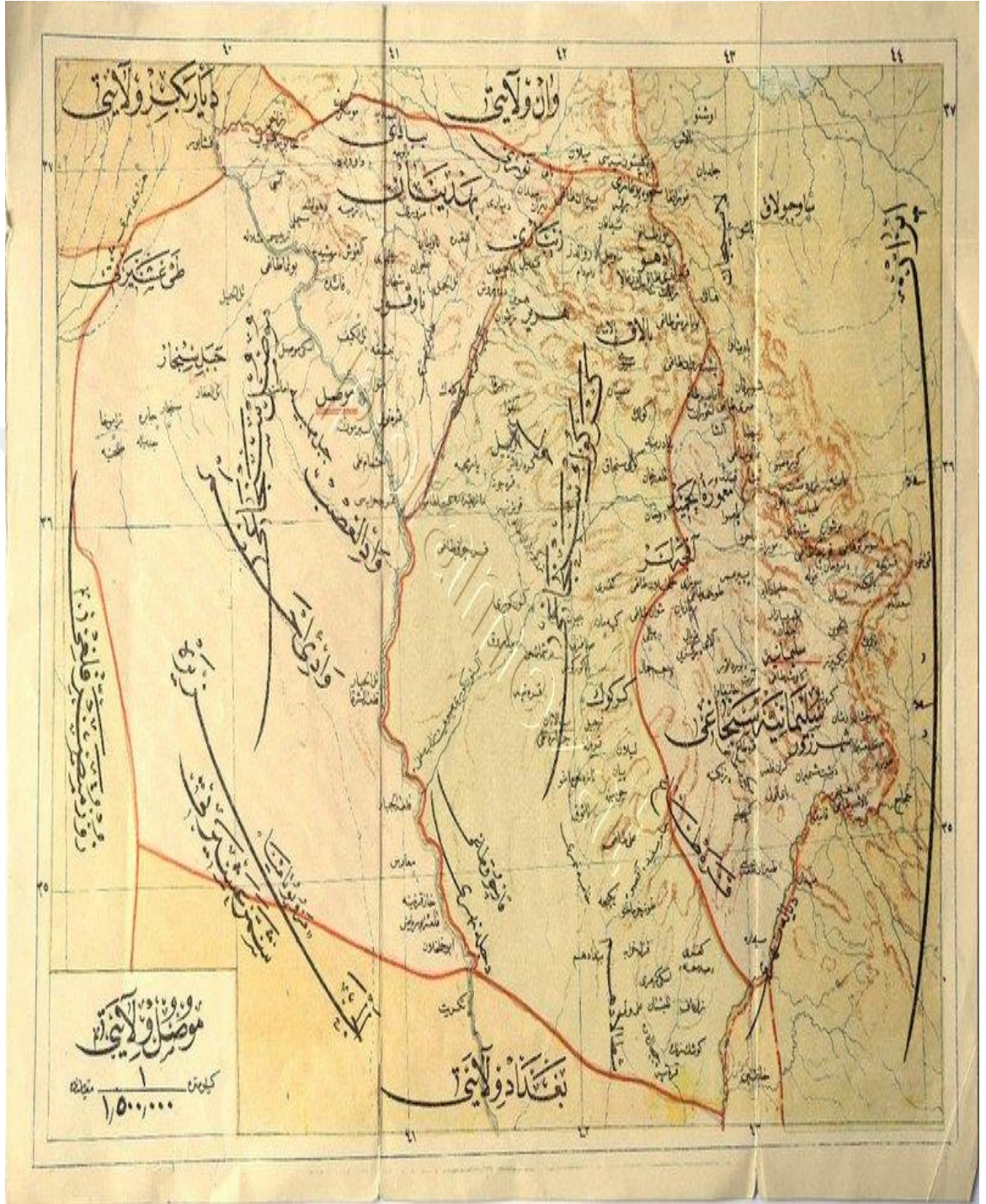
Yiğit, Yücel. *İngiltere'nin Musul Vilayeti'nde Kürt Devleti Projesi*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Yılmaz, Halil. *Küresel Ekonomik Güçlerin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Enerji Kaynaklarına Yatırım Stratejisi İle Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Enerji Kaynaklarına Yatırım Stratejisi*. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

EK-1: Osmanlı Dönemi Musul Haritası

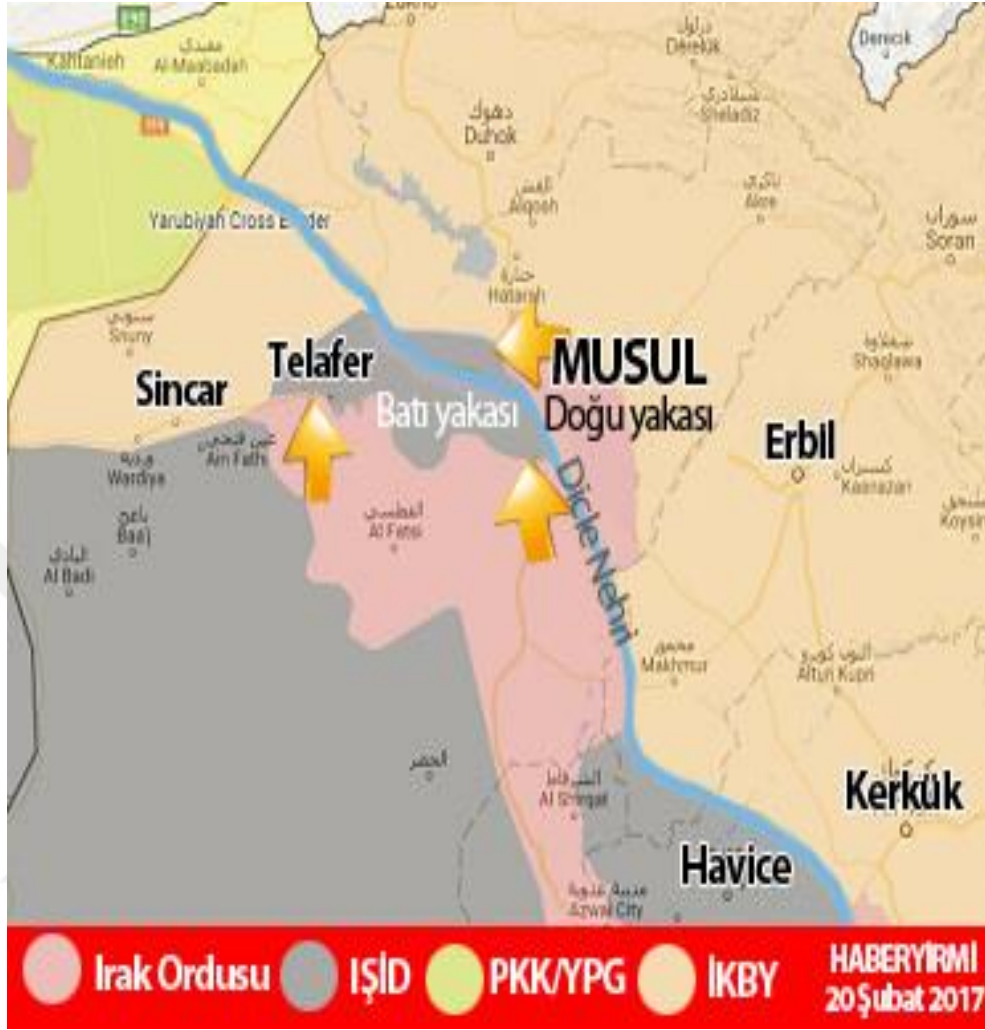
Kaynak: Pera Mezat Muzayecilik, “Musul Vilayet Haritası”, erişim: 20 Haziran 2019, <https://www.peramezat.com/urun/musul-vilayet-haritasi-25x34-cm>

EK-2: Ankara Antlaşması Döneminde Musul Haritası

Kaynak: Akşam, “Musul nerede haritası Musul son dakika haberleri” erişim: 29 Ağustos 2019, <https://www.aksam.com.tr/guncel/musul-nerede-haritasi-musulda-son-durum-ne-cok-onemli-gelismeler/haber-558099>

EK-3:Günümüzde Musul Haritası

Kaynak: Haber yirmi, “Musul son durum harita (20 Şubat 2017): Şii kini Sünni Katliamına dönüştü”, erişim: 29Ağustos 2019,
<https://www.haberyirmi.net/2017/02/musul-son-durum-harita-20-subat-2017.html>